

1915

DIYARBEKİR VE KÜRTLER SEMPOZYUMU

ԻՍՄԱԻԼ ՊԵՇԻՔՉԻ ՀԻՄՆԱՐԿ
ԳԻՏԱԺՈՂՈՎ

1915, ՏԻՅԱՐՊԵՔԻՐ (ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏ) ԵՒ ՔԻՒՐՏԵՐԸ

Շաբաթ, 25 Հոկտեմբեր 2014

Պոլսոյ Պիլկի Համալսարան Գուշթեփէի Համալիր

10:00-16:00

Դասախօսութեան Սրահ

- 10:00-10:40 Բացման Խօսք
- 10:00- 10:10 Իպրահիմ Կիբրայիզ
- 10:10- 10:40 Իսմաիլ Պեշիքչի
- 10:40:11:10 Բեհնե Յ. Գեորգեան : Խորհրդածութիւններ Օսմանեան Շրջանի Հայ Քրտական Յարաբերութիւններու Կապակցութեամբ
- 11:10-13:30 Ա. Նիստ : 1915-ը Յիշողութիւններու Մէջ
Համակարգող: Պիլէնյ Պիմեզ
Նամբը Քիմալ Տիւն : 1915ի Նախաշղթան Յարաբերութիւնները և Կերտախորհրդները
Ընկերային Հաստատ
Ատնան Չէլիք : Ոչ Թի «Անտանու մտերը»
Մետա Ալդուդ : Այսօր Պնտութիւնը
Լորման Սազան : Տէր Պատումներ
Ժխտողականութեան
Կէսօրուայ Դադար
Բ. ՆիՍ : 1915ը Քննարկել

İSMAİL
BEŞİKCI
VAKFI

1915 DIYARBEKİR VE KÜRTLER SEMPOZYUMU

1915

DİYARBEKİR VE KÜRTLER

SEMPOZYUMU

SEMPOZYUMA 1915an, DİYARBEKİR Û KURDAN

ԳԻՏԱԺՈՂՈՎ

1915, ՏԻՅԱՐՊԷՔԻՐ (ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏ) ԵՒ ՔԻԻՐՏԵՐԸ

SYMPOSIUM of 1915, DİYARBEKİR AND KURDS

İstanbul Bilgi Üniversitesi, Kuştepe Kampüsü, Konferans Salonu

25 Ekim 2014

Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, Şehir Tiyatroları Salonu

22 Kasım 2014

İsmail Beşikci Vakfı Yayınları

1915
DİYARBEKİR VE KÜRTLER
SEMYOZYUMU

İSMAİL BEŞİKÇİ VAKFI

Birinci Baskı:

Roni Basın Yayın: Kasım 2015- İstanbul

Organizasyon Ekibi:

Barış Altın, Tülin Dağ, Namık Kemal Dinç, Süleyman Kaçan

Simultane Çeviri: Kayuş Çalışman, Tuğba Güllal, Aziz Özatça

Yayına Hazırlayanlar

Editör & Mizampaj: Ahmet Önal

Redaksiyon: Aziz Tekin

Çeviri: F. Sibel Erduman

Deşifransyon: Yunus Çiçek

Kapak: Mert İnan

Baskı:

Kayhan Matbaası

Merkez Efendi Mah. Fazıl Paşa Cad. No: 8/2

Topkapı/ İstanbul

Tel: 0212 576 01 36

Kayhan Matbaası Sertifikası: 12156

Roni Basın Yayın Sertifikası: 25474

ISBN 978- 605-9073-10-3

Alıntı ve tanıtımlar dışında, tamamı ya da bir kısmı

İsmail Beşikci Vakfı'ndan izinsiz çoğaltılamaz.

İsmail Beşikci Vakfı Yayınları

Roni Basın Yayın Tanıtım Dış. Tic. Ltd. Şti

İstiklal Cad. Ayhan Işık Sok. No: 21/3

Beyoğlu - İstanbul

Tel: 0212 245 81 43

GSM: 0533 488 01 12

e-mail: ronyayin@gmail.com

1915

DİYARBEKİR VE KÜRTLER

SEMPOZYUMU

SEMPOZYUMA 1915an, DİYARBEKİR Ū KURDAN

ԳԻՏԱԺՈՂՈՎ

1915, ՏԻՅԱՐՊԷԲԻՐ (ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏ) ԵՒ ՔԻԻՐՏԵՐԸ

SYMPOSIUM of 1915, DİYARBEKİR AND KURDS

İsmail Beşikci Vakfı Yayınları

1915 Soykırımı'nın, 100. yıldönümü vesilesi ile sözlü tarih çalışmaları ile toplumsal hafızaya baş vurmak, yaşanan soykırımı doğru algılamak üzere bir proje hazırlandı. İsmail Beşikci Vakfı bünyesinde yürütülen; projede, koordinatör olarak Namık Kemal Dinç, idari asistan Tülin Dağ, proje asistanı Süleyman Kaçan, saha araştırmacısı ve kitap yazarı Adnan Çelik, ayrıca saha araştırmacısı Serdar Öztürk yer almışlardır. Proje; Global Dialogue, Açık Toplum Vakfı, Anadolu Kültür'ün maddi ve manevi desteği ile yürütülmüştür.

“1915 Diyarbakır ve Kürtler” projesi çerçevesinde çalışmalar “Yüzyıllık Ah! Toplumsal Hafızanın İzinde, 1915 Diyarbakır” ismi ile kitaplaştırıldı.

Projenin programı çerçevesinde, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Kuştepe Kampusu Konferans Salonu'nda ve Diyarbakır Büyük Şehir Belediyesi Şehir Tiyatroları Salonu'nda, elinizdeki kitabın sunumlarını içeren sempozyumlar gerçekleştirildi.

Sempozyumda sunumları olan Yard. Doç. Seda Altuğ'un “Bugünden Geçmişe Ermeni Soykırımı, Kürtler, Toprak Ve Devletler” ve Dr. Yektan Türkyılmaz'ın “1915'de Van'ı Yeniden Düşünmek” adlı sunumları çeşitli sebeplerle kendi istekleri doğrultusunda kitapta yer almamıştır.

Programın hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen ve destek veren İstanbul Bilgi Üniversitesi Kürdoloji Çalışma Birimi Kurucusu Doç. Dr. Bülent Bilmez'e, konukların davet edilmesinde Vilma Kuyumcuyan'a, Diyarbakır'daki panelin gerçekleşmesinde Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi çalışanlarına teşekkür ederiz.

Sempozyumun gerçekleşmesinde emeği geçen tüm dostlarımıza ayrıca teşekkür ederiz!

İBV Yönetim Kurulu

İÇİNDEKİLER

Açılış Konuşmaları	07
- Toplumsal Hafızanın Tazelenmesi Toplumlararası Yüzleşme / İbrahim Gürbüz.....	09
- Kürtler ve Ermeniler; Bölünmeye, Parçalanmaya, Paylaşılmaya Hedef oldu. Hakları ve Özgürlükleri Ellerinden Alındı!/ İsmail Beşikci.....	13
- Osmanlı Bağlamında; Ermeni-Kürt İlişkileri Üzerine Düşünceler/ Prof.Raymond Kevorkian.....	23

I.Oturum

Moderatör: Doç. Dr. Bülent Bilmez.....	29
- “1915 Diyarbakir, Kürtler” Projesi ve Soykırım Öncesi Kürt-Ermeni İlişkileri ya da Toplumsal Bir Kurum Olarak Kirvelik/ Namık Kemal Dinç.....	31
- İnkâr Değil İkrar: 1915’in Kürtçe’de “Dile Geliş” Biçimleri/ Adnan Çelik.....	45
- 1915 Sürecinde Derik: Toplumsal Hafıza, İnkâr ve Yüzleşme Üzerine Anlatılar/ Lokman Sazan.....	55

II. Oturum

Moderatör: Prof. Dr.Arus Yumul.....	67
- Soykırım Faktör ve Yeri Olarak Diyarbakir: Ermeniler, Kürtler ve Devlet, 1895–1915/ Prof.Hans Lukas Kieser.....	69
- Mülksüzleştirme ve Mülk Transferi / Mehmet Polatel.....	83

1915, Diyarbekir ve Kürtler

DİYARBAKIR

Moderatör: Ayhan Işık	89
- Osmanlı, Ermeniler, Kürtler ve 1915'in Tarihyazımı / Dr. Elke Hartmann.....	91

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Toplumsal Hafızanın Tazelenmesi

Toplumlararası Yüzleşme

İbrahim Gürbüz

İsmail Beşikci Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı

Değerli Arkadaşlar,

Vakfımızın Değerli Dostları,

7 Ocak 2012 tarihinde kuruluşunu gerçekleştirdiğimiz İBV, çalışmalarını çeşitli etkinliklerle devam etmektedir. Bir yıl önce başlattığımız "1915 Diyarbakır, Kürtler " başlıklı proje çalışmasının sonuna geldik.

Toplum, tarih, vatan ve ulus bilinci oluşumuna katkıda bulunmak, sanat, kültür, bilim, sosyoloji ve tarih çalışmaları yapmak, araştırmacılara ve öğrencilere destek vermek amacıyla kurduğumuz vakfımız kısa bir zaman diliminde önemli mesafeler kat etmiştir. Kürdistan'ın dört parçasında büyük ilgi görmüş ve uluslararası tanınırlık kazanmıştır. Vakfımızın duruşu bütün Kürdleri kucaklayan milli çizgisi, özgürlükçü ve bağımsızlık fikriyata verdiği önem Kürdistan meselesini ucuza kapatmak isteyen güç odaklarını rahatsız ettiğini biliyoruz. Vakfımızın çalışmalarından rahatsız olan bu güç odakları maalesef boş durmamaktadırlar. Vakfımıza yönelik çeşitli biçimlerde uygulanan blokaj ve aynı güç odaklarınca direk yada dolaylı baskı ve tehditler ve son olarak şahsıma yönelik kaçırılma girişimi ve dosyanın üstünün özenle örtülmeye çalışılması bunlardandır.

Değerli Arkadaşlar,

Yüzyıl önce İttihat Terakki Fırkasının Osmanlı İmparatorluğunu Türk esasına dayalı bir imparatorluk kurma hayali farklı bir konseptle bugün "yeni Osmanlıcılık "adı altında sürdürülmektedir. Bilindiği üzere İttihat ve Terakki Fırkası, 20. yüzyılın başında çok önemli kararlar aldılar. Kararlar arasında Ermeni nüfusu

çürütülecek, Rumlar göçertilecek, Kürdler asimilasyona tabi tutulacak ve Aleviler Müslümanlaştırılacaktı. Gayrimüslimlere ait ne varsa millileştirilecekti. Ve plan adım adım uygulandı. 1915 Ermeni soykırımı gerçekleştirildi. Süryaniler de aynı uygulamalara tabi tutuldu. Rum nüfusu mübadeleyle göçertildi. Türk resmi ideolojisi, Kürd nüfusuna yönelik asimilasyon politikasını hayatın her alanında uyguladı. Aleviler Sünnileştirilmeye çalışıldı. İttihat ve Terakki'nin devamı olan Kemalist Resmi ideolojiye karşı çıkan Kürdler ve Aleviler acımasızca ezildi. Türk resmi ideolojisi, inkârı, asimilasyonu ve imhayı temel politikası yaptı.

Yakındoğu'nun otokton halkları olan Kürdler, Ermeniler, Süryaniler, Rum-Pontus'lar alloktonlar (dışarıdan güç ile gelenler) tarafından ülkeleriyle birlikte imha ve ilhak edildiler. Bu plan günümüz koşullarına uydurularak aynı Türkçü zihniyetle devam etmektedir. Kürdler üzerinde yüz yıldır süren asimilasyon politikasından Kürdlerin mücadelesi sonucu vazgeçilmiştir. Ancak Türkçü ve tekçi zihniyetten vazgeçilmemiştir. Kendi himayelerinde biat eden statüsüz, kişiliksiz bir Kürd toplumu hedeflenmiştir.

Kürdlerin, Ermenilerin, Süryanilerin, Türkmenlerin, Ezdi Kürdlerin ve farklı inanç ve gurupların özgürce kendilerini yönetimde ve hayatın her alanında temsiliyetinin sağlanacağı özgür, demokratik bir Kürdistan'ın doğmasını ve bölgede örnek bir model olmasını engellemek için DAIŞ projesi hayata geçirildi. Türkiye, Suudi Arabistan, Katar ve bazı bölge devletleri tarafından desteklenen DAIŞ çeteleri aracılığıyla kurban bayramında Kürdler kurban edilmek istenmiştir.

Genelde Kürdistan'a ve özelde Kobani'ye yönelik uluslararası ve bölgesel anti-Kürd nizam kısmi çatlaklıklara rağmen hala uygulanmaktadır. Emperyal güçlerin DAIŞ 'e yönelik bombalamaları ise dünya kamuoyunu ve kendi halklarının vicdanını rahatlatmak ve tepkilerini nötralize etmek içindir. ABD Dışişleri Bakanı John Kerry 'nin ABD'nin Ortadoğu politikalarının değişmediğini açıkça ifade etmiştir. Son olarak Kerry'nin, "DAIŞ'e

karşı savaşanlara sırtımızı dönmek, bizim sorumsuzluğumuz ve ahlaki açıdan çok yanlış olurdu." demesi bunu ispatlamaktadır. Ve bu açıklamanın, dünya kamuoyunu teskin etmek amaçlı olduğunu göstermektedir.

DAIŞ'e karşı bir uluslararası koalisyon kurulmuştur. Bu olumludur. Başlangıçta DAIŞ'in örgütlenmesine ve faaliyetlerine sessiz kalan uluslararası güçler, DAIŞ'in bölgede ki akıl almaz kontrolsüz gelişmesi karşısında frene basmışlardır. Ancak uluslararası emperyal güçler, Kürdlere ve Kürdistan' a uluslararası bir statü verilmesi konusunda net bir düşünce ve kararın sahibi değildirler. Gerçekte bölgesel ve uluslararası güçlerin büyük çoğunluğu hala Kürdlere bir statü verilmesi noktasında net değildirler. Emperyal güçler, Balkanlarda ve özellikle Bosna'da gösterdikleri kararlı tavrı Şengal'de ve Kobani'de sergilemediler. Örneğin, BM ve NATO, Balkanlar'da, özellikle Bosna ve Kosova'da uyguladıkları pratiği Ortadoğu'da ve Kürdistan'da göstermemeleri Ortadoğu'ya ilişkin geleneksel politikalarının hala yürürlükte olduğunu göstermektedir. Dileğimiz, bir asırdır sürdürölen, Kürdistan'a statü vermeyen bu politikaların değişmesidir.

Değerli Arkadaşlar,

Özellikle son iki yıldır Türk hükümeti görünürde Kürd sorununu çözüm adı altında kandırma ve oyalama politikası yürütölmektedir. Kürd ve Kürdistan sorununa yönelik sinsi bir plan uygulanmaktadır. Amaçları Kürd sorununu çözmek değil Kürdleri çözmek, ayrıştırmak ve Kürdistan'ın dört parçasında kanla ve canla kazanılmış kazanımları geri almaktır. Kürd ve Kürdistan'ın statüsüz bırakılmasında büyük rol sahibi olan uluslar arası Anti-Kürd nizamın bölgesel ve yerel aktörleri Kürdistan'ın özgürlük ve bağımsızlık istemlerine karşı çıkmaktadırlar. Kürdistan 'a yönelik abluka ve imha planı uygulamadan kalkmış değildir. Bu planı boşa çıkarmanın tek yolu Kürdler arası ittifaktır. Ve düşmanla değil Kürdlerin Kürdlerle barışını sağlamak olmalıdır. Kürdistan'da ki parçalanmışlık hayatın her alanında devam etmektedir. Maalesef

parçacı ve bölgeci zihniyet bütün Kürd organizasyonları üzerinde hala etkilidir. Bu zihniyetin Kürd toplumu içinde etkisizleştirilmesinin yolu hayatın her alanında yüksek Kürd ve Kürdistan bilincini yaygınlaştırmak ve Kürd milli duygusunu geliştirmek olmalıdır.

Yüksek Kürd bilinci, örgüt ve gurup çıkarlarının ülkenin ve ulusun çıkarlarına tabi kılınması demektir.

Yüksek Kürd bilinci, Şengal'i, Kobani'yi, Hewler'i, Mehabad'ı ve Amed'i aynı milli duyguyla sahiplenmek demektir.

Yüksek Kürd bilinci, Kürdistan'ın bir parçasının çıkarını düşünürken, diğer parçaların çıkarlarına mümkünse hiç zarar vermemek ya da zararı minimize etmektir.

Bugün Kobani'de eşsiz bir direniş sürdürülmektedir. Bu direniş Kürdistan'ın dört parçasına örnek olmalıdır. Rojava Kürdistan'daki Kürd analarının milli duruşları herkese ilham vermelidir. DAİŞ musibetinin Kürdlere ders olmasını ve bu vesileyle Kürdler arası ittifak ve barışın gerçekleşmesini ve kalıcılılaşmasını dileriz.

Değerli Arkadaşlar,

Bir yıldır devam eden "1915 Diyarbakir ve Kürdler " adlı proje toplumsal hafızamızın tazelenmesi, toplumlar arası yüzleşme açısından çok önemlidir. Bu değerli çalışmanın hazırlanması, yürütülmesi ve başarıyla sonuçlandırılması noktasında emeği geçen Proje Koordinatörü Namık Kemal Dinç, Proje asistanı Kadir Kaçan, Proje idari asistanı Tülin Dağ, Saha çalışanı ve araştırmacı Adnan Çelik, Saha çalışanı Serdar Öztürk ve desteklerini esirgemeyen Mesut Yeğen ve Bülent Bilmez'e Vakıf yönetimi olarak teşekkür ediyoruz.

Ayrıca proje çalışmasında destek sunan Global Dialogue, Açık Toplum Vakfı ve Anadolu Kültür A.Ş.'ye, bu sempozyumun hazırlanmasında desteklerini bizden esirgemeyen Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi ve yöneticilerine şükranlarımızı sunuyoruz.

Hepinizi saygıyla selamlıyorum...

Devletsiz Kürtler ve Ermeniler; Bölünmeye, Parçalanmaya, Paylaşılmaya Hedef oldu, Hakları ve Özgürlükleri Elllerinden Alındı

İsmail Beşikci

İsmail Beşikci Vakfı Onursal Başkanı

Değerli arkadaşlar hepinizi sevgiyle selamlıyorum. Bu sempozyumda bilim yöntemi kavramı üzerinde küçük bir açıklama yapmak istiyorum. Ondan sonra Kürt-Ermeni araştırmalarıyla ilgili bir-iki not dile getirmeye çalışacağım. Üçüncü olarak da 1915 Diyarbakır, Ermeniler-Kürdler projesi ile ilgili düşüncelerimi açıklamak istiyorum.

Bilim; tarih, toplum ve insan hakkında değerli ve kalıcı bilgileri üretmek için başvurduğumuz bir düşün yöntemidir. Bilimin temel koşulu ifade özgürlüğüdür. Bilimi üretmenin, bilim ortamı yaratmanın temel koşulu, İfade özgürlüğünün, o toplumun siyasal sisteminde koşulsuz bir şekilde yer alması ve dinamik bir şekilde çalışmasıdır. İfade özgürlüğü, özgür eleştiri şüphesiz demokrasinin de temel koşuludur.

Batı toplumlarında, diyelim, Almanya'da, Fransa'da, İngiltere'de veya ABD'de bir araştırmacının ifade özgürlüğü diye konuşmaya başlaması anlamlı değildir. Neden? Çünkü bunlar demokratik toplumlardır. Demokratik toplumlarda ifade özgürlüğü, özgür eleştiri kurumlaşmıştır. Özgür eleştiri basın özgürlüğünün önemli bir parçasıdır. Bu bakımdan ABD gibi, Almanya gibi, Fransa gibi, İngiltere gibi toplumlarda bir araştırmacının ifade özgürlüğü diye konuşmaya başlaması anlamlı değildir. Ama bilimsel düşüncenin engellendiği, özgür eleştirinin, ifade özgürlüğünün engellendiği, kısıtlandığı toplumlarda araştırmacılar böyle bir sorunla karşı karşıyadırlar arkadaşlar. Bu bakımdan biz ifade

özgürlüğünü, özgür eleştirinin dinamik bir şekilde çalışmasını, bilimin temele koşulu olarak vurguluyoruz. Bilim ortamı ancak ifade özgürlüğünün var olduğu, özgür eleştirinin kurumlaştığı, geliştiği bir ortamda oluşur.

Kimin bilime ihtiyacı varsa, bilimi o üretir. İfade özgürlüğünü, özgür eleştiriye başta bu çevrelerin savunması da çok doğaldır. İfade özgürlüğünün olmadığı, kısıtlandığı, ifade özgürlüğünün kurumlaşmadığı, özgür eleştirinin dinamik bir şekilde işlemediği bir toplumda bilimin üretilmesi mümkün değildir.

Şöyle düşünelim. Bugün Basra Körfezi'nden Fas'a kadar 22 Arap devleti vardır. Filistin'le birlikte, Filistin Arap Devletiyle birlikte 23 olacaktır. Bu toplumların, bu devletlerin hiçbirinde ifade özgürlüğü yoktur arkadaşlar. İfade özgürlüğü kısıtlanmıştır. Yoktur, engellenmiştir, çiğnenmektedir. Ama bu toplumların hepsinde de üniversite vardır. Bağdat'ta da vardır, Şam'da da, Mekke'de, de Kahire'de, de Oran'da, da Fas' da... her yerde onlarca üniversite vardır. Bu toplumlarda üniversitelerin olması, bilimin üretildiği anlamına gelmemektedir arkadaşlar.

Bilimin temel koşulu ifade özgürlüğüdür. Eğer ifade özgürlüğü sınırlıysa, yoksa orada bilimin üretilmesi mümkün değildir, bilim ortamının oluşması mümkün değildir. Devlet hayatında bir siyasal sistem, bir siyasal rejim ifade özgürlüğünü kısıtlıyorsa, özgür eleştiri dinamik bir şekilde çalışmıyorsa, orada, üniversitelerde akademik özgürlüğün, üniversite özerkliğinin hiçbir değeri yoktur. İfade özgürlüğü kısıtlıysa, özgür eleştiri etkili bir şekilde çalışmıyorsa akademik özgürlük, üniversite özerkliği gibi kurumların içi boştur.

Akademik özgürlük, bilim özgürlüğü, üniversite muhtariyeti, üniversite özerkliği gibi kavramlar, yanıltıcı aldatıcı kavramlardır. İfade özgürlüğü kurumlaşmamışsa, bunların hiçbir değeri yoktur.

İslam Konferansı'na dâhil 57 devlet vardır. Türkiye'de bu 57 devlet içindedir. Biraz önce konuştuğumuz Arap devletleri de İslam

Konferansı'nın üyeleridir. Bu 57 devletin, Türkiye de dâhil 57 devletin hiçbirinde ifade özgürlüğü yoktur. İfade özgürlüğü engellenmiştir, ifade özgürlüğü sınırlanmaktadır. İfade özgürlüğünü basın özgürlüğüyle, örgütlenme özgürlüğüyle ele almak da önemli bir gerekliliktir. Hâlbuki bu toplumlarda da üniversite vardır. Örneğin Türkiye'de 200'e yakın üniversite vardır. Üniversite olması bilimin üretildiği anlamına gelmemektedir. Temel koşul ifade özgürlüğüdür. Özgür eleştirinin kurumlaşmasıdır. Bundan dolayı, ifade özgürlüğünün kurumlaşması için mücadele etmek gerekir. Bu ihtiyacı devamlı vurgulamak gerekir. Bunun gibi Şanghai Beşlisi denen, şimdi altı olmuş, Rusya, Çin, Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan, Özbekistan gibi ülkelerde de ifade özgürlüğü yoktur, sınırlanmıştır, çiğnenmektedir. Ama Kazakistan, Rusya, Çin, Kırgızistan'ın her yerinde üniversiteler vardır. Üniversitelerin olması bilimin üretildiği anlamına gelmemektedir.

Bilimde kalite nasıl sağlanacaktır? Bilimde kalite sorunu... Bilimde kalitenin oluşması, yükselmesi nasıl gerçekleşir? Bunun temel koşulu yine ifade özgürlüğüdür, özgür eleştirinin dinamik bir şekilde işliyor olmasıdır. Bilimde kaliteyi sağlayan sağlıklı bir bilim ortamıdır. Sağlıklı bir bilim ortamı da ancak ifade özgürlüğünün kurumlaştığı, özgür eleştirinin dinamik bir şekilde işlediği bir süreçte gelişir. İncelemeler, araştırmalar ancak böyle bir ortamda yapılırsa bilimde kalite sorunu olmaktan çıkar. Ama Türkiye'deki; Yar. Doçent, Doçent, Profesör hiyerarşisi, bu tür kademeler... kaliteli bir araştırma yapmanın koşulu değildir arkadaşlar, yani böyle bir kademe içinde Yar. Doçent, Doçent, Profesör kademesi içinde kaliteli bir araştırma yapmak mümkün değildir. Bu hiyerarşi, daha alt kademede yer alan bir öğretim mensubunun resmi ideolojiye bağlılığını test eder. Kaliteli araştırmanın temel koşulu yine ifade özgürlüğüdür. Bu ne demektir arkadaşlar? Şudur: Örneğin; bir kitapla, yazıyla düşüncenizi açıklayacaksınız. Bu konuyla ilgili olan, bilgili olan herhangi bir kişi de sizi eleştirebilecek. Ama bu eleştirisinden dolayı herhangi bir idari yaptırımla, ceza-i yaptırımla karşılaşmayacak. Tabi bunu söylemek

çok kolay ama böyle bir bilginin toplumsal ve politik yaşamda karşılığı yoktur. Ne 57 İslam devletinde ne 22 Arap devletinde ne de Şanghay Altılısı'nda bu bilginin karşılığı yoktur.

Bilimi, özellikle de sosyal bilimleri vurgulamak gerekir. Bilimsel gelişmeyi engelleyen nedir? Resmi ideolojiye bakmamız gerekiyor. Devletler, ifade özgürlüğünün yaşanmasını, özgür eleştirinin işlemlerini nasıl engelliyor? 22 Arap devletinde de, İslam Konferansı'na üye 57 devlette de, Şanghay Altılısı'nda da resmi ideoloji diye bir kurum var... Resmi ideoloji size ne düşüneceğinizi, nasıl düşüneceğinizi, bu düşüncenizden sonra ne gibi sonuçlara ulaşmanız gerektiğini empoze ediyor. Böyle yapacaksın diye direktif veriyor. Resmi ideoloji herhangi bir ideoloji değildir. Resmi ideoloji devletin idari yaptırımlarıyla, ceza-i yaptırımlarıyla koruduğu, kolladığı bir ideolojidir. Siz devletin temel görüşünü eleştirdiğiniz zaman, bu temel görüşü benimsemediğiniz zaman birtakım idari yaptırımlar ve cezai yaptırımlar gündeme geliyor. Bu da bilimin üretilmesini engelleyen bilimsel düşüncenin üretilmesini engelleyen bir durum yaratıyor.

Tabii burada şunu da vurgulamak gerekir. Türkiye örneğin Afganistan gibi değildir veya İran, Suudi Arabistan, Mısır veya Libya... gibi. Türkiye'de ifade özgürlüğü kuşkusuz bu saydığımız devletlerden daha ileridir. Ama bu yeterli değildir. Önemli olan, örneğin demokratik Batı toplumlarında ifade özgürlüğü nasıl kurumsallaşmışsa özgür eleştiri nasıl kurumlaşmışsa bunu izlemek gerekir, bunun için mücadele etmek gerekir. Bu bakımdan Türkiye'yi; Afganistan'la, Suudi Arabistan'la vs. değil, Almanya'yla Fransa'yla vs. karşılaştırmak önemlidir.

Arkadaşlar, ifade özgürlüğünü niye savunuyoruz, niye vurguluyoruz? Şunun için vurguluyoruz. Bugün, örneğin Ermeni araştırmaları veya Kürd araştırmaları, Alevilerle ilgili araştırmalar üniversitelerde yapılmıyor. Üniversiteler, resmi ideolojinin direktiflerine açık olan kurumlar... Tabii burada şunu da söylemem gerekir, işte İstanbul Bilgi Üniversitesi gibi, Boğaziçi Üniversitesi

gibi üniversitelerde resmi ideolojiyi eleştirmeye çalışan bir tutum da vardır. Son birkaç yıldır resmi ideolojinin bu tür üniversitelerde sorgulanmaya başladığını da vurgulamak gerekir. Bu da konunun önemli bir boyutudur. Bunun da fark edilmesi gerekir.

Şimdi, genel olarak üniversitelerde işte Ermeni araştırmaları, Kürd araştırmaları yapılmıyor. Bunlar nerde yapılıyor? Üniversitenin dışında bir takım kurumlar, sivil toplum kurumları, basın Kürtlerle ilgili, Ermenilerle ilgili, Alevilerle ilgili araştırmalar yapıyor.

Üniversiteler diyelim 1950'li yıllar 60'lı yıllar... örneğin Siyasal Tarih okuyorsun Mahalli İdareler vs. okuyorsun, Siyasal Partiler, Kamuoyu gibi konular... 1950'lerden söz ediyoruz. Kürtler diye bir konu söz konusu olmuyor. Kürdler, Kürtçe, Kürdistan bunlar söz konusu olmuyor. Bu sözcükler duymadan Dışişleri Bakanlığı'nda göreve başlıyorsun... Bu sözcüklerle, ancak Bağdat'a, Tahran'a, Şam'a, Kahire'ye vs. tayin edildiğinde karşılaşıyorsun... Bu elbette çok olumsuz bir durumdur. Şimdi durum değişti şüphesiz. Gerilla mücadelesi sürecinde fiili haklar söz konusu oldu. Bazı üniversitelerde artık Kürdlerle ilgili çalışmalar da yapılıyor, sadece İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde veya Boğaziçi Üniversitesi'nde değil başka üniversitelerde de Kürtlerle ilgili çalışmalar yapılıyor ama şu konu yinede önemlidir.

Ermeni malları... 1915 Ermeni soykırımı... Ermenilerden kalan taşınmaz mallar... Ermenilerden kalan taşınmaz mallar ne oldu, bu mallar kimlerin ellerine geçti, nasıl geçti? Bu konu hala üniversitelerde tabudur. 1950'lerde nasıl Kürdler, Kürdçe gibi konusunda tabular varsa; günümüzde de üniversitelerde, Ermenilerle ilgili böyle bir tabu var. Ama üniversitelerin dışında bu konuyla ilgili çalışmalar yapılabiliniyor, benim kanımca da çok değerli çalışmalar yapılıyor.

Kürtler için, Ermeniler için şöyle bir sorun var. Bir toplum tarihin belli bir döneminde bölünmeye, parçalanmaya, paylaşılmaya hedef olduysa o toplum bir daha kendisini toparlayamamaktadır ve

dünya uluslar ailesinin eşit bir ferdi olamamaktadır. Kürtlerin de Ermenilerin de böyle bir sorunu vardır. Kürdistan ve Kürd ulusu, 1920'lerde dönemin emperyal güçleri ve Ortadoğu'nun iki köklü devleti tarafından bölünmüş, parçalanmış, paylaşılmıştır. Bu kendisini üreten, kendisini çoğaltan, derinleştiren, yaygınlaştıran bir durum yaratıyor. Aileler bölünmüş, aşiretler bölünmüş... Dikenli tellerle, mayın tarlalarıyla, gözetleme kuleleriyle vs. bölünme, parçalanma, paylaşılma korunuyor. Kürdlerin bir birlerinden tecridi derinleştiriliyor, yaygınlaştırılıyor. Ermenilerin de böyle bir sorunu vardır. Osmanlı Ermenistanı Rus Ermenistanı... İşte bir kere böyle bir bölünme, parçalanma, paylaşılma söz konusu olduğu zaman toplum bir daha kendisini toparlayamamaktadır. Bunun vurgulanması önemlidir. Ermenilerin de, Kürtlerin de bölünme, parçalanma ve paylaşılma diye bir sorunları vardır.

1878 Ayestefanos Antlaşması. Ayestefanos Antlaşması'nın 16. Maddesi ne diyor? Ermenileri Kürd eşkıyalara ve Çerkez eşkıyalara karşı korumak gerekir. 1878 Ayestofanos Antlaşması. Bu antlaşma, Çarlık Rusya'sı ve Osmanlı İmparatorluğu arasında yapılan bir antlaşmadır. İngiltere ve Fransa gibi dönemin emperyal devletleri Çarlık Rusya'sına bir öncelik vermemek için atağa geçtiler ve Ayestefanos Antlaşması'nı iptal edip Berlin Antlaşması diye yeni bir antlaşma yaptılar.

Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesi, yine aynı şeyi söylüyor. Ermenileri Kürt eşkıyalara ve Çerkez eşkıyalara karşı korumak gerekir. Yani Çarlık Rusya'sı söylüyor bunu. Berlin Antlaşması'yla buna İngiltere ve Fransa da katılıyor. İşte bu bölünmenin, parçalanmanın, paylaşılmanın, ortaya çıkardığı bir sorundur. Ne diyor batılılar? Şunu söylüyorlar; Batı Ermenistan da reform yapmak gerekir. Yani Osmanlının İmparatorluğu'nun reform yapması gerekir. Rusya, daha sonra da İngiltere, Fransa Osmanlının reform yapmasını istiyor. Ama Osmanlı bu reformu yapmıyor arkadaşlar. Yapacağız, edeceğiz, diyor ama bu reformu yapmıyor.

1894-1895 yıllarında Sason'da daha sonra İstanbul'da ayağa

kalkışlar oldu. 1909 da Çukurova'da ayağa kalkışlar oldu. Batılılar durmadan reform diyor. Reformu gerçekleştirin, reform yapın ama Osmanlı bunu yapmıyor arkadaşlar ve sorun gittikçe ağırlaşıyor, yani reform sorunu gittikçe ağırlaşıyor. Osmanlının reformu kabul etmesi arkadaşlar 7 Şubat 1914'tür. Nasıl bir reformdur. İşte müfettişler olacak, batılı müfettişler olacak. Batılı müfettişler Vilayet-i Sitte deniliyor ya Ermeni nüfusun daha çok olduğu; Sivas, Erzurum, Harput, Van, Diyarbakır, Bitlis. Bu vilayetlerde reform yapılacak. Reform sürecinde batılı müfettişler çalışacak.

7 Şubat 1914'te Osmanlı bu reformu yapmayı kabul ediyor fakat gene de ayak diretmesi söz konusu. Temmuz 1914'te, batılı müfettişler geliyor. Batılı müfettişlerin yetkileri de geniş. Örneğin bu altı ildeki devlet bürokrasisini denetlemek bu müfettişlerin görevi oluyor. Bu denetim, şüphesiz Osmanlı'yı, İttihat ve Terakki'yi çok rahatsız eden bir durum. Temmuz 1914'te müfettişler geliyor. Kasım 1914'te savaş başlıyor, yani 1. Dünya Savaşı başlıyor. Savaş başlar başlamaz reform programı iptal ediliyor. Baskın Oran hocanın dediği gibi savaş yapmak reform yapmaktan daha kolay oluyor.

Savaşta ne oluyor? Bir buçuk milyon Ermeni'nin soykırımı uğraması. Bu konuda neler söylenebilir? Kısaca şunlar söylenebilir:

İttihat ve Terakki'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nu, Türk esasına göre yeniden düzenlemek gibi bir düşüncesi vardı. Nasıl olacak bu? Adriyatik Denizi'nden Orta Asya içlerine kadar hatta Büyük Okyanus'a kadar bir imparatorluk olacak, bu imparatorlukta sadece Türkler yaşayacak... Sadece Türklerin yaşadığı bir imparatorluk.

O zaman imparatorluk sınırları içinde yaşayan Ermenilere nasıl bir politika uygulamak, ne yapmak gerekir? Rumlara ne yapmak gerekir? Çoğunluğu Müslüman olan Kürdlere nasıl bir politika uygulamak gerekir? Türk veya Kürd olan ama Müslüman olmayan Alevilere karşı ı ne yapmak gerekir? Bunlar İttihat ve Terakkiyi çok uğraştıran konular oldular. İttihat ve Terakki bu konular

üzerinde çok çalışmış, ayrıntılı planlar hazırlamıştır. İttihat ve Terakki'nin, Merkez-i Umumisi'nin hiç değişmeyen üç üyesi; Dr. Bahattin Şakir, Dr. Nazım, Ziya Gökalp özel olarak bu konular üzerinde çalışmıştır. İttihat ve Terakki Fırkası, gerek gizli toplantılarında gerek açık toplantılarında bu konular konuşulmuş, tartışılmıştır. Bu çalışmalar sonunda varılan sonuç şudur:

Rumlar sürgün edilecektir. Karadeniz havalisindeki Rumlar, Rum-Pontus'lar, Kapadokya'daki, Ege'deki, Akdeniz'deki Rumlar sürgün edilecektir. Ermeni nüfusu tehcir adı altında soykırıma uğratılacaktır. Ve Rumlardan, Rum Pontus'lardan, Ermenilerden kalan taşınmaz mallar Müslüman Türk tüccarın denetimine verilecektir. Osmanlı ekonomisinin millileştirilmesi de böyle sağlanacaktır.

Bugün, Türkiye'de büyük burjuvanın zenginliğinin kaynağı Rum ve Ermeni mallarıdır. Kürdistan'da Kürd aşiretlerinin, Kürt şeyhlerinin, Kürd toprak ağalarının zenginliklerinin kaynağı yine Ermeni mallarıdır. Asurî-Süryani mallarıdır. Ama konuşmanın başında da vurguladığımız gibi bu konu Türkiye'de üniversitenin üzerinde çalıştığı bir konu değildir. Yani üniversite bu konuya, bu tür konulara çok uzak durmaktadır. Ama üniversitenin dışında bu konuyla ilgili çok değerli çalışmalar yapılmaktadır arkadaşlar...

Diyarbakır 1915; Ermeniler, Kürdler projesiyle ilgili olarak şunu ifade etmek istiyorum. Bir kere Diyarbakır, Mardin, Bitlis, Van gibi eyaletlerde devlet bürokrasisine mensup bazı kişiler, görevliler var. Diyelim vali, kaymakam, emniyet müdürü, jandarma komutanı, nüfus müdürü, tapu müdürü, yargıç vs. devlet bürokrasisine mensup kişiler, görevliler var. Ama bu kişiler, görevliler aynı zamanda gizli örgüt; Teşkilat-ı Mahsusa'nın da üyeleridir. Gizli örgüt teşkilat-ı Mahsusa'nın, özel olarak Kürd bölgelerinde faaliyet yürüttüğü ise bilinmektedir. Teşkilatı Mahsusa ne yapmaktadır? Ermenileri diyelim; Erzurum'dan, Muş'tan, Bitlis'ten, Van'dan... Ermenileri, nerelerde yaşıyorlarsa oradan koparıp tehcir adı altında uzun yollara, hastalıklar, açılıklara, soğuklara mahkûm edecektir.

Ermenilere bir şekilde yok etme politikası uygulanmaktadır. Bir tarafta devlet bürokrasisi, bir tarafta da Teşkilat-ı Mahsusa var. Ama devlet bürokrasisinin çok ama çok önemli bazı üyeleri valiler, kaymakamlar, yargıçlar, savcılar, nüfus müdürleri, tapu müdürleri, emniyet müdürler, jandarma komutanları... Devlet bürokrasisinin bu unsurları aynı zamanda Teşkilat-ı Mahsusa'nın da üyeleridir.

Tabii, Teşkilat-ı Mahsusa söz konusu olduğu zaman bölgede bazı aşiretler, bazı şeyhlerde Teşkilat-ı Mahsusa'nın üyeleridir. Teşkilatı Mahsusa bölgede yani Kürdistan'da devlet bürokrasisiyle şeyhleri, aşiret reislerini bir araya getiriyor. İşte soykırım ve soykırımdan sonra geriye kalan taşınmaz mallar, Ermeni malları, Süryani malları bu şekilde aşiret reislerinin, Kürd şeyhlerinin eline geçiyor. Bitlis'te bu nasıl oldu? Diyarbakır'da bu nasıl oldu? Mardin'de nasıl oldu? Ermenilerden kalan taşınmaz mallar bölgede bazı unsurların eline nasıl geçti? Bunun üzerinde durmak önemlidir. İşte vakfın projesi '1915 Ermeniler, Kürtler' projesi böyle bir soruna açıklık getiriyor. İşte, Ermenilerden kalan taşınmaz mallar, Süryanilerden kalan taşınmaz mallar önemli bir konudur. Burada bu malların kimlerin eline geçtiği, nasıl geçtiği önemlidir. Bu aynı zamanda Kürt sorunuyla da Kürdistan sorunuyla da çok yakından ilgilidir. Çok organik bir şekilde ilgilidir. Örneğin bugün Harput'ta Elazığ Harput'ta Malatya'da Kürtlük bitmek üzere olduğunu söyleyebiliriz. İşte bunun temel nedeni Ermenilerden ve Süryanilerden kalan taşınmaz mallardır arkadaşlar. Bu nasıl olmuş? Sürgün olmuş, soykırım olmuş Ermenilerden kalan taşınmaz mallar, işte bölgenin bazı aşiret reislerine şeyhlerine toprak ağalarının da eline geçmiş.

Burada, Ermeni malları olgusunu, İttihat ve Terakki'nin Türk esasına dayalı devlet ve toplum projesi çerçevesinde değerlendirmek daha doğrudur kanısındayım. Balkan Savaşları sonrasında ve Birinci Dünya Savaşı sürecinde, Balkanlardan ve Kafkaslar'dan Anadolu'ya çok yoğun nüfus geldi. Bunların çoğu Türk kökenliydi. Bunların önemli bir kısmı asimilasyon programı

çerçevesinde Kürdistan'a yerleştirildi. Ermenilerden, Süryanilerden, Ezidi Kürdlerden kalan taşınmaz malların bu kesimlere dağıtılması çok daha büyük bir olasılıktır. Soykırım sırasında, tetikçi olarak görev alan bazı aşiret reislerine, şeyhlere vs. bu tür mallardan verildiği şüphesizdir ama, Balkanlardan ve Kafkaslardan göçle gelen Türklerin bu yağmaya katılmaları daha büyük bir olasılıktır. Asimilasyon Kürd toplumunun bütün kesimlerini hedef almaktadır. Asimilasyon programını destekleyen, bu programda görev alan şeyhler, aşiretler bu yağmadan faydalanmışlardır.

Devlet bu malları tasarruf edenlere şunu söylüyor. 'Bu mal senin değil ben biliyorum, bu mal Ermenilerden kalma, bu malı sen tasarruf edebilirsin ama benim gibi düşünürsen, benim gibi tavır ve davranış sergiliyorsen bu malı sen tasarruf edebilirsin ama benim dedelerim, kültürüm benim de dilim ve kültürüm olacak böyle söylersen ben bu malları kullanmana, tasarruf etmene izin vermem.' İşte bölgenin ileri gelenleri de Kürtlüğü inkâr ediyor ve devlet gibi tavır davranış sergilemeye başlıyor. Bugün işte Harput, Malatya, Adıyaman gibi yörelerde Kürdlük bitmek üzere arkadaşlar. Malatya'da örneğin nüfusun en az üçte biri 1915'ten Ermeni'dir. İşte Ermenilerden kalan taşınmaz mallar bölgede bazı Kürdlerin ve balkanlar ya da farklı yerlerden getirilenlerin eline böyle geçmiştir. O zaman bazı Kürdler de işte devlet gibi tavır ve davranış sergiledikleri için ve ya kendilerine öyle olması söylendiği için bu konularla ilgilenmiyorlar.

1915'te soykırım olmuş. 1920'lerde diyelim bu taşınmaz mallar yağma edilmiş. 1925, 1930, 1937-38'e geldiğimiz zaman, Kürt direnişleri söz konusu zaman hep parçalı direnişler ve yoğun bir katılımın olmadığı direnişler, olmasının temel bir nedeni işte bu Ermeni mallarıdır. Rum mallarıdır. Bu mallar üzerindeki yağmalardır arkadaşlar. Proje, böyle bir konuya açıklık getirmesi bakımından değerlidir. Projeye ilgili çalışma yürüten arkadaşları kutluyorum teşekkür ediyorum...

Prof. Raymond H. Kevorkian

Paris VII Üniversitesi

Historian and Emeritus Research Director

Konuşmamı Ermenice yapacağım!

Öncelikle belirtmek isterim ki, İsmail Beşikci Vakfı tarafından bana bu teklif geldiğinde derhal ve büyük bir mutlulukla kabul ettim. Çünkü öğrenciliğimin ilk yıllarında kendisinin çalışmaları benim için büyük ilham kaynağı olmuştu. İsmail Beşikci belki de Türkiye’de bir ilk oldu ve kendisi Türkiye’nin onurudur ki, bir ülkenin temel ideolojik bir sorununa –yani “ülkenin iç düşman ilkesi” ne parmak basmıştır. Özellikle çalışmalarında Kürtler hakkında söyledikleri her ne kadar bir Kürt gerçeğini çevreliyorsa da O, bu aynı mantığın, bu aynı düşüncenin 1915’te de işin başında olduğunu, bir farkının olmadığını gayet iyi anlamıştır. Bu şekilde bugünkü konuşmama başlamak istiyorum.

Sanırım temel sorun, “Genç Türkler” Hükümeti’nin bir “Çok Uluslu İmparatorluk” sisteminden bir “Ulus-Devlet” yaratmak istemeleriydi. Tabi bu sıradan bir ulus-devlet değil, diğer tüm ulusları dışarıda bırakarak sadece “Türk ulus devletini” yaratmak gibi bir karar ile şekillenen bir düşünce idi. Bu mantık sanırım bir şekilde ve çok az değişiklikle hala bu ülkenin siyasi elitinin en etkin düşüncesi olmuştur. Şimdi, Ermeni-Kürt ilişkilerine gelelim. Gerçekte bu konuda çok az akademik çalışma yapılmıştır. Mütevazı olmamız gerekir, öğrenmemiz gereken çok şey var, ancak birkaç noktaya vurgu yapmak istiyorum.

Önce, sanırım asırlar boyu Ermeni-Kürt ilişkileri oldukça den-

geli bir durumda ilerlemiştir, niye? Çünkü eski sistemde “gnkahayrutyun” Kirvelik sistemi diyebileceğimiz, aşiret reislerinin köylere kirvelik yaptıkları bir sistemdi. Kirvelik yapmak sadece maddi olarak yararlanma demek değildi, Ermeni-köylülerinin güvenliliğinin aşiret reisleri tarafından sağlanması demekti. Göçer veya yarı göçer diyebileceğimiz bir toplulukla yerleşik bir topluluğun birlikte yaşayacağı bir süreç yaşandı. Sanırım bu süreçte Ermenilerle Kürtler arasında bir aktarım gerçekleşti, yani Ermenilerin eski ziraatçılık geleneği giderek bu yeni yerleşimcilere yani Kürt köylülere aktarıldı ve yine kademe kademe her yere dağıldı. Bu konuda hala çok çalışma yapılmamıştır. Ancak Sultanların kış aylarında Ermeni köylerinde kalmaları için Kürt aşiretlerine izin vermeleri, o dönemden başlayarak yavaş yavaş “Sembiyoz” olarak niteleyebileceğimiz bir sistemi oturttu. Yine o dönemlerden başlayarak Kürtler daha kuzeye doğru dağılarak neredeyse Erzurum dolaylarına kadar gelip yerleşmeye başladılar.

İlkiyle bağlantılı olarak bir ikinci nokta da şudur; Muhtemelen Sultanlar ve Osmanlı eliti, 19. yüzyılın yarısına doğru daha merkezi bir devlet oluşturmaya karar verdiğinde, aynı zamanda yerel beyliklerin de gücünü kırmış oldu. Çok iyi bildiğimiz gibi o dönemde her biri belli bir aşiret reisinin hâkimiyeti altında bulunan küçük ve yarı özerk bölgeler mevcuttu. Bu sistemin kırılmasıyla aynı zamanda Kürtlerle Ermeniler arasında var olan dengeyi de bozdu ve doğal olarak buna karşı oluşan direnç özellikle Ermeni köylerinde güvensiz bir ortamın oluşmasına yol açtı. Muhtemelen ilk başta Ermeniler, bunun kendileri için iyi bir gelişme olacağını düşündülse de tarih bunun doğru olmadığını gösterdi. Endüstri devrimi gibi değişiklikler, özellikle Ermeniler arasında eğitim sisteminin gelişmesi dengesiz bir durum oluşturdu.

Ermenilerin, 19.yüzyıl sonunda, ihtiyaçları İstanbul’daki Ermeni Patrikhanesi tarafından sağlanan 2.500’den fazla okul açtıklarını görüyoruz. Aynı faaliyet, Rumlarda da rastlanmakta, ancak diğer gruplar arasında görülmemektedir. Dolayısıyla imparatorluk sisteminde özellikle gayri-müslimlerin sadece üretim ve

ticaretle uğraşabildiği resmi işler, yani siyasi ve askeri işlerden uzak oldukları İslam imparatorluklarında var olan dengesiz durum Endüstri devrimi sayesinde büyük bir değişikliğe uğradı. Biz basit zanaatkârların iş adamlarına dönüşmesini işte bu dönemde görüyoruz. Dolayısıyla...

Yine bu dönemde, geniş bir hareket başlamıştır. Avrupa'dan Türkiye'ye dev ekonomik yatırımlar gerçekleşmeye başlamıştır. Anadolu vilayetlerinin bu devrimi daha yavaş kabullendiği de bir gerçektir. Şimdi, daha geç dönemlerde çok önemli bir tarih var. 1891'de Hamidiye alaylarının kuruluşu da gerçekleşir. En iyi döneminde sayısı 60.000 askere ulaşan, Kürt aşiretlerinin de desteğiyle II. Abdülhamit'in kurduğu Hamidiye alayları, hemen hemen aynı dönemde, Ermeniler arasında siyasi partilerin kuruluşu gerçekleşmiştir. Bu çok geç bir tarihtir. Ulusal düşünce yapısının gelişmeye başladığı bu dönemde, eğitim sisteminin de etkisi olmuştur, Avrupa'da öğrenim görmüş öğrencilerden ilk mezunlar Osmanlı İmparatorluğunun egemen olduğu çağrafyaya dönmeye başladılar, bunların hepsinin etkisi olmuştur. Kürt dünyasında 1891 büyük değişimlerin gerçekleştiği yıldır, niye? Eski aşiret reisleri Kürt dünyasındaki konum ve etkilerini yitirirler, yeni bir aşiret reisi nesli, yeni bir çeşidi görünür olur. Bunların öncekilerden farkı doğrudan sultana bağlı, sultana tabii olmalarıdır. Sultan bunlara silah tedarik eder, madalyalarla taltif eder, bu konuda bugün biraz daha bilgi sahibiyiz.

Üçüncü nokta ise bu 1891'e bağlıdır, önemli bir noktadır. Toprak sorunudur. Çok hafif bir deyimle veya yansız bir kelimeyle toprak dediğimiz, gerçekte o dönemde gerçekleşmiş temel bir değişikliği ifade etmektedir. Hamidiyeler; 1895'te sadece insanları öldürmekle kalmadılar, çok daha ince bir çalışma yürüttüler ve en önemli etkileri o dönemde Ermenilerin şahsi topraklarını büyük ölçekte kendi yararları için gasp ettiler. Her ne kadar 1915 bir son nokta olmuşsa da, daha bu zamanlardan demografik ve toprak açısından Ermeniler, erime sürecine girmişlerdi tespitini yapabiliriz.

1895 Katliamları üzerine çalışan İtalyan bir öğrencim, son zamanlarda İngiliz ve Fransız arşivlerinde ,1895 katliamlarından sonra Ermenilerin Afrika, Güney Afrika gibi yerlere göç ettirildiklerini içeren projelere ait bazı belgeler bulmuştur. Yani, bu neyi ifade eder? Bu demektir ki, zaten 1895’de yani imparatorluk döneminde, Ermenileri yerlerinden sürmeyi düşünmüşlerdir. Hatta büyük devletler de bu düşünceye iştirak etmektedirler. Burada bir sorunun olduğu anlaşılmaktadır. İkinci bir soru olarak; Ermeniler kendi tarihi toprakları üzerinde kalabilecekler miydi? Güvenlikleri sağlanmış değildi, bu oldukça belirgin gözükmektedir. En gergin dönemdir. Bunu bir sayıyla daha anlaşılır hale getirebilirim, 1895 katliamlarından sonra yaklaşık iki yüz bin kişi ölmüştür. Bugüne kadar bu hususta ciddi bir çalışma olmadığı için, kesin sayı veremiyorum.

Bu katliamlar bir ışın hızıyla gerçekleşmiştir. Üç hafta içinde hemen hemen her gün yeni bir şehir katliama uğruyordu ve bu işlem aşağı yukarı her yerde aynı şekilde gerçekleşiyordu; Cuma günleri, öğlen namazından sonra, bir trompet sesiyle işaret veriliyordu. Bu “serbestsiniz, işe girişebilirsiniz” demektir. Katliamın kendisi dışında sebep olduğu ekonomik sorunlar da çok ağır oldu, niye? Bu sorun Ermeniler için sadece fiziksel bir sorun değildi dahası vardı, kendilerinin tarımla(ziraatle) ilgili tüm varlıkları, araç gereçleri gasp edildi. Bu çok önemlidir. İkincisi, depolanmış yiyeceklerine el konuldu ve 1902 yılına kadar belirli yerlerde kış bitiminde zaten kıtlık yaşanmakta idi. Muş ovası veya Van yöresi gibi yerlerde kıtlık vardır. Halk ekonomik olarak kendine gelememiştir.

Şüphesiz, bu bir Kürt siyaseti veya Kürt stratejisi değildi. Bu gayet açıktır. Bu merkezde oluşmuş bir siyaset idi. Burada merkez 1915’ten farklı olarak Ermenileri tamamen yok etmek istememişti. İstedığı şey, biraz kaba bir deyişle siyasi taleplerinin önünü almak için sayıca küçültmek idi. Bence gerçek budur. Her halükarda bu olaylar, bu siyaset, Ermenilerin akın akın dışarıya çıkmasına neden olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı’ndan önce, sadece ABD’nde; 120.000 Ermeni bulunmaktadır. Bunların bir kısmını endüstriyel alanda, bir

kısmını da tarımla uğraşırken görüyoruz. Özellikle Kaliforniya’da portakal bahçeleri veya başka tarım alanlarında yaygın olarak çalışmaktadırlar. Büyük bir kesimini Kafkasya’da görüyoruz. Neredeyse 100.000 kişi öteye geçmiş ve burada Osmanlı tabiiyeti altında yaşamaya devam etmekteydi. Bir başka kesim Mısır’a yerleşmiştir. Daha başka Ermeniler; Bulgaristan, Romanya ve çevresine yerleşmişlerdi. On binleri bulan bir işçi kesimi de var ki bunlar hamallıkla uğraşmakta, İstanbul limanında hamallık yapmaktadır. İşte Ermeni gerçekliği budur.

Savaşa yaklaştığımızda, biraz önce Sayın İsmail Beşikci Teşkilat-i Mahsusa hakkında konuşuyordu. Bu konuda birkaç söz söylemek isterim. Galiba bu son senelere kadar, Türk resmi tarih yazıcılığı biraz bizi kandırdı diyebiliriz. Söylemek istediğim şudur: Sıkça duymuşuzdur, sadece –tarihçilerden- değil resmi görevlilerin ağzından da duyduğumuz şey “pis iş” yani, katletme işini Kürtlerin yaptığıdır. Evet, bunu her yerde okuruz. Şu son yıllarda daha mikro-tarihçi bir anlayışıyla kasaba ve vilayet ölçeğinde neler olup bittiğini incelemeyi denediler. Ben bu görüşü yeniden değerlendirebilmek açısından ortaya çıkan ilk sonuçları sizinle paylaşmak istiyorum.

Öncelikle Teşkilatı Mahsusa, başından başlayarak tüm subaylarına kadar hepsi, işleri yürüten yöneticilerinin hepsi Çerkez’di, Bahattin Şakir ilk Çerkezlerdendi. Sanırım soylarına bağlılıkla gelişen geleneksel sadakat durumu vardı ve bu önemli rol oynamıştır. Bu Çerkez kökenli subaylar, bazen Trakya’da doğmuş, bazen Bulgaristan veya Yunanistan’da doğmuş, yani Sultanlar tarafından 30-40 sene önce oralara yerleştirilmiş ve Balkan savaşlarından başlayarak 1870’lere doğru İstanbul’a tehcir edilmiş veya İstanbul’a sığınmak zorunda kalmış bu Çerkezler, asli rol onların olmuştur. Bunu vurgulamak isterim. Doğrudan dâhil olmuş Kürt aşiretlerin varlığı gerçektir ve bunların kimler olduğunu doğrulamak çok kolaydır. İttihat ve Terakki yöneticileri, çok açıktır ki, Hamidiye’nin yapısal varlığından yararlandılar.

1908 devrimi gerçekleşir gerçekleşmez, Ermenilerin ilk talebi Hamidiye Alayları'nın tavsiyesi olmuştur. Ancak, İttihatçıların bu talebi reddetmeleri oldukça ilginçtir, vurgulamak lazım. 1915'de teşkilata sıradan Kürtleri değil, Hamidiye Alayları'ndaki bazı Kürt grupları soktular. Yerli Kürt yerleşimciler, yani Kürt köylüler kesinlikle katliamlara karışmadılar. Ermeni ve Kürtler aynı köylerde yaşıyorlardı zaten. Bu onlar için daha çok kişisel ve ekonomik çıkarları için bir fırsat oldu. Basit bir fırsat! Yani siyasi olarak şekillenmiş bir edim değil, insani bir fırsat olmuştur. Komşunun mal varlığına sahip olmak için bir fırsat vardı. Fakat aynı zamanda insani güzel, olumlu olaylara da rastlanmıştır. Eminim birçok köyde nineler sadece tecavüze maruz kalmadılar. Sanırım belli koşullar altında Kürt ve Ermeni ailelerin ailevi bağları da mevcut idi. Ermeni ailenin son erkek evladının veya küçük bir kız çocuğunun sağ kalması için Ermeni ailesi tarafından gönüllü olarak Kürt komşuya teslim edilmiş olduğuna eminim.

Ben, 1979-80 arası bir sene İran Azerbaycan'ında bir Kürt köyünde yaşadım. Burada altı Ermeni ailesi yaşamaktaydı. Bunlar yaşlıydılar. Burada bir deneme yapmak istedim. Bu köy örneği bana; çok rahat mevcut Kürt- Ermeni ailevi ilişkileri hakkında fikir edindirdi. Neydi durum? Yaşları elli civarında olan Kürtlerin hepsi de Ermenice konuşuyorlardı, sadece Ermenice okuyup yazıyorlardı ve Tahran'dan gelen bir Ermenice günlük gazete aracılığıyla dünyadan haberdar olabiliyorlardı. Bu gazeteye aboneydiler. Ermeniceyi ne şekilde öğrendiklerini sordum, bana atalarının çalışmak üzere bu köye geldiklerini ve o zaman bu köyün bir Ermeni köyü olduğunu söylediler. Kendileri o dönemde henüz çocuk olup, öğrenim görmek için tek yol olan bu köydeki Ermeni okuluna gitmekte çareyi bulmuşlardı. Ermenice öğrenmişlerdi. Bu köy örneği; “aktarım” olgusuna en iyi örnektir!

Yani bir şekilde Kürt Halkı, Ermenilerin mirasçısı haline dönüştüler. Bunu, birkaç yıl önce Diyarbakır'da, Sayın Osman Baydemir'e de söylemiştim.

I. OTURUM
BELLEKLERDE 1915

MODERATÖR:

Doç Dr. Bülent Bilmez

İstanbul Bilgi Üniversitesi, Tarih Bölümü

“1915 Diyarbakir, Kürtler” Projesi ve Soykırım Öncesi Kürt-Ermeni İlişkileri ya da Toplumsal Bir Kurum Olarak Kirvelik

Namık Kemal Dinç

Tarihçi-Televizyon Programcısı

“1915 Diyarbakir, Kürtler” başlıklı araştırma fikri son dönemde özellikle Kürtler arasında 1915’in sıklıkla konuşuluyor olması tespitinden çıktı. Gittiğimiz birçok yerde insanlar 1915’i ziyadesiyle hatırlıyor, anlatıyorlardı. Bu bireysel olarak yaptığım bir gözlem idi. Niye bu kadar çok konuşuyorlar, niye bu kadar çok konuşmak istiyorlar, adeta dokunduğunda insanlar anlatmaya başlıyorlar. Bu çok ilginçti. Bu tespit üzerinden hareket etmek aslında bu projenin hayata geçmesinin temel itekleyici faktörü oldu.

Araştırma sahası olarak Diyarbakır’ı seçtik. Saha olarak Diyarbakır’ı belirlememizin birkaç nedeni var. Diyarbakır, öncesi ni bir kenara bırakırsak, Osmanlı devletinin hâkimiyetine girdiği günden bugüne kadar bölge açısından hep bir idari merkez konumundadır. 1847 tarihinde kurulan Kürdistan Eyaleti’nin merkezi Diyarbakir’dir, ki çok geniş bir alanda yönetsel merkezdir. Yine 1915’te de oldukça önemli ve merkezi bir konumdadır. Bu konumu yaratan faktörler, Diyarbakir Valisi Dr. Reşit’in soykırımda oynadığı organizatörlük ve kan dökücülükte sınır tanıması kadar, Diyarbakir’in kuzeyden gelen Ermeni kabileler için bir geçiş güzergâhı olmasıdır. Suriye’de Deyr-i Zor bölgesine gönderilen Ermeni kabileler Diyarbakir’den geçmek zorunda kalmışlar ve bu esnada saldırılara, katliamlara uğramışlardır.

1915’ten farklı olarak bugünün Diyarbakır’ı, Kürtler tarafından payitaht, yani başkent olarak kabul edilip, Amed olarak yeni

bir hafızanın, geleneğin merkezi konumundadır. 1990'larla birlikte Amed (Diyarbakır) şehri Kürt hareketinin en önemli ve güçlü olduğu merkezlerin başında gelmektedir. Diyarbakır'ın eski büyükşehir belediye başkanı Osman Baydemir, 2009 yerel seçimi öncesinde "Diyarbakır bir kaledir" derken, Kürt siyasi hareketinin sağlam bir destekçisi olduğunu dile getirmekteydi. Poñitizasyonun Türkiye ortalamasının çok üstünde olduğu Diyarbakır şehrinde, halkın 1915 ve Ermeniler hakkında giderek daha gür bir ses ve cesaretle konuşmaya başlaması da önemlidir. Kürt siyasi hareketinin şehrin yaşamına, insanlarına, ilişkilerine ve kültürüne damgasını vurduğu Diyarbakır, belki de bugünü ve geleceği inşa ederken geçmişle yüzleşme, hesaplaşmanın gereği olarak 1915'i hatırlıyor ve konuşma ihtiyacı duyuyor. Diyarbakır bu manada konuşma isteğinin yüksek olduğu bir yerdi.

Amacımız aslında burada 1915'e dair nasıl bir hafıza var, bunu ortaya çıkarmaktı. Sözlü tarih yöntemini kullandık. Yaklaşık 70'e yakın insanla görüştük. Bu görüşmelerde her sınıf, grup ve çevreden insanla -işte alt tabakadaki köylüden ekonomik durumu iyi olan üst sınıflara kadar ya da farklı siyasal düşüncelerden örneğin İslamcısından sosyalistine daha milliyetçisine değişen bir yelpazede 70'e yakın insanla- görüştük. Sözlü tarih yöntemini esas aldık. Görüşmecileri tespit ederken öncelikle kurumlar üzerinden gitmeyi düşündük ama sonra vazgeçtik. Daha bireysel ilişkiler üzerinden ilişki kurmanın, insanlara ulaşmanın çok daha iyi olacağını düşündük ve ardından kartopu yöntemiyle bir ilişkiden başka bir ilişkiye, farklı kişilere gittik. Çokta angaje bir şeyler olmasın diye kurumlar üzerinden yönlendirmeye gitmeyelim, farklı çevrelere ulaşalım kaygısı vardı burada.

Bir sözlü tarih çalışmasında yapılması gerekenlere, akademik olarak da dikkat edilmesi gereken hususlara oldukça dikkat etmeye gayret ettik. Görüşmeleri kayıt altına aldık ve ses kaydı yaptık. İnsanlar ne kadar çok konuşmak istese de bir taraftan baktık ki hala bazı kaygıları var. Gerçekten çok cesaretle konuşan insanlar var. Fakat bazı yerlerde insanlar kendilerini oto sansüre de uğrattılar ya

da açık açık diyenler oldu; ben şunları şunları konuşmayacağım, bazı meseleler var konuşmak istemiyorum dedi ve konuşmadı. Burada konuşulmamasında devlet faktörü vardı tabi ki ama bir diğer nedende kendi çevresinden çekinmesinin daha ağır bastığını söylemek istiyorum. Çevresinden derken köylüsünden, akrabasından, aşiretinden, ailesinden dolayı konuşmak istemeyenler vardı. Bu manada aslında insanlar ne kadar çok konuşmak istese de belirli sınırlamaların olduğunu da görmek lazım. Tam bir özgürlük ortamında olmadığımızı söyleyebilirim.

Burada sonuçları itibariyle en önemli şeylerden bir tanesi Kürtler nasıl anlatıyorlar, nasıl aktarıyorlar? Aslından biraz bunun üzerinde yoğunlaştık. Tabi hafıza aslında bugünden kurulan bir şey. Tarih geçmişle ilgilidir ama hafıza bugünü anlatır. Dolayısıyla tarihten biraz farklıdır. Tarih değildir hafıza. Kürtler Diyarbakır'da nasıl hatırlıyor? Bizim çıkardığımız sonuçlar açısından burası çok önemlidir. Bu 70 görüşmenin hiçbirisinde iyi ki Ermeniler öldürüldü diyen bir tek insan yok. Burası çok önemli zira Türkiye'nin batısında çok insan hala şöyle düşünüyor: Bunlar zaten ayaklandı, Ruslarla işbirliği yaptılar, bunları zaten öldürmek lazım, iyi ki öldürdüler diyecektir yani. Örneğin Vecdi Gönül, beş altı yıl önce milli savunma bakanıydı; tehcir iyi ki oldu, biz uluslaştık dedi, zihniyet budur. Devlet zihniyeti budur, toplumda batıda böyle düşünüyor.

Bu çalışmanın bize gösterdiği en önemli şeylerinden birisi şudur; batıda sadece aydınların konuştuğu Ermeni meselesini Kürdistan'da sıradan, halktan insanlar konuşuyorlar. Biz 100 yaşında nene ile de görüştük, 90 yaşında dedeyle de görüştük; hepsi de bu meseleyi anlatmak istiyorlar ve konuşuyorlar. Arada böyle bir fark var. Türkiye'nin batısıyla, burası arasında çok ciddi bir fark olduğunu belirtmek lazımdır. Bu fark demin söylediğim gibi şeyde de kendisini gösteriyor. Algıda da kendisini gösteriyor. Yani nedir? Hiçbir insan demedi iyi ki oldu, iyi ki Ermeniler öldürüldü ve burası bize kaldı. Bu çok önemli diye düşünüyorum. Bunun yerine ağırlıklı şunu söyleyebilirim ki görüştüğümüz insanların büyük

çoğunluğu da tarihsel bir suçluluk ve vicdan azabı ağır basmaktadır. Yani atalarımız böyle bir suç işlemişler ama biz bunu kabul etmiyoruz. Bu bir insanlık suçudur diyen bir yaklaşım, bundan dolayı bir utanç ve tarihsel suçluluk duyuyorlar. Bu konuda adalet arayışı var.

Kürtlerde ciddi bir adalet arayışının olduğunu söyleyebilirim. Bunu biraz daha farklı bir örnek üzerinden anlatmaya gayret edeceğim. Şimdi çıkardığımız en önemli sonuçlarda birisi şu: Kürtlerde 1915 in hafızası çok canlı, kesintiye uğramadan bugüne gelmiş. Geçenlerde Bianet'te bir röportaj gördüm. Fatma Müge Göçek isminde uzun süre bu meseleyi çalışan bir akademisyen şöyle bir değerlendirme yapıyor. Türklerle Ermenileri karşılaştırıyor. Diyor ki, Ermeniler sanki dün yaşanmış gibi soykırımı anlatıyorlar, Türklerde ise hafıza adına hiçbir şey yok. Yani Türklerin hafızasında 1915'e dair hiçbir şey yok. Ermeniler için söylediği Kürtler içinde geçerli. Yani Kürtlerde sanki 1915 dün yaşanmış gibi anlatıyorlar. Yani 100 yaşındaki insanda bunu dün yaşanmış gibi anlatıyor, en genç görüştüğümüz 22 yaşındaki, dördüncü kuşaktan insanda sanki dün yaşanmış gibi ayrıntılı anlatıyordu. Kişilerin ismi, yer isimleri, olayın kendisinin nasıl geliştiğini, hala hangi silah nasıl kullanıldı vs. bütün bunları ayrıntılı bir şekilde anlatıyor.

Şimdi bu nasıl bir şey, niye bu kadar canlı bir hafıza var. Ve nasıl buraya kadar gelmiş. Bence bu çok önemlidir. Yani bu nedenlerin üzerinde tek tek durmayacağım. Fakat şunu biliyoruz zaten. Kürt toplumsal yapısında sözlü kültürün önemi bir yeri var. Ve kuşaklar arası aktarımda da önemlidir. 1990'larda köylerin yakılması ve insanların şehir merkezlerine göç etmesine kadar geçen zamanda önemli oranda Kürtler, modern öncesi geleneksel bir yaşam sürdürüyorlardı. Bu da sözlü geleneğin ve sözlü kültürün güçlü olmasına etki ediyordu. Hafızanın canlı kalmasında bunun etkisini görmek gerekir. Özellikle 1915 niye bu kadar canlı bir şekilde hafızada aktarılıyor, dile getiriliyor sorusu üzerinde durmayı gerektiriyor. Burada uzun uzadıya sıralamak yerine üç

başlık altında anlatmaya çalışacağım. Bir öldürülme mekânları dediğimiz veyahut hafıza mekânları dediğimiz yerler var. Buralara tarihçiler hafıza mekânı da diyorlar. Yani o mekân üzerinden hafızanın süreklileşmesi söz konusu. Bir çok açıdan mekân hafıza ilişkisi önemli bir yerde. Mekân aslında bir yerde hafızanın sürekli varlığını koruması, sürdürmesi, devam etmesini sağlayan bir şey. 1915'in bu çalışmada karşılaştığımız en önemli şeylerden birisi öldürülen Hıristiyanların, Ermenilerin ve kısmen Süryanilerin belirli yerlerde öldürülmüş olması, belirli mekânlarda öldürülmüş olmasıdır. O mekânlar üzerinden o hafıza varlığını sürdürüyor. Bugün Ermenilerle anılan birçok coğrafi mekân var, yer var. İşte keşişin tarlası diyor, Agop'un dükkânı diyor. Ermenilerin yaşadığı her köyde, her kasabada onların isimleriyle anılan mekânlar var ve hala onların isimleriyle anılıyor. Biz bugün Kürtçe yer isimlerinin geri verilmesini talep ediyoruz. Bu istediğimiz yer isimlerinin birçoğu da Ermenicedir aslında. Ermenicenin de korunmasını istiyoruz bir anlamda. Buda güzel bir şey aslında ve bunu kötü değerlendiremeyiz. Tekrardan iadesini istediğimiz Ermenice isimli köyleri günlük yaşamımızda kullanıyoruz. Ben gittim Doğu-bayazıt'ta, İshakpaşa Sarayından aşağı bakıyordum, hemen altında yeşillik bir alan var. Burası neresi diye sordum? Cevap; Keşişin Bahçesi. İsmi böyle, Keşişin Bahçesi. Müslümanlarda keşiş yok, büyük ihtimalle Ermenilerden kalan bir yerden bahsediyoruz. Bu mekânlar üzerinden o hafıza devam ediyor.

Bununla birlikte özellikle öldürme mekânlarının altını önemle çizmek istiyorum, burada birazdan açacağız. 1915'teki hikâyede genellikle kafile yapılp öldürülmek üzere götürülen insanlar hep bir takım yerlerde, kuyu dediğimiz Zazaca zag denilen Kurmanci'de işte farklı isimlerle anlamlandırılan yerlerde öldürülmüşler ve gittiğimiz her ilçede en az bir kaç tane öldürme mekânı var. İşte Lice'ye gidiyorsunuz Serde Çukurundan bahsediliyor. Ya da çağa filehan deniliyor. Bunların her birinin ismi bir şekilde ya Ermenileri andırıyor ya işte bilmem çağa filehan, Lana Gawuran gibi şeyler ve bunların her birisinin değişik hikâyesi var. Düden en

çok bilinen öldürme mekânlarından birisi. Çermik Çüngüş arasında Yeniköy diye bir köy var, köyün girişinde sol tarafında kalıyor. Büyük bir kuyu, Çüngüş Ermenilerinin neredeyse tamamı oraya dökmüşler, orda öldürmüşler. Öldürenlerin de kimler olduğunu insanlar anlatıyorlar. İşte Güllü Beyden bahsediyorlar. Başka bir kaç ağadan, beyden bahsediyorlar. Bunlarla birlikte Osmanlının jandarma güçlerinin bir kısmı ve bir Çerkez birliği var doktor Reşit'e bağlı. Doktor Reşit Musul'da validir Diyarbakır'a gelmeden önce. Oradan gelirken İstanbul'a mektup yazar Talat Paşa'ya der; burada, yanımda 30 ile 50 arasında kendi özel birliğim var. O birliği getireceğim der, bunlar hep yazılı evrakta var. Yani Osmanlı arşivi evrakında var. Derki ben bunları yanımda getireceğim. Gerçekten bunları getirir ve Diyarbakır'daki katliamların büyük bir kısmını bunlar organize eder. Ama bunu yaparken de yerel unsurlar vardır. Ağalar, beyler, ileri gelenler onlarla birlikte çoğu işbirliği içerisinde. Onları yönlendirerek bunları yaparlar. Tabi farklı biçimde halkıda bunun içine dâhil ettikleri anlatılarda var. İşte kaç tane Ermeni'nin öldürülmesiyle cennete gitmeden bahsedelim, farklı farklı motivasyon örneklerinin kullanıldığını görüyoruz. Sadece din değil tabi ki, özellikle mal mülk transferinin bu noktada önemli olduğunu biliyoruz. Bu malların büyük bir çoğunluğuna yine devlet el koyuyor, fakat bir kısmına da orada yerel unsurların sahip olduğunu biliyoruz.

Şimdi tekrar hafıza mekânları üzerinde devam edersek; hafızanın canlı kalmasında o mekânlar çok önemli. Bir yerde bu öldürme mekânlarının bu kadar yaygın olması ve buradaki hikâyelerin unutulmamasında öldürülenlerin genellikle kadın ve çocuk olmasının etkisinden de bahsetmek gerekir. Dinlediğimiz hikâyelerde kuyulara atılan Ermeni ve Süryanilerin genellikle çocuk kadın ve yaşlı olduğunu görüyoruz. O yüzden Kürtlerin vicdanında çok derin bir yaradır bu. Erkekleri öldürme hikâyesini tek bir yerde dinledik. Onu da bir asker anlatıyor. Çüngüş'te Eşekler Hanı denilen bir hana topladıkları genç erkekleri o handa bir ay boyunca aç susuz bırakıyorlar. Zaten yarı ölü vaziyette

çıkartıp öldürüyorlar. Bunu da bir asker anlatıyor. Bir askerin anlatısına dayanarak anlatıyorlar. Onun dışında bizim dinlediğimiz hikâyelerin %90 ı %99 u kadın çocuk ve yaşlıların öldürülmesi hikâyesidir. Hafızanın bu kadar canlı kalmasının ikinci faktörü bu şiddet hikâyelerinin çok fazla olmasıdır. İnanılmaz derecede şiddet hikâyeleri var, yani bunları yazarken çekindik çünkü adeta şiddetin pornografisini yapmak gibi bir şey olur. O yüzden o şiddet hikâyelerini biraz böyle kısarak, belli bir sınırdan tutarak vermek ihtiyacı duyduk. Evet, gerçekten de şiddetin düzeyi çok yüksek. İşte bir iki yaşında bir sabiyi, daha yeni yürümeye başlamış bir çocuğu bir hedef diye kayanın üstüne koyup öldürmekten tutalım bilmem nelere kadar ayrıntılı anlatıyor bunu insanlar. Ve söylüyorlar; diyorlar ki benim dayım, annemin dayısı bunu yaptı. Yani burada açıklıkla bunu söylüyorlar. Evet, diyor ki benim dedemde o kafilenin şuradan şuraya götürülmesinde rol oynamış diyor. Özellikle kadınların hafızasının bu konuda çok daha canlı olduğunu görüyoruz. Onlar acıma duygusuyla bu meseleyi unutmamışlar. Bu katliamlara tanık olan bazı kadınlar şöyle cümlelerde kurmuşlar; ölene kadar asla bunu unutmayacağım.

Hafızanın canlılığında dedik ki bir hafıza mekânları, iki şiddet hikâyeleri etkili oluyor. Üçüncü olarak ise, Ermenilerle Kürtlerin bin yılları aşan tarihsel bir ortaklığa, ortak bir geçmişe sahip olması var. Belki 1915'te bu berhava olacak, bir halkın yok olmasına sebep olacak ama düşünelim ki bin yıllardır bu topraklarda bu insanlar birlikte yaşıyorlardı. Burası Kürtlerin olduğu kadar Ermenilerin de toprağı. Onlarda yüzyıllardır, bin yıllardır burada yaşamıştır. Yani bunları düşündüğümüzde tarihsel olarak da bakarsak Ermeniler daha çok kent ve kasabalarda yaşamışlar. Diyarbakır'ı düşünürsek mesela Diyarbakır şehir merkezi ve kasabalarda, kısmen köylerde yaşamışlar. Esnaflık, zanaatkârlık yapmışlar ve kısmen tarımla uğraşmışlar. Kürtler ise daha çok tarım ve hayvancılıkla uğraşmışlar. Ağırıklı olarak yarı-göçebe, göçebe bir hayat sürdürmüşler. Ama Kürtler Müslüman olmaları sebebiyle bölgenin hâkimi, yönetici, idareci konumunda yine ağırıklı olarak Kürtler var.

Simbiyotik bir ilişki oluşmuş aralarında. Yani bir birine bağımlı bir ilişki var. Burada yüzyıllarca o bağımlılık ilişkisi üzerinden gitmiş, böyle varlıklarını sürdürmüşler. 1915'in tarihi burada tam yazılamamış ne Türkiye'de ne Kürdistan'da yazılamamış. Bakın Türkiye'de Çağlar Keyder isminde çok meşhur bir ekonomi profesörü var. Diyor ki Ermeni soykırımından sonra Türkiye;ekonomik olarak 50 yıl geriye gitmiştir. Kürdistan için söylersek 100 yıl geriye gitmiştir diyebiliriz. Niye söylüyoruz bunu? Çüngüş'e gidiyoruz, Çüngüş adeta bir harabe kasabadır. Zamanında buradan dünyanın öbür ucuna ticaret yapılmış. Anlatıyor insanlar eşeklerle kervan dizerlermiş, Adana'ya götürürlermiş. Oradan bilmem dünyanın neresine gidermiş. Şimdi gidin taş taş üstünde yok, harabe hayalet bir kent görüyorsunuz. Yani yüzyıl geri gitmişiz. İşte şunu söylüyorum; o halk yani Ermenilerle Kürtlerin ortaklığı, o simbiyotik ilişki dediğimiz aslında ekonomik olarak da var olmanın bir yolu.

Zaten Kürtler Ermenileri iyi hatırlarken hep şunu diyorlar. Onlar hep zanaatkârdı, onlar hep esnaftı, onların yaptığı her iş iyiydi, bizim Müslümanlardan iyi iş yaparlardı. Hafıza bu. Doğru veya yanlış değerlendirmiyorum ama insanlar genellikle Ermenileri böyle hatırlıyor. Ermenilere dair algı hep böyle pozitif. Ermeniler çok iyi sanatçıydılar, zanaatkârdılar, esnaftılar, aramızda çok iyiydi böyle anlatılıyor. Ermenilerle Kürtler arasında bin yılları bulan ortak bir tarih var, ortak bir geçmiş var. Tabi Kürtler bu ortak yaşamda yönetici konumdadır. Bunu da göz ardı etmemek lazım. Yani Osmanlı üzerinden bahsettiğimizde 400 yıl 1514'ten 1914 kadar yani 400 yıl boyunca Müslüman olması nedeniyle Kürtler bu topraklarda yönetici konumdadırlar. Ermeniler onların himayesinde yaşamlarını sürdüren bir konumdadırlar. Zaten Kürt Ermeni ilişkilerinin bozulmasının en önemli dönüm noktalarından birisi merkezileşme politikaları ve Tanzimat Fermanı'yla başlayan süreçtir. 1820'lerle başlayan bir tarihten itibaren başlar bu bozulma. Bu tarihten itibaren bozulur ama bu zamana kadar Kürtler zaten buraların yerel yöneticileridirler. Ondan sonra beyliklerin tasfiyesi

var vs. vs. Bu üç noktanın önemli olduğunu söylemek istedim. Daha uzatmayayım ve araştırmaya dair çıkardığımız başka bir sonucu aktarmak istiyorum.

Kürtler 1915'i nasıl tanımlıyorlar. Bu çalışmanın önemli özelliklerinden biri sahada yaptığımız görüşmelerin çoğunluğunun anadilde yapılmış olmasıdır. Bu görüşmelerin çoğunluğu Zazaki ve Kurmanci yapıldı. Buda doğal olarak insanların kendi hafızalarındaki şeyi anlatmalarına imkân tanıdı. Nasıl tanımlıyorlar Kürtler 1915'i diye baktığımızda; en yaygın tabir fermandır. Ferman ya da fermana fillehan. Fille Hıristiyanlar için, özellikle Ermeniler için kullanılan bir tabir. Öyle kelimenin kökeni ile ilgili ayrı bir tartışmaya girmek istemiyorum. Ama ferman tabiri önemlidir. Bakın bugün Ezidiler de kendi maruz kaldıkları duruma ne diyorlar 73. ferman. Ferman farsça bir kelime emir, buyruk anlamına geliyor ve Osmanlı devletinin yani burada failin, asıl karar vericinin kim olduğunu gösteriyor. Yani diyor ki; bir ferman çıktı. Ermenilerin, Hristiyanların öldürülme fermanıydı bu. Lice'de yaptığımız bazı görüşmelerde bunu ikinci ferman olarak değerlendirenler oldu. Fermana filleha ewil, fermana fillehan paşi; yani ikinci ferman olarak tabir edenlerde oldu. Birinci ferman 1895 Katliamı için ifade edilen fermanıdır. Buda var ve bu şaşırtıcı bir şekilde halen anlatılmakta. Özellikle belirli bölgelerde; Lice'de, Kulp'ta, Sason tarafına gittiğinizde buraların bu konuda çok daha canlı bir hafızaya sahip olduğunu söylemek mümkün. Ferman burada devletin rolünü gösteren şey. Gerçekten sözlü anlatımlarda bunun yeri var. Diyorlar ki eğer buna dâhil olmazsanız, Ermenileri korursanız onların başına gelenler sizin de başınıza gelir; evleriniz yıkılır, yakılır, öldürülürsünüz. Bu yaygın bir şekilde anlatılmakta, yani biz buna mecbur kaldık diyen çok insanla karşılaştık. Ve bu anlatı Ermenilerin tanıklılığında da var. Verjin Sıvazlayan'ın Türkçe'de Belge Yayınları'ndan koca bir kitap çıktı. Ermenilerin anlatılarını toplamışlar, kitap haline getirmişler. Orada var; bir Ermeni anlatıyor diyor ki, tellal çıkardı devlet. Elinde davuluyla fillelerin öldürülme kararı alınmıştır. Hiç kimse bunları koruma-

yacaktır. Koruyanlarda aynı muameleye tabi tutulacaktır diye anlatıyor. Yani Kürtlerin anlatılarıyla Ermenilerin anlatıları arasında karşılıklı denk gelen şeyler var.

Kürtler 1915’i sadece ferman kelimesiyle anmıyorlar. Mesela qirkirin diyorlar, qirkirina fillehan diyorlar. Zazaca furxûn diyorlar veya qafle diyorlar, qafle zamanı diyorlar. Aslında bunların her biri 1915’in farklı bir boyutunu da gösteren yönler içeriyor. Qirkirin soykırım anlamına geliyor. Yani kökünü kurutmak. Furxûn yine benzer bir şey. Furxûn daha çok şeyde kullanılıyor, keklik avında kullanılıyor. Eğer keklik avında bir sürünün tamamını öldürürseniz furxûn tabirini kullanırlar. Böyle anlatıyorlar. Ya da qafle diyorlar, qafle yani Ermenilerin kafileler halinde düzenlenip öldürülmeye götürülmesidir. En can alıcı isimlerden biriside “dema berrînê” yani “kesme zamanı” tabirini kullanıyorlar bazı bölgelerde. Tabi bu bölgeden bölgeye farklılıklar taşınmasıyla da alakalı. Qafle diyorlar ama Diyarbakırlı Ermeniler katledilmemişler, Anadolu’dan tutalım Kürdistan’ın diğer yerlerinden Ermeniler getirilmişler. Diyarbakır bir geçiş bölgesi, Suriye’ye Deyr-i Zor bölgesine giderken buradan geçiyorlar. Dönemin valisi Doktor Reşit İstanbul’a telgraf çekiyor, Talat paşaya diyor ki; Diyarbakır sınırları içerisinde 126 bin Ermeni halledilmiştir. Oysa o zaman Diyarbakır’da ikamet eden Ermeni sayısı 50 ile 60 bin arasındadır. Dema berrînê yani kesme zamanı derken de aslında burada hangi yöntemle insanların öldürüldüğü gösteriliyor. Gerçekten 1915’e dair anlatıların çoğuna baktığımızda ateşli silahlardan ziyade işte kama bıçak kılıç balta gibi kesici aletlerle bu katliamın gerçekleştirildiği anlatılmaktadır. Süryaniler 1915 için seyfo diyorlar kılıç anlamına geliyor, kılıç ya da kılıç yılı demektir ki bu da aslında çok benzerlik ifade etmekte.

Şimdi burada rol oynayan isimler var, rol oynayan kişiler var; bakın bunları da halk anlatıyor. Diyor ben kafilenin içindeydim. Düdenin başına geldi. Düdenin başına üç cellât dikmişler. İsimleri var şimdi burada zikretmek istemiyorum. İsimleri var şu aileden, şu aileden, şu aileden üç tane cellât dikmişler, ellerinde kılıç vermişler, bunlar geleni ya sağ sağ atıyorlar ya da kesip atıyorlar. Bunlar

anlatıyorlar, oradan kurtulanların anlattıkları var. Bir şekilde çocukken alıp kurtarılmış olanlarda var. Bunun yanında Diyarbakır'da Kürtler içerisinde özel bir paramiliter yapılanmanın oluşturulduğunu görüyoruz. Biz ilk defa bu çalışmada keşfettik. Yer yer bahsediliyor Van'da "Kasaplar Taburu"ndan bahsediliyor. İşte Mardin'de var Elhamsin birlikleri var. Diyarbakır'da Bejik dediğimiz bir milis grubu var. Bejik, kimi zaman Cendermeyên Bejik kimi zaman Eskerên bejik yada milis diyorlar. Ve anlatanlar bunu bugünkü koruculara benzetiyor. Ve bu bejikler çoğunlukla kelle avcılığı dediğimiz katliamdan kurtulmuş olan Ermenilerin peşlerine düşmüşler. Dağ bayır mağaralarda, ormanlarda saklananların peşine düşüp onları yakalamak, onları öldürmek üzerinden cellâtlık yapmışlar. Ve bu bejikler genellikle lanetle anılmışlar. Soykırımın toplumsal örgütlenmesinde Diyarbakır şehir eşrafı ve kasabalarda yaşayan bey ve ağa takımından çokça bahsedilmekte. Zamanım bitmek üzere olduğu için uzun uzadıya girmek istemiyorum.

Projeyle ilgili son birkaç husus belirteceğim. Bunlardan birisi sembolik yüzleşme olarak ifade ettiğimiz durumdur. Türkiye'de devlet hala soykırımı inkâr ettiği için hiçbir zaman gerçek bir yüzleşme ve adalet hayat bulamadı. Bundan dolayı Kürtlerde gerçek anlamda bir yüzleşme zemini bulamadılar ama Kürt toplumu bunu kendi vicdanında mahkûm etmiştir. Burası Kürtlerin en büyük artlarından birisidir diye düşünüyorum. Bu bence çok önemli bir husus. İnsanlar bu hikâyeleri anlatıyorlar ama bir taraftan da yargılamasını yapıyorlar. Diyorlar ki şu kişi bejikti, işte benim amcam ya da şunun amcası bejikti diyor. Ama diyor sekaret halindeyken bir türlü can veremiyordu. Ya da örneğin Hamo'nun hikâyesini anlatıyor. Kulp'ta geçen bir hikâye Hamo'nun hikâyesi. Hamo ile kardeşi Haso kirve oldukları Kirko ve karısı Şekir'i katliam sırasında kurtarıyor, saklıyorlar. Ama aradan bir süre geçtikten sonra Kirko'nun malına mülküne ve karısına göz diken Hamo kardeşiyle birlikte bir plan yaparak ava gittikleri bir gün Kirko'yu sırtından bıçaklayarak öldürür. Aradan bir iki ay geçmeden

Hamo'da Kirko'yu öldürdüğü yerin biraz yukarisinda yine sırtından vurularak öldürülür. Bu şekilde toplum diyor ki yani o bunu yaptı ama o onun yanına kalmadı. Bunun cezasını aynı şekilde ödedi. Toplum bunları lanetliyor. Bir şekilde bunlara dair anlatılarda deniliyor ki bunların başına türlü belalar geldi bunların soyu kurudu. Bunlar bir daha hiçbir zaman iflah olamadılar. Yalnızlık içerisinde, perişan halde öldüler. Bu kötülükleri yapan insanları böyle kötü bir şekilde ölümle anlatıyorlar ve onları lanetliyorlar. Bunu biz sembolik yüzleşme olarak ifade ettik. Toplum bir anlamda vicdanında bunlardan arınıyor aslında. Adalet anlayışını gösteriyor ki buda bizim tespit ettiğimiz önemli şeylerden birisiydi.

Zamanım daraldı ama kirvelik konusuna da değinmek istiyorum. Biz şöyle bir soruyla gittik insanlara; dedik ki 1915 öncesinde bu kırımdan önce Kürtlerle Ermeniler arasındaki ilişkiler nasıldı? Herkesin benzer bir değerlendirmesi oldu. "İlişkilerimiz çok iyiydi", "biz birbirimizi çok seviyorduk", "biz kirveydik". Bazı yerlerde dediler ki her Kürdün bir tane Ermeni kirvesi vardır. İnanın ben çok şaşırdım, yani bu nasıl bir şey? Kirvelik sonuçta İslami bir kural yerine getirilirken sergilenen bir seremoni. Çocuğunu sünnet ettiriyorsa bir Müslüman onu birisinin kucağına verir, o birisi çocuğun gözlerini tutar. Yani onun sünnet edilmesinde refakat eder, ona kirve deriz. Ben kirveliğin, bu çalışmadan önce bütün İslam dünyasında yaygın olduğunu düşünüyordum. Yani Türkiye'nin her tarafında, Arap coğrafyasında falan. Meğer hiçte öyle değilmiş. Kirvelik sadece bizim topraklarda varmış. Sadece Kürdistan, Ermenistan, Azerbaycan'ın bir kısmında, İran'ın bir kısmında varmış, başka hiçbir yerde yokmuş.

Kirveliğe bugün nasıl bir anlam yüklüyoruz? Bugün Aleviler ve Ezidiler arasında kirvelik hala devam ediyor. Benim çevremde, ailemizde de kirvelik çok güçlü bir ilke olarak benimsenir. Benim çocukluğumdan beri bildiğim kirvelerimiz var, yakın akraba gibiyiz. Kirvelik bir akrabalık biçimidir. Sanal akrabalık deniliyor veya tahayyülü akrabalık diyorlar. Ne oluyor? Birisiyle kirvelik ilişkisi

kurduğunda kız alıp veremiyorsun. Artık o senin kardeşin gibi; aynı aile gibi olduğu için öncelikle evliliği, kendi içinde evliliği yasaklıyor. Bir taraftan yasaklama koyarken diğer taraftan aslında ilişkileri güçlendiriyor. Rahatlıkla birbirine gidip gelmek, aradaki duvarları kaldırmak gibi bir rol oynuyor. Ve enteresan bir şekilde ben kendim de düşünüyordum. Bizim kirvelerimiz Alevi olduğumuz halde Şafii Bingöllü Kürt insanlar. Bizimkiler Şafiilerden niye kendilerine kirve seçmişler diye bir düşündüm. Sonra Hristiyanlardan kirve seçiliyor olması daha bir şaşırttı beni. Yani bir Müslüman ritüelde, İslami bir ritüelde niye bir Hristiyan rol oynasın. Ve başka kaynaklara da baktım. Bir tane kitap yazılmış bu konuda. Türkiye’de tek bir kitap var. Maalesef literatür anlamında bir tek kitap ve birkaç makalenin dışında bir şey yok.

Geçmişte Hristiyanlarla; yani bu bölgede yaşayan Hristiyanlarla Kürtler arasında yaygın bir şekilde kirvelik ilişkisi var. Hepsi bir tarafa, o aradaki duvarları kaldıran bir işlevden bahsediyoruz. Bir yönüyle ne yapıyor? Mevcut dini hiyerarşi içerisinde, hiyerarşiyi koruyor. Ve o dinlerin yasakladığı kendi aralarındaki evliliği resmileştiriyor. Burası önemli. Çünkü ne Müslümanlar Hristiyanlara kız vermek isterler, ne Hristiyan Müslümana kız vermek isterler. Bir tarafta karşılıklı evliliği engelliyor ama diğer taraftan bu yasakla birlikte yaygın bir ilişki kuruyor. Bunun önemli olduğunu düşünüyorum. Yani aslında o birbiriyle giriştiği ilişkide bütün engelleri kaldırıyor. Sonuçta sen akrabasın, aynı ailesin. Kardeş gibi kabul edeceksin. Dolayısıyla bu belki de 1915 öncesinde halkların kendi hukukunu yaratma anlamında bir arada yaşamasının bir formülü açısından önemli bir kuraldır. Tabi daha araştırılması derinleştirilmesi gereken bir husustur. Biz burada bir tespit, bir giriş yapıyoruz.

1915 öncesi Kürt Ermeni ilişkilerini değerlendiren Hans Lukas Kieser şöyle diyor: Kürtlerle Ermeniler arasında yakın ilişki bir var. Bu yakın ilişki için “tahammül edilebilir birlikte yaşam” diye bir tabir kullanıyor. Eşitlik yok aralarında; Kürtler orada egemen. Bunu kabul ediyorum. Yani kirvelik hukuku kuruldu; artık tümüyle

eşit oldular diye bir şey yok. O hiyerarşi varlığını sürdürüyor. Çünkü Müslümanlar millet-i hakime, Gayrimüslimler millet-i mahkume. Osmanlının klasik sistemi böyledir. Millet sistemi bunun üzerine kurulmuştur. Ama bununla birlikte bu tür kendi hukukunu yaratma pratikleriyle tahammül edilebilir birlikte yaşam dediğimiz -belki de onun tabirini kullanarak söylüyorum; bir ilişkinin güçlendirilmesi, yaşamın kuvvetlendirilmesi söz konusu oluyor. Yoksa tümüyle dini bir gerilim üzerine yaşamak mümkün mü? Bugün Hristiyanlar Müslüman deyince ve yahut Müslümanlar Alevi deyince Ezidi deyince acayip tepki gösteriyorlar. Bununla yüzyıllar boyunca yaşamak mümkün değil. Bu yüzden bugün Türkiye’de bu kadar gerilim var. Ama bu gerilim olmadan veya gerilimin daha az düzeye düşürüldüğü bir yaşam formunu düşüneceksek aradaki geçişgenliği daha arttıran bir takım mekanizmaların olması gerekiyor ki bence kirvelik burada çok önemli rol oynayan bir kurumdur diyorum.

İnkâr Değil İkrar:

1915'in Kürtçe'de "Dile Geliş" Biçimleri⁽¹⁾

Adnan Çelik

Paris EHESS, Antropoloji Doktorası

"Dil neyi iletir? Kendisine karşılık düşen tinsel özü.

Bu tinsel özün kendisini dil aracılığıyla değil,
dilde ilettiğinin bilinmesi temel bir önem taşır."

Walter Benjamin, Son Bakışta Aşk

Bazı sözcüklerin anlamları sadece sözlüklerdeki karşılıklarına indirgenemeyecek kadar zengin çağrışımlarla yüklüdür. Bu tarz sözcükler, inşa edildikleri sosyo-politik bağlam içerisindeki söylemsel evrende karşılıklarını bulur. Bu evrende dile gelen ifadelerle, bunlara dayalı söylemin kurulması arasında çok güçlü bir ilişki vardır. Bazı olayların adlandırılması, o olayları nasıl gerekçelendirdiğimizle de alakalıdır zira olaya yaklaşımımız adlandırma sürecine içkindir. Alice Krieg'in belirttiği gibi, adlandırma edimi, adlandırılan nesneye dair siyasi pozisyonumuzu belli etmek, kendi eylemimizi itiraf etmek ve aynı zamanda ahlâki ilkelerimizi açığa vurmak demektir.⁽²⁾

Hafıza ve anıtlar hakkındaki çalışmalarıyla bilinen James Young, holokost kavramı üzerine yaptığı çalışmalarda, adlandırmalar arasındaki farklılıkların, değişik ulusların ve halkların kavrayışları arasındaki büyük uçurumu gösterdiği kanısındadır.

1- Bu yazının ilk versiyonu "Kürtler, 1915 Diyarbekir" projesi kapsamında yayımlanan kitapta yer almıştır. Kitap için bkz: Adnan Çelik ve Namık Kemal Dinç, Yüzyıllık Ah! Toplumsal Hafızanın İzinde 1915 Diyarbekir, İsmail Beşikci Vakfı Yayınları (İstanbul, 2015).

2- Krieg Alice, « La dénomination comme engagement » Débats dans l'espace public sur le nom des camps découverts en Bosnie, Langage et société, 93, 2000, s. 65.

Young'a göre, adlandırmalar dönemlerin kendine özgü deneyimlerini, ideolojiler ve ulusal mitlerle ilgili farklı biçimleri de açıklamaktadır. Buna göre, her dildeki adlandırmalar o kültüre ait anlamlandırma ağları kapsamında şekillenir. Young, bu durumun bir sonucu olarak adlandırmanın kaçınılmaz olarak olayları kavramak ve onları çerçevelendirmek açısından son derece merkezi bir edim olduğunu belirtir. Sonuç olarak adlandırma edimi, hem olayların bilgisini şekillendirir hem de onları nasıl anladığımızı dair belirli anlamlandırma ve yorumlama şemaları oluşturur.⁽³⁾

Ermeniler 1915'te yaşananlar için 'büyük felaket' anlamına gelen "*Medz Yeghern*," Asurîler ise aynı dönem için '*kılıç*' anlamına gelen "*Seyfo*" sözcüğünü kullanırlar. Keza İkinci Dünya Savaşı döneminde Naziler tarafından Yahudilere yönelik olarak gerçekleştirilen soykırım 'tamamen yakılmış,' 'yanıp kül olmuş' anlamına gelen "*Holokost*" ve '*felaket*,' '*yok olma*,' '*ortadan kalkma*' anlamına gelen "*Shoah*" olarak bilinir. 1994'te Ruanda'daki Tutsi soykırımı için Kinyarwanda dilinde 'korkunç savaş' anlamına gelen "*İntambara*" sözcüğü kullanılır.

Bu adlandırmaların ortak özelliği büyük oranda kurumsallaşmış olmalarıdır. Kürtlerin Ermeni soykırımını adlandırma pratikleri ise bu açıdan farklılık arz etmektedir. Yukarıdaki adlandırma örnekleri, söylem-kurucu merciler tarafından bir kullanımın diğerinin üstünde tutulması, onaylanması ve yerleşik kılınmasıyla oluşmuş standartlara dayanır. Kürt toplumunda Ermeni soykırımına ilişkin olarak, yerel dinamiklerle alakalı olmak üzere çok daha fazla sayıda adlandırma vardır.

"Kürtler; 1915 Diyarbakir" projesi kapsamında yaptığımız görüşmelerin çoğunda, 1915'te yaşananlar Kürtçenin Kurmancî ve Zazakî lehçelerinde farklı ifadelerle adlandırıldı. Bu farklı ifadeler

3- James E. Young, *Writing and Re-Writing the Holocaust: Narrative and the Consequences of Interpretation*, Bloomington: Indiana University Press, 1988, 87-88.

bize hem yaşananların gerçekliğine dair, hem de yaşananların Kürt toplumunda nasıl anlamlandırıldığına dair önemli fikirler veriyor. Üstelik 1915'te tam olarak ne olduğunun izlerini de yine bu farklı ifadeler yansıtıyor. Görüşmecilerin 1915'te yaşananları tarif etmek için kullanılan farklı ifadeler, bize 1915'te uygulanan şiddetin düzeyine, şiddetin aktörlerine ve uygulanma yöntemlerine dair de önemli ipuçları sunuyor. Bu da, sözlü tarih görüşmelerinde görüşmecilerin kendilerini anadillerinde ifade etmesinin son derece kritik bir önem taşıdığını bir kez daha gösterdi. Tarihçi Annette Wieviorka, Tanıklık Çağı [L'ère du témoin] adlı kitabında, tanıklık dilinin önemine vurgu yapar. Shoah'dan kurtulan ünlü Yahudi yazar Elie Wiesel'in tanıklığını anlattığı kitabının Yiddişçe orijinali ile Fransızca çevirisini karşılaştırarak kişinin kendi anadilindeki tanıklığının önemi üzerinde durur. Wieviorka'ya göre, Fransızca çevirideki anlatılar Yiddişçedeki anlatılar gibi değildir. Bu durum salt detaylarla ilgili değil, esasa dair bir farklılıktır.⁽⁴⁾ Bu örnekten hareketle şunu söylemek mümkün: Kürtlerin 1915 soykırımına dair kendi anadillerinde dile getirdikleri anlatılar, hafızayla alakalı tanıklıklar, hatırlama esnasında kullandıkları ifadeler ve deyimler son derece önemlidir.

Şerif Derince, hakikatlerin araştırılması sürecinde tanıklıkların kültürel bağlam içindeki yerine dikkat çeker. Derince'ye göre, tanıklıklar sözlü dilin özelliklerine göre anlaşılmalıdır:

“Dil sadece tanıklığın kurulması için kullanılan bir araç değildir, aynı zamanda anlatıyı da şekillendirir. Her dilin dünyayı ve olayları algılama, kodlama ve anlamlı bir bütün olarak anlatıya dökmesi kültürel olarak örülmektedir. Dolayısıyla farklı dillerdeki anlatılar da yine kültürel olarak örülür ve ancak kültürel bir bağlam içinde incelendikleri ölçüde tanıklığı resmedebilir.”⁽⁵⁾

4- Annette Wieviorka, L'ère du témoin, Paris : Pluriel, 1998, s. 53-57.

5- Şerif Derince, “Hakikatlerle Yüzleşmede Kültürel Bağlamı İçinde Anlatı/Dil”, ZAN Enstitüsü, (Erişim Tarihi: 15 Eylül 2014), <http://zanenstitu.org/hakikatlerle-yuzlesmede-kulturel-baglami-icinde-anlatidil/>

1915'in Adları

Görüşmeciler 1915'te yaşananları ifade etmek için sıklıkla Ferman, Fermana Filehan (Ermenilerin fermanı), terqa Filehan (Ermenilerin tehciri/kaçışması), kuştina Filehan (Ermenilerin öldürülmesi), qirkirina Filehan (Ermenilerin kırımı/katliamı), qetilkirina Filehan (Ermenilerin katledilmesi), qelandına Filehan (Ermeni soyunun kurutulması), dema birrînê (kesme zamanı), firxûnê Armeniyan (Ermenilerin kökünün kurutulması), tertelejë Armeniyan (Ermenilerin katliamı), qetilxwîn (canilik) ve dema qefle (kafîle zamanı) gibi ifadeler kullandılar. Bu ifadelerin bazıları ilçe bazında, bazılarıysa Diyarbakır'ın farklı bölgelerinde yaşayan görüşmeciler tarafından dile getirildi. Bu ifadeler, 1915'te gerçekleşen Ermeni soykırımına dair anlatılarda, o dönemde yaşananları adlandırmak için kullanılıyor.

Ermenilerin 1915'te yaşananlar için kullandığı Medz Yeghern ya da Tutsilerin 1994'te yaşananlar için kullandıkları "intambara" adlandırmalarına benzer bir şekilde, Kürt toplumunda da 1915'te yaşananların tanıklığı üzerinden oluşan ve kolektif hafıza üzerinden sonraki kuşaklara aktarılan anlatılarda, o dönemi tarif eden birçok ifade kullanılmıştır. Kürtçede yazılı anlamda bir standartlaşmaya gidilmemiş olması, ulusal tarih yazımının bulunmayışı, birbirine çok yakın bölgelerdeki kimi dilsel farklıklar ve sair etmenler 1915'i adlandıran ifadelerdeki çeşitliliği kısmen de olsa açıklamaktadır. Adlandırmalardaki çeşitliliğin fazla olmasındaki bir diğer önemli neden de, her ifadenin yahut tanımın 1915'te yaşananların farklı bir veçhesini tarif etmesidir. İfadelerin kimisi fiilin yöntemine odaklanırken kimisi işleyişini açıklamakta, kimisi ne olduğunu anlatırken kimisi de failine, karar merciine gönderme yapmaktadır.

"Öldürme," "kırım," "katliam," "soyunu kurutmak," "kökünü kurutmak," "kesme zamanı" ve "canilik" gibi anlamlar içeren bu zengin çağrışımlı ifadelerin ilk anlamları dahi, 1915'te yaşananların Kürtlerin hafızasında yoğun bir şiddet pratiği şeklinde hatırlandığını ve adlandırıldığını apaçık göstermektedir. Görüşme

yaptığımız kişilerin büyük bir kısmı görüşmenin birçok anında bu ifadelerden bazılarını mutlaka kullandı.

Ferman ve Fermana filehan ifadeleri en çok kullanılan ifadeler arasında. TDK sözlüğüne göre, Farsça buyurmak anlamına gelen farmān kelimesinden türetilen “ferman,” Osmanlı’da padişahın tuğrasını taşıyan yazılı emir anlamındadır.⁶ Ferman, yapılması gereken bir iş, ifa edilmesi gereken bir görev için devletin başı, hükümdar konumunda olan padişah tarafından verilir. Yerine getirilmesi gereken bu emrin altında padişahın imzası (tuğrası) bulunur. Padişah, Osmanlı sisteminde mutlak güç ve otorite konumundadır. Verdiği ferman devlet kararı anlamına gelir. Her ne kadar ferman, muhtelif konulardaki emirleri içeriyor olsa da, Osmanlı’nın en azından son yüzyılında, halk tarafından daha negatif bir anlamla donatılmış, devlet şiddeti ve zulmüne işaret eder tarzda kullanılmıştır. Avşar boyunun ünlü ozanı Dadaloğlu’nun meşhur şiirinde geçen şu dizelerde bunu görmek mümkündür: “Hakkımızda devlet vermiş fermanı / Ferman padişahın dağlar bizimdir.” Kimi kelimelerin insanların tahayyülündeki anlamı sözlük ve yasal çerçevenin çok ötesindedir. Toplumsal hafızada kendine bir yer bulan “ferman” kelimesinin çağrışımları için de geçerlidir bu. Toplumsal hafızada “zulüm ilanı,” “toplu sürüm ve katliam getiren emir” gibi anlamlara tekabül eder “ferman” kelimesi. Bununla birlikte, “ferman” kelimesi Kürt sözlü edebiyatında, özellikle de Ezidiler’de daha yerleşik bir kavramdır ve doğrudan Osmanlı’nın zulmüne işaret eder. Bu çerçevede, 1915’te “Filehlerin Fermanı” çıkarıldı derken, devlet Ermeniler hakkında karar aldı, devletin bu fermanı neticesinde Ermenilere yönelik bazı uygulamalar gerçekleştirildi denilmek istenmektedir. Nitekim birçok görüşmeci genelde “wexta fermana filehan rabû,” yani “Ermenilerin fermanı ilan edildiğinde” diyerek söze başlıyor, hemen ardından yaşananlara dair kendi aile büyüklerinden ya da çevresinden duyduklarını aktarıyordu.

6- TDK “ferman” maddesi: (Erişim tarihi : 9 Temmuz 2014), http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.53bd31cb5ca669.22620689

Sözgelimi Siverek doğumlu 50 yaşındaki Zülküf, Ermeni soykırımını için niçin “ferman” denildiğini şu sözlerle izah ediyordu: “Siverek’te ferman kullanılıyor, yani ferman dan da anlıyoruz ki ne olmuşsa devletin talimatı ile olmuş.”

“Ferman” kelimesiyle alakalı anlatıların çoğunda öne çıkan bir başka kelime de “dema qefle,” yani “kafile zamanı” anlamına gelen ifadedir. “Kafile zamanı” ifadesi, Ermeni soykırımının işleyişini yansıtmaya açısından kayda değer bir anlama sahiptir. Köylerinden, kasabalarından, şehirlerinden toplanan Ermenilerin, Suriye’nin Deyr-i Zor bölgesine doğru kafileler halinde ölüm yolculuğuna çıkarıldığını biliyoruz. Gerek Diyarbakır’ın ilçe ve köylerinden gerekse merkezinden Ermeni kafileler çıkarılmış, birçok anlatıda göreceğimiz gibi bu kafileler fazla uzaklaşmadan öldürülmüştür. Diyarbakır merkezinin ileri gelen Ermenilerinden oluşan kafilelerin Musul’a götürülmek üzere Dicle Nehri’nden yola çıktıkları ama Batman yakınlarında katledildikleri bilinmektedir. Lice, Eğil, Bismil ve Çüngüş gibi ilçelerde yaptığımız görüşmelerde qefle sözcüğü sıklıkla kullanılmıştır. Bu ilçeler civar bölgelerde toplatılıp sürülen Ermeni kafilelerinin geçiş güzergâhları üzerinde olduğundan, yaşananları belirtmek için dema qefle tabiri kullanılmaktadır. Bismil Meterî (Pınarbaşı) köyü doğumlu 75 yaşındaki Zeynep, iki ayrı kafile zamanından bahsetmektedir. 19. yüzyılın sonunda, yüksek olasılıkla da 1895-96’da dedesinin “qefla ewil,” yani ilk kafile döneminden; 1915’te, o zamanlar yirmili yaşlarında olan babasınınsa “qefla dawî,” yani son kafileden kaçırdığı genç kızlarla evlenme hikâyelerini anlatırken, sürekli fermana filehan veya dema qefle ifadelerini kullandı.

Bir diğer yaygın tanımlama ise “*qirkirina filehan*”dır. Kürtçe’de umumi afet, harap olma, yok olma anlamına gelen qir kökünden türetilmiş olan ve kırmak, yok etmek, katliam gibi anlamlar içeren qirkirin fiili,⁽⁷⁾ özellikle Kurmancî konuşan görüşmeciler tarafından

7- Bkz. Ferhengakurdî-tirkî, D. İzoli (Köln : Deng Yayinlari, 1992), ‘qir’ maddesi. Veya <http://www.institutkurde.org/publications/kurmanci/dictionnaire/>

sıkça kullanıldı. 1948 Lice doğumlu Ömer, kelimenin anlamını şöyle yorumluyor:

“Ji Qirkirina Filehan pênc sal paşê hatiye dinê.’ Burada ‘qirkirin,’ soykırımdır, katliam değil, kelimenin tam karşılığı soykırımdır. ‘Qirkirin’ doğa felaketleri için de kullanılır. Nuh peygamberin anlatısındaki tufana da ‘qirkirin’ denir. Bütün canlıları yok etmiştir bu tufan. Mesela ‘zarokê qirkirina filane’ diye bir tabir vardır Kürtçede. Bu tabir de Ermeni soykırımının çocuğu, o felaket dönemindeki çocuklar anlamına gelir. Herkes bu tabirden bu anlamı çıkarır. Bir milat anlamı da var aslında bu tabirin, Milat hususunda İsa’nın doğuşudur demene gerek yok. Soykırım esnasında doğan çocukları ifade etmek için sözünü ettiğim bu tabiri kullanmak yeterlidir.”

Diyarbakır’ın farklı bölgelerinde yaptığımız görüşmelerde, “qirkirin” kelimesiyle benzer bir anlama sahip olan ama bu kez Zazakî dilinde kullanılan iki ifadeyle daha karşılaştık. Dersim 1937-38’de yaşananları tanımlamak için kullanılan “tertele” tabiri, Diyarbakır’da Zazakî konuşanların yoğunca yaşadığı Eğil’de karşımıza çıktı. Eğil doğumlu 27 yaşındaki Rıdvan, babasının 1915’i anlatırken sürekli kullandığı tertele kelimesinin Zazakî dilindeki anlamını şöyle açıklıyor:

“Tertele’ kelimesinin İngilizcedeki ‘Holocaust’ kelimesiyle aynı anlama sahip olduğunu söyleyebiliriz: Büyük bir yıkım, büyük bir felaket. Babam bu olayı açıklamak için ‘Jenosid’ kavramını kullanmazdı. ‘Jenosid’ akademik bir kavram. Babamın hafızası ‘tertele’ kelimesi etrafında hatırlamaktadır olup bitenleri. Çevremdeki başka insanlar da şayet büyük bir kıyım gerçekleştirilmişse bu kelimeyi kullanır. Örneğin herhangi bir köyde çoluk çocuk demeden birçok insan öldürülür, insanlar sürülür ve bunlar büyük felaketlere neden olursa, ‘orada tertele yapıldı,’ denilir. Dediğim gibi ‘jenosid’e yakın bir kavram.”

Özellikle Kulp ve Lice bölgesinde konuşulan Zazakî lehçesi-

nde yaygın bir şekilde kullanılan “firxûnê Armeniyan,” yani Ermenilerin kökünün kurutulması tabiri de, içerdiği anlam itibarıyla son derece önemlidir. “*Firxûn*” kelimesi, daha çok gündelik hayatta kullanılır ve avlanmakla ilgilidir. 1915’teki uygulamalar için de yine bu kelime kullanılmaktadır. Kulp doğumlu 53 yaşındaki Ferit, “*firxûn*” kelimesinin anlamını şöyle açıklıyor:

“Bizde kışın keklik avına gidilir. Mesela birlikte hareket eden keklik sürüsü için ‘*ref*’ deriz. Eğer av esnasında o ref’in tamamını öldürürseniz ‘*min firxûnê zerecan ard*’ denir buna. Kekliklerin kökünü kurutmak, hepsini öldürmek anlamına gelir bu ifade. Ermeni meselesi için de ‘*firxûnê armeniyan*’ tabirini kullanıyoruz çünkü hepsi öldürülmüş, yok edilmiş.”

Tarık Ziya Ekinci de “*firxûn*” kelimesinin Lice’deki kullanımını şöyle açıklıyor:

“Kürtler, Ermeni katliamına ‘*Firxûna Filehan*’ derlerdi. Ermenilerin Katliamı demek. ‘*Firxûna Filehan*’ bizim Lice Kürtçesine nasıl girmiş bilmiyorum. Özünde Kurmançi bir kelimedir. ‘*Firxûna ewil*’ ve ‘*Firxûna paşî*’ diye iki vurgundan bahsederlerdi. ‘*Firxûnaa ewil*’ 1896’lardaki ilk katliamdır, ikincisi de 1915 yılında olan katliamdır.”

1915’te yaşananların bir başka vechesi de Ermenilerin bu topraklardan kaçırılması, dağıtılması, sürgüne zorlanmasıdır. 1915’i tanımlarken kullanılan en yaygın Kürtçe tabirlerden biri olan “Terqa filehan,” meselenin bu vechesine işaret etmektedir. “Terqa filehan” tabiri, Ermeni soykırımı bahsinde, özellikle Şeyh Said isyanına dair hafızanın güçlü olduğu Silvan bölgesinde sıklıkla dile getirildi. Diyarbakır’da 1925’te gerçekleşen Şeyh Said İsyanı için en çok kullanılan ifadelerden biri “Terqa Şêx Seid”dir. Bu tabirdeki “terqa” kelimesinin Kürtçedeki karşılığı çok net olmasa da, kullanım itibarıyla “*kaçışmak*,” “*dağılmak*” anlamına gelen “*terq*” sözcüğünün Arapça “*vurmak*,” “*dövmek*” anlamına gelen “*t-r-q*” (Osmanlıca tark) kökünden gelme ihtimali

yüksektir.⁽⁸⁾ *Terq*'in hem 1915 hem de 1925 için kullanılması son derece ilginçtir. Silvan doğumlu 56 yaşındaki Sultan, niçin *terq* kelimesinin kullanıldığını şöyle açıklıyor:

“Mesela *Terqa Şeyh Said*,’ yani ‘*terq*’ onları vuruyor, ölenler ve kaçanlara *terq* deniyor. Ermenilerin ‘*terq*’ı deniliyor, başka da bir şey denilmiyor, bu söyleniyor. ‘*Terq*’ zamanında şöyle oldu, böyle oldu diye anlatırlar sürekli.”

Silvan’ın ünlü Baxça şeyhlerinden 75 yaşındaki Şeyh Mahmut ise “*terq*” kelimesini şöyle bir bağlamda kullanıyor:

“Biz o ara taziye evinde otururken Hecî Çerkez Köyü’nden akrabalar geldi. Bunlar, Mele Xelîl ve Sofî Ismanê Mûso idiler. Gelip oturdular ve sohbet etmeye başladılar. Konu Ermeni ‘*terqî*’ne (*terqa* ermeniya) geldi. Türkler, ‘*tehcir*’ derler buna. *Tehcir*, “*terq*” demektir. Ermenileri *tehcir* ettiler ya!”

“*Dema birrînê*,” yani kesme/biçme zamanı anlamına gelen bu ifade de, 1915’teki soykırım esnasında Ermenilere uygulanan şiddetin yöntemini açıklayan bir adlandırmadır. Halasının 1915’e ilişkin tanıklıklarını dinleyerek büyüyen Kulp’un Şîrnas köyünden 64 yaşındaki Faruk, bu ifadenin kullanılma gerekçesini şöyle anlatıyor:

“Ermenileri kesme emri verilmişti. Emir vermişler Ermenileri biçmeleri için. O zaman silah yokmuş. Silahla çok öldürülmemişler zaten. Kılıç, balta gibi o dönemin aletleriyle öldürmüşler, o zaman o şekildeymiş.”

Sonuç olarak 1915’in Diyarbakırlı Kürtlerin hafızasında şiddete dair sert anlamlar içeren tabir ve ifadelerle anıldığını, görüşmecilerin anlatımlarının da adlandırma edimini doğrulayan içeriklere sahip olduğunu söyleyebiliriz.

8- Bkz. Osmanlıca-Türkçe sözlükte “*tark*” maddesi: <http://www.osmanli-caturkce.com/?k=tark&t>

1915 Sürecinde Derik:

Toplumsal Hafıza, İnkâr ve Yüzleşme Üzerine Anlatılar

Lokman Sazan

İstanbul Bilgi Üniversitesi,

Kültürel İncelemeler Bölümü

Bu sunumda yüzüncü yılına girmekte olan Ermeni Soykırımı'nın, mikro anlamda, Derik⁽¹⁾'in yerli halklarından Ermeniler ve Kürtlerin 1915'e dair toplumsal hafıza aracılığıyla 1915'i hatırlama biçimlerini anlatacağım. 1915'te yaşananların toplumsal hafızada nasıl yer edindiğini anlatacağım bu sunumda, aynı zamanda Kürdistan'da soykırırında bir şekilde rol alan Kürtlerin bugün, geçmişe nasıl baktığını yaptığım görüşmelerden yararlanarak anlatmaya çalışacağım. Son olarak daha yoğun bir şekilde tartışmaya başladığımız 'yüzleşme'nin Derikli Müslüman Kürtler ve Hıristiyan Ermeniler için ne anlam ifade ettiğini yine yaptığım görüşmeler aracılığıyla anlatmaya çalışacağım. Bu sunum kapsamında, Derik'te doğmuş olan hepsi erkek olmak üzere 4 Ermeni, biri kadın biri erkek olmak üzere Ayşegül Altınay'ın deyiimiyle "torunlar", Said Çetinoğlu'nun deyiimiyle "Kurdo Ermeni" ve bir Müslüman erkek olmak üzere toplam 7 kişiyle Şubat 2012'de günümüze kadar belli zaman aralıklarında, sözlü tarih görüşmesi gerçekleştirdim. Bu sunumda takma isim kullandığım anlatıcılardan bazılarıyla birden fazla görüşme gerçekleştirdim. Görüşmelerin dili Türkçe ve Kürtçedir.

Yves Temon'un bahsettiği gibi Donuk istatistik genellikle hatalı olarak binlerce, yüz binlerce kimliksiz ölüden bahseder. Bir adı, geçmişi ve yaşamı olanın kaderi ile istatistikler arasındaki

1- Derik coğrafi olarak Diyarbakır'ın güneyinde Mardin'in de batısında yer almaktadır. 1916'ya kadar Diyarbakır vilayetine bağlı olan Derik 1926'dan sonra Mardin sınırlarına dâhil edilmiştir.

mesafeyi azaltabiliriz. Aslında soykırımın anlamı bu kişilerin kaybı, yaşamlarının aniden akışının kesilmesiyle açıklanır.⁽²⁾ 24 Eylül 2005 tarihinde İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde düzenlenen "İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri" adlı konferansta Fethiye Çetin, 'Heranuş'tan Seher'e: Bir Kurtuluş Öyküsü' başlıklı konuşmasında, '1915'te yaşananları anlamamız, tarihle, birbirimizle ve kendimizle barışmamız yolunda önemli fırsatlar sunan, annemizin, babamızın, ninelerimizin ve dedelerimizin anlattıklarını hatırlamaktan geçer'⁽³⁾ ifadesini kullanmıştır. Resmi anlatının günümüze kadar bilmememizi istemediği 1915'i öğrenmenin, hatırlamanın ve unutmamanın yolunun geçmiş kuşakların aktardıklarına kulak vermek olacağı kanısındayım.

Öncelikle sunumun başlığı neden "1915 Soykırımı" değil de "1915 Süreci"? Görüşme yaptığım kişilerden Garen'e⁽⁴⁾ 1915'i anlatmasını istediğimde 'Keşke her şey 1915 ile sınırlı kalsaydı' diye cevap vermesinden de anlaşılacağı gibi, yaşananlar sadece 1915 ile sınırlı değildir. Hem Türkiye genelinde hem de Derik yerinde 1915'te bir şekilde hayatta kalmayı başaran Ermenilerin, 1915 sonrasında da gündelik yaşamlarının kaygı ve korkuyla geçtiğini söylemek doğru olur.

1915 Sürecinde Derik ve Toplumsal Hafıza

Dikran'ın⁽⁵⁾ babası 1915'te kurtululardan. 1915'te Ermenilerin 6 kabile şeklinde, farklı 6 mekanda toplandığını söyleyen Dikran, bu kabilelerin Kilise yöneticileri, gençler, kadınlar ve

2- Yves Ternon, Mardin 1915: Bir Yıkımın Patolojik Anatomisi, (çev: Naringil Teteosyan), Belge yayınları, İstanbul, 2013. Sf. 201

3- Fethiye Çetin, 'Heranuş'tan Seher'e, Bir Kurtuluş Öyküsü'; İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri: Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları içinde, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Mart 2011, s. 301.

4- Garen 61 yaşında ve ilkokul mezunu. Kendisiyle 3 görüşme gerçekleştirdim.

5- Dikran 67 yaşında ve ilkokul mezunu

çocuklar olarak farklı gruba ayrıldığını söylüyor. Bu kafilelerin akıbetleri hakkında Dikran şöyle devam etmektedir,

‘Korta Xerzika’ya gönderilen birinci grup silahla öldürülüyor. İkinci grubu firma filla’nın orda yakılarak öldürülüyorlar. Üçüncü grup tılbısının orda “Gre Qot” diye bir yer var, orada öldürülüyor. Dördüncü grup, Poze Mancelê’nin orda öldürülüyor. Beşinci grup Yukarı xabın orada “Freşiye” diye bir yer var, orada öldürülüyor. 6. yeri tam olarak emin olmamakla birlikte Heramiya’nın üstünde bir mezra var, orda öldürüyorlar. Bazıları işte burada öldürülenlerin cenazelerinin altında saklanarak kurtuluyor. Düşün o kadar fazla ölü var ki fark edilmiyor. Ben 1915’te kurtulandan yaş 25’in altında olan insanlardan 5 kişiden fazla kimseyi sayamıyorum. 4 kişiyi net sayıyorum, beşinci kişi muğlâk kalıyor. 25 yaşın üstünde de 50’yi geçen yok. Benim annem ve babam da 25’in altında olanlar. 25’in üstünde de dedemin bir erkek kardeşi var mesela. O Şengal’e kaçıyor 1915’te. Bir süre sonra belki ailemden kurtulan olmuştur umuduyla Derik’e geri dönüyor. Kardeşlerinden hiç kimşenin kurtulmadığını öğrenince 6 ay içinde üzüntüden ölüyor.’

Babaannesi Ermeni olan Gülçin’in⁽⁶⁾ ise 1915’te yaşananların birebir tanık olmamasına karşın önceki kuşakların aktarımıyla yaşananlara dair anlatısı şöyledir;

‘Onun anlattıkları, örneğin babaannemin babası varmış. Boğe. Soykırım başlarken tutuklamışlar erkekleri. Bir yere sürgüne gittiklerini zannetmişler. Yolda bir Kürt köyünde köyün ağası babaannemin babasını tanıyormuş. Yemek hazırlamışlar. Uzun bir sofraya hazırlamışlar tutuklulara. Hepsinin elinde kelepçe varmış. Ermenilerden birisi kızmış. Ne yemeği yiyeceğiz ki hepimizi öldürecekler zaten. Babaannemin babası demiş ki. Olsun misafirlik ediyorlar, oturun yiyin. Onlarda teşekkür etmiş ağaya. Oturup yemek yemişler. Kısa bir süre sonra hepsini bir dere kenarında öldürmüşler. Babaannem ve ölen eşinden olan çocuğu ise Kürtler tarafından kurtarılmış. Babaannenin toprakları filan çok. Yani bağ bahçesi var.

6- Gülçin 46 yaşında ve üniversite mezunu doktora öğrencisi

Hem oğlanı büyütüyor. Hem de kendisi bağına bahçesine sahip çıkıyor. Öyle bir hayat yaşıyor. Çok dindar bir kadın. Ermenilik açısından dinine düşkün. Oğlunu da zaten öyle yetiştiriyor. Dedem Kürt ve Müslüman. Evli bir oğlu var. Baba-annemi istetiyor. Soykırımdan birkaç sene sonra. 1917-18 olsa gerek. Bunlar tahmini yıllar. Babaannem kabul etmiyor. Defalarca istiyor. Kabul etmiyor. Sonunda kaçırıyor. Zorla birlikte oluyor. Evlenmeye çalışıyor babaannemle. Babaannemde direniyor evlenmemek için. Çünkü Müslümanlıkta evlenebilmen için din değiştirmen gerekiyor. Babaannemde din değiştirmiyor. Ama bir şekilde evlilikleri oluyor. Nasıl olduğunu bilmiyoruz. Çünkü bütün topraklar dedeme geçiyor o süreçte. Bir tek babam doğuyor o ilişkiden. Babam 2 yaşındayken de dedem babaannemle babamı evden kovuyor. Nedeni bilinmiyor.’

Dikran’ın hayatta kalan babasının aktarımıyla 1915’te kurtulan 50’ye yakın Ermeni, hayatlarını daha güvenli sürdürebilmek için birtakım ‘hayatta kalma stratejileri’ni izlerler. Garen 1915’te hayatta kalanların nasıl tekrar yaşamaya devam ettiklerini şöyle anlatır:

‘Anne ve babalarımız 1915’ten kurtarılanlar, kurtulanlar bir araya gelir, tekrar yaşamlarını idame etmeye başlayınca tanınmamak için kadınlarımız ‘Kürt Kadınları’ gibi giyinmeye başladılar. Yani kadınlarımız kendi giyim kültürlerini terk edip ‘Kürt Kadınları’nın giyim kültürüne bürünme ihtiyacını hissettiler tanınmamak için. Ve bir çok kişiler, bir çok insanlar isimlerini değiştirerek yaşamlarını sürdürdüler.’

Harutyun⁽⁷⁾ ise 1915’ten sonraki durumu şöyle anlatır:

‘Bizimkiler anadillerini de biliyordu. Ama kimsenin yanında konuşmuyorlardı. Bence daha sonra konuşmaktan korkuyorlardı. Giyim tarzlarını bile değiştirdiler. Çünkü giyim tarzlarını giyse büyük sıkıntılar yaşardı. Olaylardan 5 sene sonra bile sıkıntılar yaşandı bile!’

Görüldüğü gibi Batı’da bütün farklı etnik grupların Türk’e ben-

7- Harutyun 51 yaşında ve ilkokul mezunu

zeme, Türkçe konuşma pratikleri hayatta kalma stratejisiyken, benzer pratikler Derik'te de Kürt kadınları gibi giyinme ve Kürtçe konuşma, isim değiştirme olarak karşımıza çıkmaktadır. Birçok yerde olduğu gibi Derik'te de hayatta kalmak için din değiştirmek zorunlu bir seçenek olarak ortaya çıkmaktadır. Arsen⁽⁸⁾, din âlimi olan Ermeni dedesinin Müslümanlaştırılmasını şöyle anlatmaktadır:

Dedem Mardin Deyrül Zaferan'da eğitim görmüştü. Ondan sonra Derik'te imamları şeyler o eğitmişti. İşte katliam döneminde 4 defa onu kafilenin içerisine götürüyorlar. O dönemin kaymakamı onun öldürülmesine gönlü razı olmuyor. Böyle bir adamı nasıl götüreceksiniz. Nasıl öldüreceksiniz bu adamı? Bu adam öldürülecek adam mı? Yani Derik'te okuma yazma bilen kişi bu. Kaymakam 4 defa o kafilenin içerisinde onu çözmüş getirmiş. En sonunda bakıyor ki Kaymakamın yapabilecek bir şeyi kalmıyor. Kaymakam ona söylüyor. Ya diyor sofî. Zaten imamlara her şeyi sen öğretiyorsun. Ortalık biraz şey oluncaya kadar deki ben Müslüman olmuşum. O da tamam demiş.'

Arsen dedesinin Müslüman olduktan sonra bile yerel halk tarafından kabul edilmediğini şöyle anlatmaktadır:

'Bir kavgada tekrar Hıristiyan oluyor. Müslüman bir aileyle kavgamız olmuş. O zamanda bizim amcalarımız onlara üstün geliyor. Kavga ettiği aileye karşı. Ondan sonra onlar bağıyorlar, yardım istiyorlar işte " Ey Müslüman halkı, Ey Müslüman halkı bir tane fille bize baskı kurdu." Orda milletin çoğu onlarına galeyanına geliyor. Onlara destek veriyor. O kavga esnasında da benim amcamın kafasına birisi sert bir cisim vuruyor. O zaman amcam orada vefat ediyor. Sonra dedem de şaşıkını (imamın taktığı sarıktan bahsediyor) atıyor ve ben bundan sonra Hıristiyanım elinizden ne geliyorsa gelsin Hıristiyanım!'

Yukarıda da bahsettiğim gibi 1915'ten sonra hayatta kalmayı

8- Arsen 57 yaşında ve üniversite mezunu.

başaran Ermeniler, Derik yerelinde cemaat olarak ayrımcı uygulamalara maruz kalmışlardır. Bunlardan bir tanesi de Varlık Vergisi'dir. Varlık Vergisi, 1942 yılında dönemin hükümeti tarafından sermayenin Türkleştirilmesi amacıyla gayrimüslimlere yönelik yüksek oranda vergiye tabi tutma politikasının bir parçasıydı.⁽⁹⁾ Garen, 24 ferdi olan aileden hayatta kalabilmiş tek fert olan babasının varlık vergisi bedelini ödemek için Adana'ya yol işlerini yapmaya gittiğini fakat bu vergiyi ödeyemeyenler 1942'den sonra Derik bölge sınırlarına en yakın sınır ülkesi olan Suriye'nin sınır yerleşimleri olan Kamışlı-Derbesiye-Resulayn bölgelerine kaçtığını söylemektedir.

Yine her ne kadar, 6-7 Eylül olayları Derik yereline doğrudan yansımaya da, bu pratiklere yakın olaylar yaşanmıştır. 1955 yılındaki 6-7 Eylül Pogromu ile sonuçlanacak olan Kıbrıs Krizi'nin Mardin'e yansımaları, Ermenilerin bir daha geri gelmemek üzere Mardin'den göç etmeleri ve anayurtlarını terk etmeleriyle sonuçlanır⁽¹⁰⁾. İstanbul'da görüşme yaptığım Garen de zamansal olarak bu olaylara denk gelen hareketliliği şöyle hatırlamaktadır;

'1963 yılında Cengiz Topel'in uçağı Kıbrıs'ta düşüp Topel şehit olduğu zaman⁽¹¹⁾ 9 yaşındayım. Sokakta oynuyoruz. Ama Derik'in birçok yerinde davul zurnalar çalınmaya başlandı. Annem, halam bizi korkuyla sokakta toplayıp aldılar. Avluya aldılar. Hayırdır dedik. Çok panik içindeydiler. Dedi ki 'davul zurnalar çalınıyor' dedi. İşte 'Kıbrıs olayından dolayı; Buradaki Hıristiyanların fermanı yeniden çıkacak.' Yani o korku, o endişe, eee o süreç hep yaşandı.'

Dikran ise Kıbrıs olaylarının Derik'e yansımalarını şöyle ifade eder;

'Kıbrıs olaylarında babamın yanında çalışan bir adamın

9- Ayrıntılı bilgi için bkz. Rıdvan Akar, Aşkale Yolcuları, Varlık Vergisi ve Çalışma kampları, Mephisto yayınları, İstanbul, 2006.

10- Yves Ternon, a.g.e., s.38.

11- Görüşmecinin olayın tarihini yanlış hatırlamaktadır; Cengiz Topel'in uçağı 1964'te düşürülmüştür.

akrabası köyden büyük bir ip alıp Derik'e doğru yola çıkıyor. Bizim evin önünde bekliyor. Neden elinde ipe bekliyorsun dediğimizde "belki yine fermanınız çıkar. Malınızı mülkünüzü almaya gelirler. Onlar alacağına ben alayım mallarınızı!"

Gülçin ise İstanbul'a göç ettikten uzun bir süre sonra Ermeni olan amcasının, Kıbrıs olaylarından kaynaklı Derik'te oluşan baskıdan dolayı göç ettiğini öğrendiğini söylemektedir.

İnkâr ve Yüzleşme

Stanley Cohen, tarihsel inkârın kişisel yaşam hikâyelerinde hafızanın unutulması ve hatırlananların bastırılması olduğunu söyler. Hatırlamak istediğini konuşmak genel bir durumdur⁽¹²⁾. Derik'in bir köyünde görüşme yaptığım Gernas'ın⁽¹³⁾ babası ve amcası Hamidiye Alayları'nda görev almış kişilerdir. Köyün misafırhanesinin girişinde bulunan fotoğrafta da yüzbaşı olan amcasının at üzerinde silahlı fotoğrafı bulunmakta ve fotoğraftakinin kim olduğunu sorduğumda açıklıkla Hamidiye Alayları'nda görev alan amcası olduğunu söylemiştir. Amcası Hamidiye Alayları'nda görevliyken Mazıdağı'nda soykırımdan kaçan bir ailenin kız çocuklarından birini kendisine almak şartıyla Suriye'ye kaçmasına yardım edebileceğini söyler. Gernas kendi köyünde yaşananları ve sebeplerini şöyle yorumlamaktadır:

'Bu toprakları, tarlaları ailemizde babamız dedemiz ecdadımız, birbirlerine devretmişler. Baba oğluna devretmiş, bugüne kadar hep kendi topraklarımızda kendi tertibimiz ve marifetlerimizle bir eksiklik kötülük veya zarar vermedik kimseye... Hükümete de karşı çıkmadık. Hükümet bizimle oturup bizimle kalkıyordu. Ne varsa hükümet bize tebliğ ederdi, biz de ona göre hareket ederdik.

Cohen'in dediği gibi "Geçmişin inkarıyla şimdinin inkarı

12- Stanley, Cohen, States of Denial : Knowing About Atrocities and Suffering, Polity Press, Cambridge, 2009, s. 12.

13- Gernas 73 yaşında ve okuma yazma bilmemektedir.

arasında gerçek bir sınır yoktur.”⁽¹⁴⁾ Gemas’la görüşme esnasında amcasının Müslümanlaştırılmış Ermeni eşinden bahsederken, bu köyde başka Müslümanlaştırılmış Ermeni veya torunları var mı diye sorduğumda, başka kimsenin olmadığını, diğer köylerden ve Derik ilçe merkezinde olan birkaç kişinin ismini saydı. Fakat görüşmeden önce Gemas’ın eşinin Müslümanlaştırılmış Ermeni torunu olduğu bilgisine daha önce yaptığım görüşmelerden dolayı sahiptim. Gemas’ın kendi eşinden bahsetmemesinde yukarıda aktardığım anlatısıyla birlikte düşünüldüğünde geçmişi inkârın ipuçlarını görmek mümkün olacaktır.

Yukarıda 1915 sürecine dair hem Kürtlerin hem de Ermenilerin kolektif hafıza yoluyla hatırladıklarını sizlerle paylaştım. Peki, bu yaşananlardan Derikli Kürtlerin ve Ermenilerin çıkardıkları sonuç ne? Geçmişte yaşananların hem mekânsal olarak hem de hafıza bağlamında günümüze kadar gelmesi Kürtlerde ve Ermenilerde ne gibi rahatsızlıklar, kaygılar yaratıyor? Bununla ilgili seçtiğim birkaç anlatıyı paylaşmak istiyorum.

Dikran’a Derik’te Kürt-Ermeni ilişkileri nasıl bu noktaya kadar geldi diye sorduğumda Kürtlerin doğrudan bir suçu, günahı olduğunu söyleyemem. Kürtler o dönemin Ogün Samas’tı gibi. Hiçbir şeyden haberi olmayan çocuk yani. Devlet eline silahı verdi ve öldürmeye talan etmeye başladı.

Soykırımın doğrudan birincil tanığı olmayan Dikran, Kürtlerin soykırımdaki rolünü, tanık olduğu olayla böyle bağdaştırmaktadır.

Aynı soruyu Bawer’e yönelttiğimde konuşma sırasında defalarca Derik’te hiçbir aşiret soykırımı katılmadı demesi açık ve bilinen gerçeği inkâr etmesinin yanı sıra, kolektif anlamda Kürtlerin geçmişte hata yaptığını fakat sorumlu tutulamayacağını şöyle dile getirmektedir;

‘Derik’te hiçbir aşiret aktif olarak 15 kırımına katılmadı. Bazı bireyler aşiret kararı olmadan bazı bireyler katliamlarda rol oynadılar. Bazı aşiretin ileri gelenleri Ermenileri özellikle çocukları

14- Stanley, Cohen, a.g.e s. 117.

kadınları koruyucu bir tavır almışlar. Aşiretin ileri gelenlerinin reislerinin tutumlarına baktığınız zaman Derik'te hiçbir aşiret reisi Ermeni kırımına fiilen katılmamış, vaaz vermemiş. Burayı bilinçle korumuştur aşiret reisleri. Çoğunlukla gözlemci durmuşlardır aşiretler. İzlemişler izledikleri bir diğer nedeni de o dönem Ermenileri korumaya kurtarmaya çalışmak suç ilan edilmiş. Devlet bu yönden tehdit etmiştir. Onun için sen hümaniter biri olarak Ermeni komsunu kurtarmaya çalışırsan devlet tarafından cezalandırılmayı hatta öldürülmeyi göze almalısın. Böyle bir terör ortamı da var. Ona rağmen fırsatını buldukları yerde özellikle çocukları kadınları koruyup kurtarmaya çalıştıklarını görüyorum. Ama aşiret içinde bazı insanların fiilen bu katliama katıldıkları da bir vaka. Süryaniler bir kişi kurtulmuş. Ama hiçbir Derikli Kürt aşiretinin, aşiret kararıyla kırıma katılmadığını gözlüyoruz.

'...1915'te Kürtler şöyle davrandı!' diyemiyoruz. Bir toplumun 'böyle davrandı'ğını söyleyebilmek için, o toplumu temsil eden kurumların olması lazım. Bu en başta devlettir. Niye Osmanlıları 15 jenosidinden sorumlu tutuyoruz ve devamı olan Türkiye Cumhuriyeti'nden sorumlu tutuyoruz. Çünkü o toplumun bir devleti var, onu temsil eden bir kurumu var. 15'de Kürtleri temsil eden böyle bir kurum yok, devletleri yok zaten Kürtlerin. Aktif olan Kürtleri temsil etme kabiliyetine sahip siyasi örgütleri de yok. Eğer bir noktada 15'de bir Kürdistan Demokrat Partisi olsaydı, Kürtlerin ciddi olarak temsil eden bir siyasi parti olsaydı ve bu siyasi parti Türk devletiyle beraber 15 jenosidine katılmış olsaydı, Kürtlerin böyle davrandığını söyleyebilirdik. Ama böyle bir şey yok. Buradan Kürtlerin bu tarihleriyle yüzleşmeli gibi bir sonuç çıkaramazdın. Çünkü Kürtler adına Kürtleri temsilen yapılan bir şey yok..

Gülçin ise, yaşananları Kürt kimliği üzerinden değerlendirdiği, yüzleşmenin önemli olduğunu, fakat sağlıklı bir yüzleşme için önünde bazı engellerin olduğunu söylemektedir. Özellikle Kürt Siyasi Hareketi'nin ve hareketin tabanının soykırımını kabul ettiğini, aynı siyasi hareketin öncülerinin özür dilediğini fakat Kürdistan'da siyasi hareket bazında düşündüğümüzde AKP'ye oy veren ciddi bir

Kürt nüfusu olduğunu söylemiştir. Bunun da, Kürtlerin soykırımı kabullenmesi, özür dilemesi ve yüzleşmesi önünde engel olduğunu belirtmiştir. Gülçin, Müslüman olan dedesinin torunu olarak kendini konumlandığında, yaşananları şöyle ifade etmektedir;

Müslüman dedemin torunu olarak babaannemden özür dilemek için imza attım. Sonuç olarak babaannem kendi isteği dışında bir evliliğe zorlanmış, soykırımında belli ki pek çok insan aktif olarak yer almış. Bir insanın kendi gelinini garanti olarak yanına alacağı kadar, Müslümanlaştırılmaktan korkması bence bizim sülalenin bir ayıbı bence. Kürt halkının bence büyük bir sorumluluğu var. Bunu kabul etmesi lazım.

Soykırımın inkârı acıdır. Üzücüdür. İnkâr politikaları 1900 yılında Anadolu'da var olan 2400 kilise 900 okul 70.000 öğrencinin olduğu coğrafyada bugün, boynu bükük coğrafyada çoğu yıkılmış yok olmuş durumda olan bu kültür mirasının varlığı ve yok edilmiş milyonlarca canlının kendisidir.

Yaşananların bu coğrafyadan götürdüklerini böyle aktaran Garen'e Kürtlerle ilgili 'yüzleşme'nin hangi boyutta olduğunu sorduğumda, şöyle cevap vermektedir;

Mesela birçok yerde bulduğumuz Ahmet Türk, Sırrı Sakık gibi Kürt siyasetçiler bireysel olarak "Ben Ermenilerden özür diliyorum" dediler. Bu çok önemli ve değerli bir şey. Ama bu sadece onları bağlayan bir özür. Kürt siyasi partisi BDP ye baktığınızda tüzüklerinde Ermeni soykırımıyla ilgili bir şey bulamazsınız. Kürtlerin toplumsal olarak özür dilemesi demek BDP'nin kendi tüzüğünde Ermeni Soykırımını koyması demektir. Ancak böyle toplumsal bir özür gerçekleşmiş olur.

Son olarak Garen'in kendi ailesinin yaşadığı trajediyi anlatımını paylaşmak istiyorum.

'Dedemin 7 tane çocuğu oluyor. Benim babam çok şanslı doğduğu topraklarda, ölme şansını yakaladı. Derik'te toprağa verdik. Yalnız babamın kardeşleri; bir halam İstanbul'da; halam

Vartaşmış Halep; amca Vegerdiç Almanya Disburg'da; halam Meyrem Almanya Köln (amcamla aralarında 600 km mesafe var), diğer amcam Kevork Fransa'da; diğer amcam Hosep Lübnan'da yatıyor. Yani yedi kardeş Derik'te doğdu Derik'te büyüdü ve şu anda yedfi kardeş yedi farklı coğrafyada yatıyor. Yani yedi kardeşin yedisi yan yana yatmıyor. Yani bu tablo dahi çok düşündürücü.'

Kaynakça

- Fethiye Çetin, 'Heranuş'tan Seher'e, Bir Kurtuluş Öyküsü'; İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri: Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları içinde, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Mart 201
- Rıdvan Akar, Aşkale Yolcuları, Varlık Vergisi ve Çalışma kampları, Mephisto yayınları, İstanbul, 2006.
- Stanley, Cohen, States of Denial: Knowing About Atrocities and Suffering, Polity Press, Cambridge, 2009
- Yves Ternon, Mardin 1915: Bir Yıkımın Patolojik Anatomisi, (çev: Naringül Teteosyan), Belge yayınları, İstanbul,2013

II. OTURUM
1915'İ TARTIŐMAK

MODERATÖR:

Prof. Dr. Arus Yumul,
İstanbul Bilgi Üniversitesi,
Sosyoloji Bölümü

Soykırım Faktör ve Yeri Olarak Diyarbekir: Ermeniler, Kürtler ve Devlet, 1895-1915

Prof. Hans Lukas Kieser

Zürih Üniversitesi

Australian Research Council'in üyesi (fellow)

Öncelikle bu çok anlamlı konferansın organizasyonunda katkısı olan herkese çok teşekkür ederim, “1915, Diyarbekir’de Kürtler ve Ermeniler ” İstanbul Bilgi Üniversitesi, 25 Ekim 2014.

Son yıllarda, Diyarbekir, şehrin Kürt belediyesinin bir Ermeni kilisesini uluslararası destek ile onarmasından ve şehrin çeşitli yerlerine eski Ermenice ve Süryanice isimlerini iade etmesinden beri, Hıristiyanlar ve bilhassa da yurtdışından gelen Ermeniler için bir nevi kutsal ziyaret yeri olmaya başladı. Yüzyıl önce, Diyarbekir Osmanlı Orta Doğu’sunda Hıristiyanlar için en ölümcül yerdı. Bununla birlikte, Diyarbekir’in birçok insanı ve Kürt sözcüleri kendi tarihlerinin bu bölümüyle yüzleşmek için ciddi çabalar gösterdiler. Mesela, bu çerçevede, üç yıl önce, Hrant Dink Vakfı, Diyarbekir Belediyesi ve diğer bazı kurumların organize ettiği bir konferansı gayet iyi hatırlıyorum.⁽¹⁾

Hem bu güncel gelişmeler hem de zorlayıcı tarihsel nedenlerden dolayı, Diyarbekir, son devir Osmanlının toplumsal dokusunun imhasının, 1915’te halk güveninin bütün Osmanlı âleminde tamamen çökmesinin ve Kürtlerin bu bağlamdaki rollerinin incelenmesi için tarihsel olarak çok önemli bir yerdir. Osmanlı sisteminin fiili sonu ve geri döndürülemez gayrimeşrulaşması bilfiil-sadece orada değil ama özellikle orad gerçekleşti.

1- Cengiz Aktar’ın derlediği, Diyarbakır Tebliğleri: Diyarbekir ve çevresi toplumsal ve ekonomik tarihi konferansı (İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2013) yayınında.

Sözlü tarih araştırmalarında, Namık Cemal Dinç, Adnan Çelik ve ekibi, hatırasının ve bağlantılı vicdan azabının Kürtlerce hiçbir zaman teskin edilemediği, temel çıplak şiddet tecrübesine dikkat çektiler.⁽²⁾ Savunmasız komşularına karşı girişilen, bu kitlesel şiddetle yüzyüze kalmış ve bazen ona iştirak etmiş olmak, tahrip edici ruhsal, ailevi ve politik bir miras bırakmıştır. Sözlü tarih projesinde, insanların atalarından 1915 ile ilgili devraldıkları hatıralarla ilgili söylediklerinde, bu durum sürekli ortaya çıkmaktadır. Bu, Ahmet Türk'ün, 2015 Aralık ayı ortalarında, İsveç'te Ermeni'lerden, Süryani'lerden ve Ezidi'lerden af dilediği bir konferansta yaptığı samimi bir açıklamada da kendini göstermişti.⁽³⁾ Büyük ihtimal, kendi acılarından dolayı, bugün birçok Kürt, sadece çıplak şiddet'in nasıl bir çıkmaz sokak olduğunu değil, ayrıca, Türkiye modern tarihinde bu çıplak şiddet'in en büyük örneğinin gizlenmemesi ve onunla yüzleşilmesi gerektiğini, başkalarından daha iyi anladılar.

Son Devir Osmanlı'sında Doğu Vilayetleri ve İTC

Modern tarihe, son devir Osmanlı'sının doğu vilayetlerine ve "soykırımın bir ögesi ve yeri olarak" 1895-1915 yıllarının Diyarbakir'ine de bir bakalım. İlk önce birkaç ana hattını vurgulayalım. Bu makalenin başlığı, Hilmar Kaiser'in en son kitabında da detaylandırđı üzere,⁽⁴⁾ Diyarbakir'in sadece 1915'deki bu bilhassa kanlı imhanın olduğu yer değil, ayrıca soykırıma giden yolda büyük bir rol oynayan bir unsur olduğunu açıkça ortaya koyuyor.

Nasıl oluyor da, 1908 anayasal devrimini temsil eden ve Ermenistan Devrim Federasyonu ile işbirliği içinde olan bir

2- Bkz. Namık K. Dinç'in yazdığı bu ciltteki bölüm.

3- 22 Ocak 2015 <http://t24.com.tr/haber/ahmet-turk-kurt-asiretleri-soykirim-ortak-olduklari-icin-suryani-ermeni-ve-ezidilerden-ozur-dilerim,280664> dan alınmıştır.

4- Hilmar Kaiser, Diyarbakir'de ki Ermenilerin imhası(The Extermination of Armenians in the DiyarbakirRegion) (Istanbul: Bilgi University Press, 2014).

komite, sonunda Ermenileri yok etmek için devrim karşıtı güçler ile işbirliği yapıyor? Ben şunu iddia ediyorum, doğu bölgesindeki, özellikle de Diyarbakır'ın içindeki ve etrafındaki politik dinamikler, İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC), üzerinde belirleyici bir etkiye sahipti. Köken olarak, İTC Balkan, Ege, ve İstanbul merkezliydi. Doğu illerine çoğunlukla batıdaki bu bölgelerden vali gönderilirdi.

1908 öncesinde ve sonrasında, İTC'nin canı Makedonya meselesinden dolayı sikkındı. 1913 sonrası, Ermenistan meselesini saplantı haline getirdi. Bu değişiklik, Ermenistan ve Uluslararası gelişmelerin getirdikleri ve nihayetinde, yedi doğu ilini kapsayan 1914 Reform Antlaşması ile bağlantılıydı. Sözde Ermeni meselesi, Uluslararası arenaya ilk kez 1878'de, 61. Maddesinde Osmanlı'dan, doğu bölgesindeki Ermeniler için güvenlik ve gelişim reformu talep eden Berlin Antlaşması ile taşındı.

Reform faktörü, 1915'te olan bitenin başlı başına bir açıklaması değil. İTC'nin, 1910'da Ermeni karşıtlığına yönelmesi, üyelerinin ve eğitilmiş gençliğin Türkçülüğe yönelmesi ile aynı zamana denk düşmektedir. Bu ayrıca, İTC'nin, Ermeni karşıtları ve fiili olarak anayasaya karşı gelen kişileri ve ağaları doğu bölgelerine daha fazla atadığı zamanla da çakışmaktadır. Diyarbakır bunun tipik bir örneğidir. Buna karşılık, 1909-1911 yılları arasında Erzurum valiliği yapan İTC valisi Celâl Bey, Ermeni kurumları ile güvenlik meselesi ile ilgili yakından işbirliği yapmıştı. 1913'te bile, 1914 sonbaharına kadar Van valiliği yapan, İTC valisi Tahsin'in Ermeniler ve bölgesindeki sivil toplum kuruluşlarıyla (STK) iyi çalışma ilişkilerine sahipti. Aynı durum, Dr. Mehmed Reşid onun yerine gelmezden önce, 1914'te ve 1915 başında Diyarbakır valiliği yapan Vali Hamid için de geçerliydi. Doğal olarak, Hamid Bey'in yerel İTC çevresi ile arası bozduktü.⁽⁵⁾

5- Kaiser, İmha (Extermination), 135-139; H. Kieser, İskalanmış Barış. Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938 (İstanbul: İletişim, 2013), 508-518; idem, "Réformes ottomanes et cohabitation entre chrétiens et Kurdes," Etudes rurales 186 (July-Dec. 2010), 53.

Diyarbakir'deki Ermeniler siyasi temsil ve kendi askeri örgütlenmeleri açısından zayıflardı. Geç Osmanlı zamanında, Van'daki hafif Ermeni hakimiyeti bir istisnaydı. Tahsin'e gelince, Ermenilere karşı anlayışlı tutumu, 1914 sonlarında Erzurum Valisi olduğunda değişti. Amiri, İçişleri Bakanı Talat Bey, İTC'nin olay yerindeki temsilcisi ve özellikle de Üçüncü Ordu Komutanı Mahmud Kâmil tarafından verilen Ermeni karşıtı talimata boyun eğdi.

Bir başka açıdan bakacak olursak, Ermeni siyasi partileri ve Rupen Ter Minassian'ın anılarında da görüldüğü üzere, özellikle de Ermeni Devrim Federasyonu (ARF), 1900'lerde Kürtleri kendi davalarına çekmek konusunda başarısız olmuşlardı.⁽⁶⁾ Ermeni milliyetçileri arasındaki Kürt karşıtlığı önyargısı bu başarısızlıkta önemli rol oynamıştır. Bu hususta, 19 yüzyıl sonlarından itibaren Ermeni Milliyetçiliğinin bir nevi incili ya da öngörü kitabı olan Raffi'nin romanı *The Fool* öğreticidir.⁽⁷⁾ Kürtleri sadece bir güvenlik riski olarak lanse etmiştir ve Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi de benzer bir önyargı arz eder.

1910'ların başlarında, Ermeni karşıtlarının doğu illerine atanması ve İslamiyetle boyanmış Türkçülük'ün aynı zamana denk gelmesi, önemli başarıları ya da en azından hedefleri ortadan kaldırdı: Meşrutiyet, hukukun üstünlüğü, Ermeni ve Genç Türkler arasında geçmişe dayanan politik dayanışma, İTC üyeleri de dahil olmak üzere, o yıllardaki gözlemciler, bölge Ermenilerinin hukuk devletinin sadık destekçileri olduklarını kabul etmişlerdi. Nispeten güçsüz azınlık grupları ve asgari bir eğitime sahip olanlar, modern ve eşitlikçi hukukun üstünlüğünden en fazla yararlanacak olanlardı. Detaylı kıyaslamalar eksik olsa da, görünen o ki, Diyarbakir, İTC içinde ilk Ermeni karşıtlığının başladığı doğu ili olması nedeniyle çok önemli bir yer tutar.

6-Rouben (Ter Minassian), *Mémoires d'un partisan arménien (La Tour d'Aigues: Édition de l'Aube, 1990)*.

7-Raffi, *The Fool*, çeviren D. Apccarian (Princeton, N.J.: Gomidas, 2000).

Bununla beraber, 1912–1913’deki Balkan savaşları, mağlubiyetten kaynaklanan nefret, savaş propagandası ve boykot, İTC çevresini ilk önce Rûm’lar konusunda, yani Ermeni olmayan Hıristiyanlar hakkında kaygılandırdı. Diyarbekir’in 1915–1916’daki adı çıkmış Diyarbekir valisi Dr. Reşid, bunun tipik bir örneğidir. 1913’deki kişisel notlarından görüldüğü üzere, kendisi Balıkesir kaymakamı iken şiddetli bir Rum düşmanıydı; daha sonra bu durumu, ırk ve sosyal klişelerle, çok hızlı bir şekilde Ermeni’lere karşı adapte edip radikalleşmişti.⁽⁸⁾

Geç Osmanlı Diyarbekir’inde Zorlayıcı Dinamikler

Şimdi 1915 öncesi sürecinin birkaç dönüm noktasına bakalım ve Diyarbekir’deki somut sosyal ve politik dinamiklerin İTC içindeki Ermeni karşıtlığına dönüşünde ne kadar etkili olduğu ve bu bağlamda Ermeniler ve Kürtler arasındaki ilişkinin nasıl değiştiği sorularını soralım. İddia ediyorum ki, 1915 Diyarbekir öncesi Ermeni karşıtı güçler ve unsurlar İTC’nin radikal Ermeni karşıtlığına dönüşünü kuvvetli bir şekilde belirlemeye yardım etti.

19. Yüzyıl ortalarından 1867’e kadar Diyarbekir’den idare edilen Osmanlının bu eyaletine Kürdistan (Eyâlet-i Kurdistan) deniliyordu. Burası Kuzey Suriyenin bir kısmını ve Kuzey Irak’dan Musul’a kadar olan yeri kapsıyordu. Merkezîyetçi Osmanlı reform devleti çeşitli karşı kampanyalar yürütmüş ve geleneksel Kürt özerkliklerini 19.yüzyıl ortalarında kaldırmıştı. Alman subayı Helmut von Moltke’nin Türkiye’den yazdığı mektuplar bu kampanyalarla bağlantılı olarak 1830’ların sonlarındaki gaddarlığı ve Kürtlerin bundan doğan kinlerini anlatır. Tanzimat devleti modern öncesi özerkliklerin yerini etkili bir yönetimle dolduramazdı. Bu

8- Bkz. Balıkesir Notları in Mehmed Reşid [Şahingiray], *Hayatı ve Hâtıraları*, ed. N. Bilgi (Izmir: Akademi Kitabevi, 1997), 65–76. Cf. I.I. Kieser, “From ‘Patriotism’ to Mass Murder: Dr. Mehmed Reşid (1873–1919),” in R. Suny, F. Göcek, and N. Naimark (eds.), *A Question of Genocide: Armenians and Turks at the End of the Ottoman Empire* (New York: Oxford University Press, 2011), 126–149.

beyliklerini (eyaletlerini) yitirmiş olan Kürt toplumunu, yolunu bulamaz ve usanmış bir halde bırakmıştı. Güven ve düzen eksikliği hakim olmuş ve bu ilk etapta zayıf olanı, yani, köylüleri ve içlerindeki pek çok silahsız Ermeniye etkilemişti.⁽⁹⁾

1858 Toprak Reformu Kanunu bireylerin kendi adlarına toprak sahibi olmalarına izin veriyordu. Bu aynı zamanda suiistimale açık kapı bırakarak, kırsal ve kentsel liderlerin, nesiller boyunca çalışarak köylülerin sahip oldukları arazileri kendi adlarına geçirmelerine fırsat vermişti.⁽¹⁰⁾ Nispeten zengin olan bu köylerin kontrolü kârlıydı. Tanzimat ile tamamen etkilerini kaybeden Kürtler için, bu ayrıca güç kazanma anlamına geliyordu. Bu, diğer yöre Müslümanları ve bir grup yeni kent zenginler ile de ilgiliydi. David Gaunt'ın Geç Osmanlı'nın, Kürtler ve Süryani Hıristiyanlarla ilişkilerinden bahseden bir bölümde söylediği üzere, "Pek çok Kürt ağasının ekonomisinin kaynağı kontrol ettikleri köylerde yaşayan Hıristiyan köylülerden zorla aldıkları vergilerdi."⁽¹¹⁾ 19. yüzyılın son çeyreğinde başlayan toprak egemenliği anlaşmazlığı on yıllar sürecekti. Ara sıra olan hırsızlık, sorunu daha da kötü hale getirmişti. Bu problem, 1895 soykırımı sırasında olağanüstü bir boyut almıştı. 1895'ten sonra, bu belirgin arazi ve tarım alanı sorunu uluslararası Ermeni sorununun tam da merkezinde durmaya başlamıştı.⁽¹²⁾

Joost Jongerden ile birlikte yayıma hazırladığı Geç Osmanlı Diyarbekir kitabının bir cildinde, Jelle Verheij, 1895 Diyarbekir Ermeni krizinin doğma sebebini analiz etmiştir.⁽¹³⁾ Aynı cildin gayet aydınlatıcı bir bölümünde, Kürt lider İbrahim Paşa ve içinde Ziya Gökalp'in de olduğu bir grup arasındaki iktidar mücadelesi

9- Kieser, *İskalanmış Barış*, 79-83.

10- Kieser, "Réformes," 48.

11- David Gaunt, "Relations between Kurds and Syrians and Assyrians in Late Ottoman Diyarbekir," in J. Jongerden and J. Verheij (eds.), *Social Relations in Ottoman Diarbekir, 1870–1915* (Leiden: Brill, 2012), 248.

12- Bkz. Mehmet Polatel'in kitabının bu bölümü.

13- Jongerden and Verheij (eds.), *Social Relations*.

anlatılır.⁽¹⁴⁾ Bu ve diğer son yapılan çalışmalara dayanarak ortaya atabileceğimiz, Kürtlere, Ermenilere ve hem yerel hem merkezi devlete dair ilginç bir tarihsel söyleme göre, 1895 toplu katliamı ve 1905 Diyarbakir'deki kodamanlar komplosu ile 1915 soykırımı ve iki dünya savaşı arasında Diyarbakir'in Ankara'daki temsili arasında bir bağ var. 1895'de aktif olanlar ile 1923 sonrasının siyasi mirasçıları ve kazananları arasında 20. yüzyılın ikinci yarısının başlarına kadar kişisel bağlantı var.⁽¹⁵⁾

İlerideki olaylara da etki edecek olan bu ilişki ağında, İslami etkili Türkçülüğün ideologu ve hem Jön Türklere, hem de İslamcılığına rağmen Kemalistlere etki edecek olan Ziya Gökalp de vardı. İttihat ve Terakki Cemiyeti merkez yönetimine (İTC) 1908 ihtilalinden sonra girmiştir. 1910'ların başlarında, Türkçülüğe dönmüş ve merkezi yönetimi desteklemişti. Öncesinde, bir Kürt olarak Kürt meselesi ile ilgilenmiş ve Osmanlı devleti için federal yapıyı desteklemişti. Beş köye sahipti ve bu nedenle bahsettiğimiz bölge menfaat grubunun bir üyesiydi. Gökalp, gençliğinde derin kimlik bunalımı yaşamış ve yaşadığı zamanı ve toplumu anlamak için çok çaba sarf etmişti. Nihayetinde Turancılığa dönen (kültürel pan-Türkçülüğün İslami geleneklerle birleşimi) ve İTC'nin ileri gelen üyelerinden olan, aynı zamanda da Diyarbakir'de menfaat grubu üyesi ve 1895'den itibaren Ermenilere karşı şiddet faaliyetlerine karışan Gökalp, İTC'in Birinci Dünya savaşı arifesinde Ermeni karşıtlığına dönüşünü temsil eder.

Bu değişim sadece, 1912-1913 arasındaki Balkan savaşlarındaki tecrübe ile yakından bağlantılı değil, ayrıca Makedonya merkezli, anti İslamcı, 1909 Nisan'ında İslamcı ihtilale karşı

14- Joost Jongerden, "Elite Encounters of a Violent Kind: Milli İbrahim Paşa, Ziya Gökalp and Political Struggle in Diyarbakir at the Turn of the 20th Century," in Jongerden and Verheij (eds.), *Social Relations*, 55–84.

15- Bu bölgenin bakış açısıyla, Uğur Üngör Türkiye'yi ulus devlet yapan etkenleri analiz eder; bkz. *The Making of Modern Turkey: Nation and State in Eastern Anatolia, 1913–50* (Oxford: Oxford University Press, 2011).

cıkmış, Jön Türk komitacıların I.Dünya Savaşı ile zirveye çıkmış olan doğu bölgesindeki gelişmelere dair algıları ile de bağlantılıydı. Bu değişimin sonuçları, İTC'nin militan İslamcılarla işbirliği yapması ve İTC üyesi Şeyhülislam Hayri Efendi'nin 14 Kasım 1914'de Cihad ilanından sonra, I. Dünya Savaşı sırasında Doğu vilayetlerinde ve Suriye'deki Osmanlı Hıristiyanlarına karşı yürütülen kanlı zulme damga vuran cihatçılığı oldu.

1895'den itibaren Sağ İslam Devrimciliği

Diyarbakir, İTC'nin Ermeni karşıtlığına dönüşünde ve 1915 baharındaki soykırımda büyük rol oynamıştı. 1895 sonbaharının birkaç haftası içinde, Anadolu'nun merkez ve doğu bölgesinde 100,000 Ermeni'nin katliamı I.Dünya Savaşı'ndan on yıllar önce-sinde Belle Époque esnasında Avrupa'ya şok dalgaları göndermişti. Katliamlar, 17 Ekim'de İstanbul'da Uluslararası baskı ile imzalanılan Avrupa destekli reform planına yerel bir tepkiydi. Bu plan 1914 Reform Antlaşması'nın doğrudan habercisiydi.

1895 Ekim sonlarında, Sultan Abdülhamid, aslen Selanikli ve eski Mardin Mutasarrıfı Mehmed Eniş Paşa'yı Diyarbakir vali yardımcısı olarak atar (Nisan 1896'da vali olarak atanır). 3 Kasım 1895'te, köydeki Ermeni azınlık saldırıya uğrar. Bununla birlikte, Urfa yakınlarındaki Ermeniler'e göre kendilerini savunmak için daha hazırlıklıydılar. Bu saldırıda yaklaşık 1,000 Ermeni ve 200 saldırgan hayatını kaybeder.⁽¹⁶⁾

Saldırıdan sorumlu, yöre ileri gelenlerinin, 4 Kasım 1895 tarihinde gönderdikleri telgraf, bölge dinamiklerine, tartışmalarına ve retoriklerine ışık tutuyordu. İTC ve Jön Türklerle bağı sadece sembolik de olsa, bu komite Müslüman savunma birlikleri adının yanı sıra, Jön Türk, Jeune Turc olarak da bilinirdi. Bazı komite üyeleri duydukları moda kimlikleri kullanmış olabilirler; örneğin,

16- Jelle Verheyi, "Diyarbakir and the Armenian Crisis of 1895," Jongerden ve Verheij (eds.), Social Relations, 85-146.Gaunt, "Relations," 247.

İTC kurucu üyesi ve Diyarbekir’de geçici olarak doktorluk yaparken, 1894’te Gökalp’i o zaman yeni kurulmuş Jön Türklerin gizli örgütü İTC’ye üye yapan Dr. Abdullah Cevdet’ten.⁽¹⁷⁾ 1895 Diyarbekir komitesinin üyeleri arasında, Gökalp’in ilerde kayınpederi ve daha sonra şehrin belediye başkanı ve milletvekili olacak olan Arif Pirinççizâde de vardı. Ekim 1895 sonlarında, Komite Pirinççizâde sülalesinin oturduğu Büyük Cami’ye yakın bir yerde toplanmıştı.

Sultan’a gelen telgraf, 3 Kasım’daki şiddetten bahsetmez, fakat Ermenilerin lehine reformlar uygulandığı takdirde, daha fazla kan döküleceği tehdidinde bulunur. Sadece söylenti olmasına rağmen, bu telgraf fırsat bilinerek, bu reformların Ermenileri ülkenin hakimi yapacağı varsayıldı. Dahası, onların “koşullarının çok daha iyi olmasına” gıpta edilmiş ve İslam Hukukuna aykırı Ermeni “menfaatleri” lanetlenmişti. İmzalayanların Gerçek Müslümanlar olduğu iddia edilmiş; devlet ve “Ulu Halifelige” karşı sadakat ve “cennetmekân” II Sultan Selim’e bağlılık ifade edilmişti (II. Selim 16.yüzyıl başlarında doğu illerini fethetmişti).

Uzun lafın kısası, Diyarbekir’den gelen 4 Kasım 1895 tarihli bu belge, Müslüman olmayan tebaaya karşı geleneksel üstünlük havası ve – her an kapsamlı şiddet eylemleri ile ortadan kaldırılabileceği ima edilen - asırlardır onlara gösterilen hoşgörü iddiası ile doluydu. Tarihsel referanslar, hoşgörü efsanesi ve üstü kapalı bir şekilde Müslümanların ayrıcalıklarının reformlar karşısında korunması gerektiğini iddia etmeleri modern eşitlik anlayışı ve kabulü ile çelişmekte idiler. Eşitlik devletle olan bütün ilişkilerde ilke olarak 1856 Osmanlı Islahat Fermanı’nda ilan edilmişti ve 17 Ekim 1895 reform planının da bir ilkesiydi.

1895 tarihli bu telgrafa imza atan Diyarbekir’deki bu grup, daha sonra İbrahim Paşa ile rekabetle alakalı ayaklanmalar ve gös-

17- Şükrü Hanioglu, Bir siyasi düşünür olarak Doktor Abdullah Cevdet ve dönemi (İstanbul: Üçdal, 1981), 29.

teriler organize edenlerdi. Bu dinamikler, Vali Enis Paşa'nın halefi tutuklanıp Hıristiyanlara karşı katliam tehlikesi bir süreliğine belirince, Ağustos 1905 darbesine sebep oldu. 1908 Jön Türk devriminden sonra, aynı eşraf İbrahim Paşa'nın Viranşehir'deki merkezine karşı bir milis grubu ve acımasız bir kampanya organize ettiler. Milan Aşiret Konfederasyonu'nun Kürt lideri İbrahim Paşa, gerçekten komitenin açık muhafazakâr muhalifiydi. Ünlü Hamidiye süvari alayının lideri olmasına rağmen, etkisi altında olan bütün kırsaldaki Hıristiyan ve Ezidilerin koruyucusu ve bölgesel ticaret ve politikanın etkili bir oyuncusuydu.

Hıristiyanlar ve Kürtler arasında, bu himayeci ve hiyerarşik ilişkilerin yanısıra, istisnai de olsa David Gaunt'un belirttiği üzere, ortaklık hatta 1890'lardaki Dekşuri kabile federasyonunun Süryani Hıristiyanlar tarafından yönetilmesi durumundaki gibi, liderlik ilişkileri de olabiliyordu.⁽¹⁸⁾ Kürt- Hıristiyan dayanışması, varoluşundan beri ciddi sıkıntılar çekmesine rağmen ve "bölge Kürt aşiretlerinin Hıristiyan olmayanlara karşı 1915'de devlet tarafından yürütülen ve yönetilen politikalarda yer almalarına karşın, ortadan kaybolmadı." En önemlisi yine de, Kürtçe (Kurmanci) konuşan Sincar Ezidilerinin, zulm gören Süryani ve Ermeni Hıristiyanlara yardım ve koruma teklif etmesiydi. Ezidilerin kendileri sürekli saldırıya maruz kalmış ve soyulmuşlardı. Bu çok sık İslam adına yapılıyordu, çünkü ana akım Sünniler, Ezidileri sapkınlıkla yaftalamışlardı.

Diyarbakir, son devir Osmanlının uzun zaman süren Hıristiyan karşıtı, iyi hazırlanmış, bazı Kürtlerin de içinde olduğu ayaklanmalarıyla göze batmıştı. 1895'te, Sultan'a kafa tutarak, hatta tehdit ederek, Müslüman ve Müslüman olmayanlar arasında eşitlik ve Avrupa kaynaklı reformlar konusunda herhangi bir taviz vermemesini söylemişlerdi. İslam uğruna, Avrupa tarzı reformlara direnip görkemli Osmanlı geçmişine sadık kalırlar. Bu nedenle, tarihsel mitlerle, sınıf mücadelesi ve İslam adaleti retoriği, Ermeni

18- Gaunt, "Relations," 247.

ihaneti, anti emperyalizm ve etnik dinsel dargınlıklarla karıştırılan bir sağcı devrimciliğin yada komitacılığın öncüleriydiler - 1915 soykırımının ideolojik arka planını oluşturan bir karışım.

İdeolojik içeriği bakımından, bu devrim hala zayıftı ve 1910'dan önce çok az genişletilmişti ve 1910'ların yeni Turancılığının birleştirici gücüne sahip değildi. Bu Turancılık, 19. yüzyıl sonlarında krizitalize olmuş Batı karşıtı bir İslamcılık ve Balkan savaşlarından sonra hissedilmeye başlanmış olan, Küçük Asya'nın Arap olmayan Osmanlı Müslümanları için son sığınacak yer (bir Türk Yurdu) olduğu duygusu ile harmanlanmıştı. I. Dünya savaşı arifesinde, Diyarbekir'in devrimcileri İTC'nin merkez komitacılığı ile birleşmişti.1915 baharında İTC devletinin başlatmış olduğu Hıristiyan karşıtı imha politikalarına kararlı bir şekilde katkıda bulunmuşlardı.

Diyarbekir 1915

1908'den sonra, Arif Pirinççizâde ve oğlu Feyzi Diyarbekir'da yeni kurulan İTC kolunda öncü bir rol oynadılar. İbrahim Paşa'nın hasımları, İTC'nin bu kolunda, Ezidi karşıtı önyargıları, 1908'den itibaren anayasal din özgürlüğü olmasına rağmen devam ettirdiler. 1913 başlarında, çalkantılı birinci Balkan savaşı sırasında, reform söylentilerinin tekrar Diyarbekir'in "Müslüman nüfusunda heyecana ve alarma" neden olduğunu, il valisinin bir raporundan okuyoruz.⁽¹⁹⁾ Doğu illeri reform planı tekrar uluslararası baskı ile Şubat 1914'te imzalanır. Aynı grup, Feyzi Pirinççizâde de dahil olmak üzere, Diyarbekir'de Hıristiyan karşıtı nefreti teşvik etmeye ve Ermenileri uluslararası desteğe dayandıkları için 'hain' olarak etiketlemeye devam eder. Bir valinin raporuna göre, "Hıristiyanlar tamamen bir umutsuzluk içindeydiler."⁽²⁰⁾

19- Vali Celâl (önceki Erzurum valisi değil); bkz. Uğur Ü. Üngör, "Disastrous Decade: Armenians and Kurds in the Young Turk Era, 1915–25," in Jongerden and Verheij (eds.), *Social Relations*, 273–274.

20- Ibid., 273–274.

Nefretten saldırıya ilk adım, şehrin ana pazarı yakıldığında ve Ermeni malları yağmalandığında, 19 Ağustos 1914'de atılır. İkinci ise, 1915 Mart sonunda, Hamid Kapancızade'nin yerine, kentteki memurların alçakça yolsuzluklarını rapor etmeye cesaret eden, Dr. Mehmed Reşid geldiğinde atılır. Dr. Reşid, yerel İTC destekçileriyle işbirliği yapar ve dolayısıyla çok kolaylıkla yöre eşrafına ve milislere Hıristiyanlara karşı kaba kuvvet işlerini yaptırır. İçişleri Nazırı Talat Bey'in 24 Nisan 1915 emrinden önce, çok faal ve istekli bir Dr Reşit, Hıristiyan karşıtı yerel bir komiteyi (Meclis-i Âli), merkezi devlet tarafından paraları ödenen Hıristiyan karşıtı bir milis kuvvetini organize etmiş, Ermeni ileri gelenlerini tutuklatmıştı. İslami propaganda üzerinden yağma ve Hıristiyan kızları sözleri vererek diğer yöre Müslümanlarının ve aşiretlerinin desteğini garantiler.⁽²¹⁾

Diyarbakır'deki soykırımın detayları için bu bölümde dipnotlarda alıntılanan son bilimsel yayınlara başvurdum. Avrupalı Yahudilerin Holukost'u gibi, Ermenilerin yok edilmesi merkezi olarak kısım kısım planlanmış ve bölgesel inisiyatifler belirleyici bir rol oynamıştı. Diyarbakır'de diğer bölge illerinin aksine kıyıda nerdeyse tüm Ermeniler ve Süryani Hıristiyanların çoğunluğu öldürülmüştü. İstanbul'dan Süryanilerin öldürülmesi için herhangi bir emir gelmemişse de, Talat, Süryani Hıristiyanlarının güvenlik riski oluşturduklarını ve uzaklaştırılmaları gerektiğini düşünüyordu. Bu kıyıma, diğer illerden getirilen binlercesi eklenecekti. Reşid bütün bu alıp götürmeleri koordine eden İçişleri bakanı Talat'a, Eylül 1915 gönderdiği bir telegrafta 120,000 insanı uzaklaştırdığını söyler. Diyarbakır için, bir kaç istisna haricinde, "uzaklaştırmak", öldürmek anlamına geliyordu.⁽²²⁾

21-Ayhan Aktar ve Abdülhamit Kırmızı, "Diyarbakır 1915" in Aktar (ed.), Diyarbakır Tebliğleri, 304–308; Kaiser, Extermination, 163–169.

22-Telegraf 5 Eylül 1331 (18 Eylül 1915) Diyarbakır'den İçişleri Bakanlığı'na, in Armenians in Ottoman Documents 1915–1920 (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri, 1995), 105.

Diyarbakir Terkedilen Mallar Komisyonu, bölge ihtiyaçları için Ermenilerden alınan ve Merkezi hükümetin hesabına transfer edilmeyen fonları kullanır. 1916 sonlarında, bütün Ermeniler - öldürülen ve iktisaden ihtiyaç duyulduğu için sağ kalan bir kaç- İçişleri Bakanının emri ile “Özel mülk haklarının tamamını yitirirler”. Diğer Hıristiyanlar, en başta kentte oturan Süryaniler, “mal ve mülklerini tutabilirlerdi.”⁽²³⁾ Diyarbakir ülke çapındaki talan ve Ermeni vatandaşların öldürülmesinde, merkezin tahminlerinin çok ötesinde başarı göstermişti- bunun için 19. yüzyıl sonlarından beri kişisel çıkarları için il valilerinin icraatlarına taraf olan kent ileri gelenlerine teşekkür etmeliydiler. Yerel ve merkezi güçlerin birlik- teliği anlamında, Diyarbakir katliamda par excellence (mükemmel) idi. Hilmar Kaiser, Talat’ın aynı yılın Ağustos ayında illerden istediği, 1915 Ermeni karşıtlığı politikalarının gerekçelendirmelerini analiz etmiş. Reşit tarafından hazırlanan bu uzun raporda ana argümanlar, Ermeni komplo iddiaları, gizli bir planın dağıtımı, gizli seferberlik ve Amerikan misyonerlerinin bir Ermeni isyanına liderlik etmesidir. Kaiser’in kelimeleri ile bunlar, “saçmalıktan başka bir şey değildi.”⁽²⁴⁾

Talat’ın, 1915 sonbaharındaki yasadışı icraatları araştırması için görevlendirdiği, Mazhar Komisyonu’nun suç unsuru bulgularına rağmen, Ermenilere karşı işlenen suçlarla ilgili hiçbir resmi dava yoktur. Talat, Reşid’in arkasında durur- ancak Reşid’in emrine karşı çıkan ve Reşit’in ölüm timleri tarafından öldürülen, Diyarbakir valisi Hüseyin Nesimi ve Ali Sabid’in arkasında değil. Dolayısıyla, Diyarbakir insanlığa karşı işlediği bu suçlarla baş başa bırakılmıştır.

23-Kaiser, Extermination, 287.

24- A.g.e, 217.

Sonuç

1915 imhası geç Osmanlı devletinin ve toplumun derin başarısızlığının kanıtıdır. Doğu illerindeki Osmanlı hükümdarlığı her zaman Kürt beylikleri ile ayakta durabildi. Bu, özellikle 1910'larda İTC yönetimi altında doğruydu. İTC, doğu illerinde anayasal bir devlete değil de, emperyal güç ve egemenliğe ihtiyacı olduğuna karar verince, hukuk dışı işleyen yerel güçleri benimsedi. Aynı zamanda, kırgın bir İslamizmi anayasal ilkelerle aykırı bir şekilde Gökalp'in Turancılığıyla bütünleştirdi, ve bu da kişi hakları ve çoğulcu eşitlik için çok az bir alan bıraktı. Uzun vadede, bu, sosyal toplumun büyümesine de sekte vurdu.

II. Dünya savaşından sonra bile, İTC'nin 1910'lardaki genel sekreteri Mithat Şükrü (Bleda) 1915'de Diyarbakir'deki imhayı onaylamıştı. Anılarında, Dr Reşit'in, Diyarbakir'de "azınlıklarda akıl hastalığı teşhis ettiğini" ve haklı olarak "bu hastalığı ve hastaları imha ettiğini" yazar.⁽²⁵⁾ Bu cümle en kötü nasyonal-sosyalist nefret söyleminin bir benzeridir. Bu nedenle, Diyarbakir ve ötesinde demokratik politika kendisini kesinlikle bu sürekli ve akıl dışı siyasi aşamanın dışında tutmalıdır. Türkiye'deki diğer politikacılardan çok daha önde olan birkaç Kürt lider son yıllarda bu hedef için dikkate şayan çaba sarf ettiler.

25- Mithat Şükrü Bleda, İmparatorluğun Çöküşü (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1979), 61-62.

Diğer soykırımlara benzer biçimde, mülksüzleştirme ve mülk transferi Ermeni Soykırımı'nın da önemli bir parçasıdır. Fiziksel şiddete paralel olarak gerçekleştirilen ve ekonomik-sembolik şiddet olarak görülebilecek mülksüzleştirme ve mülk transferi pratiklerinin izini soykırımın en yoğun biçimde yaşandığı yerlerden biri olan Diyarbakır'da da sürmek mümkündür. Bu sunumda Diyarbakır bölgesindeki Ermenilerin mallarına soykırım esnasında kimler tarafından el konulduğunu ve bu malların devlet, devlet memurları, eşraf ve aşiret reisleri başta olmak üzere çeşitli aktörler arasında nasıl bölüştüğünü inceleyeceğim.

Ermeni mallarının soykırım esnasında gaspı meselesi pek çok yerel aktörün bu sürece katılması açısından motivasyon sağlayan soykırım öncesi mülk transferinden bağımsız anlaşılabilir. II. Abdülhamit döneminde, 1890'lardan itibaren gerçekleştirilen katliamlar sırasında birçok Ermeni köyü saldırıya uğramış, binlerce insan öldürülmüştür. Şehir merkezlerinde varlıklı Ermenilerin işyerleri ve evleri özel olarak hedef seçilmiş; kilise, manastır, okul gibi dini ya da toplumsal nitelikteki mekânlar da bu saldırılarla el değiştirmiştir. Bu katliamlar esnasında gasp edilen malların belirlenmesi amacıyla Ermeni Patrikliği bünyesinde bir Toprak Komisyonu oluşturulmuştur. Bu komisyonun 1910'da hazırladığı raporda, farklı vilayetlerde gasp edilmiş olup 100 dönümden büyük ya da 100 liradan kıymetli olan arazi ve mülkler listelenmiştir. Rapora göre Diyarbakır'da Ermeni cemaatinin toplumsal ihtiyaçlarını karşılayan 15 okul ve benzeri vakıf mülküne, Ermeni bireylere ait 47 özel mülke, 4 manastıra, 3 kiliseye ve 3 kilise mülküne el konulmuştur. Bunların sadece gaspı Patrikliği tara-

findan tespit edilebilmiş ve kıymeti kayda değer bir meblağın üstünde olan mülkler olduğunu dikkate alırsak, 90 katliamlarının mülk transferi açısından ne denli önemli olduğunu görebiliriz.

Abdülhamit döneminde tabiri caiz ise kapanın elinde kalan bu malların akıbeti II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte tartışmalı hale gelmiştir. İTC ile Ermeni devrimci örgütleri arasındaki görüşmelerde gasp edilen Ermeni mallarının iadesi de gündeme gelmiştir. Bu iade tartışmaları, yeni rejimin görece seküler niteliğine yönelik muhafazakâr tepkiyle birlikte, yerelde huzursuzluğa neden olmuştur.

Bu huzursuzluğun, Doğu vilayetlerinde ıslahat meselesinin Balkan Savaşı ile birlikte uluslararası zemine taşınmasıyla yeni bir ivme kazandığını söyleyebiliriz. Bu süreçte eski rejimin savunucuları tarafından gerçekleştirilen ayaklanmalarda dile getirilen taleplerden birinin ıslahattan vazgeçilmesi olması yerelde ıslahat planlarının yarattığı huzursuzluğun boyutunu ortaya koymaktadır.

Diyarbakır valisi Hakkı Bey Ocak 1914'te, yani uluslararası reform planının sonuca bağlanmasından hemen önce, Dahiliyeye gönderdiği telgrafta ahalinin durmadan makamına gelip ıslahatın içeriği ile ilgili sorular sorduğunu, şehirde Ermeni mallarının iade edileceğine dair dedikoduların dolaştığını bildirmiştir. Hakkı Bey, Diyarbakır'da Ermeni nüfusun az olduğunu ve bundan dolayı vilayetin ıslahat kapsamına alınmaması gerektiğini de belirtmiş ve arazi ihtilaflarının umumi müfettişler tarafından çözüleceğine dair matbuatın Müslüman ahali arasında "bais-i yes ve telaşa" sebep olduğunu vurgulamıştır. Valinin böyle bir telgraf göndermesinin ardında Ermeni mallarını gasp etmiş olan eşrafın baskısının olduğu şüphesizdir.

Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'na girişinden önce Diyarbakır'deki atmosferi gösteren bir diğer örnek Ağustos 1914'te çarşıda çıkan yangın esnasında Hıristiyan esnafın dükkânlarının yağmalanmasıdır. Bu kitlesel talan hadisesi pek çok Müslüman esnafın katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Yangın esnasında İttihatçı

polis şefi Memduh Bey, Kürtlerle Müslümanların Ermeni dükkânlarını yağmalamalarına müsaade olduğunu duyurmuştur. Olan bitene göz yumması bir yana, görevi bölgede asayişin sağlama olan Memduh Bey'in Müslümanlara cezasızlık güvencesi vererek talana bizzat katkı sunduğunu söylemek mümkündür.

Diyarbakır'da soykırım sürecinin özgünlüklerinden biri soykırım öncesinde dahi Ermeni karşıtlığı ile bilinen ve Ermenilere şiddet uygulamak maksadı ile bir çete kurmaya yönelik bir proje hazırlayarak bunu merkeze sunan Doktor Reşid Bey'in kentin valiliğine getirilmesidir. Reşid Bey, İTC içerisinde aktif olan eşraf ile İTC'ye karşı olan aşiret reislerini Hıristiyan karşıtlığında birleştirerek soykırımda aktif olarak rol alacak bir cephe oluşturmuştur.

Reşid Bey, valilik görevine başlamak için Diyarbakır'a gelirken beraberinde soykırımda katliamlar gerçekleştirecek Çerkez milisleri de getirmiştir. Valinin bu milisleri devletin kanatları altında çalışarak Ermenileri tasfiye edecek geniş bir çeteye dönüştürme projesi başlangıçta merkez tarafından kabul görmese de, 17 Mayıs 1915'te hükümetten Reşid'e gönderilen telgrafta valinin projesinin uygun bulunduğu ve gerçekleştirilmesi için 500 lira fon sağlanacağı bildirilmiştir. Hilmar Kaiser'in de belirttiği üzere hükümet tarafından gönderilen bu onay telgrafının ne Dâhiliye Nezareti çalışanları ne de Talat Paşa tarafından imzalanmadan gönderilmiş olması, devlet yetkililerinin bu projenin açıkça suç teşkil ettiğinin farkında olduklarını ve ortaya çıkması halinde hüküm altına girmekten çekindiklerini göstermektedir. Hükümetten gerekli fon ve onayı alan Reşid Bey, milis teşkilatını 3 bin kişilik bir güce dönüştürmüştür.

Bu noktada, Reşid'in yerelden bağımsız hareket etmediğini, aksine bu planı yerel aktörlerin desteği ile yürürlüğe koyduğunu ifade etmek gerekir. Milislerin bağlı olduğu yönetim kademesi olarak görebileceğimiz "Tahkik Heyeti"nin başında Albay Cemilpaşazade Mustafa Nüzhet Bey bulunuyordu. Heyetin diğer üyeleri

ise mebus Pirinççizade Feyzi Bey, mektupçu İbrahim Bedreddin, Binbaşı Rüşdü Bey ve Yasinzade Şevki Ekinci ile kardeşi Yasinzade Yahya Ekinci, Aşayir ve Muhacirini İskân müdürü ve Müdafa-i Vatan Cemiyeti başkanı Veli Necdet, polis şefi Memduh Bey, milis kumandanı Şevki Bey ve Müftüzade Şerif Uluğ bulunuyordu. Milis güçlerinin komuta kademesinde ise Cemilpaşazade Mustafa Bey ve kardeşi Kasım Bey, Yasinzade Şevki Bey ve Pirinççizade Sıtkı Tarancı bulunuyordu. Bu kişilerden polis şefi Memduh'un Ağustos yangını esnasında Hıristiyan dükkânlarının yağmalanmasına müsaade olunduğunu duyurduğunu, Müftüzade Memduh Bey'in 1905'te Ermeni hainlere karşı boykot çağrısı yaptığını, Pirinççizade ve Cemalpaşazadelerin 1894-96 katliamlarından beri pek çok Ermeni malına el koyduklarını hatırlamak gerekir.

Milis teşkilatının ve Tahkik Heyeti'nin kurulmasına ek olarak, önemli devlet kadrolarında da değişiklik yapılmıştır. Talat Paşa, 6 Nisan 1914'te Reşid'e önemli görevlere "yetenekli, sağlıklı ve mütedeyyin" İttihatçıları getirmesini emretmiştir. Reşid de Ermeni karşıtlığı ile bilinen Pirinççizade Sıtkı Beyi, belediye başkanlığına, Aşayir ve Muhacirini İskân Müdürü Veli Necdet'i ise polis şefliğine getirmiştir.

Bu kadrolaşma sürecinin tamamlanmasının ardından Reşid, öncelikle tüm silahların teslim edilmesini emretmiştir. 5 Nisan'da kiliseler ve evler dâhil olmak üzere her yerde silah araması yapılmaya başlanmıştır. 15 Nisan'da 600'den fazla Ermeni elit ve zanaatkar tutuklanarak hapsedilmiştir. Reşid, Ermeniler arasında masum ya da suçlu ayrımı gözetmemiştir ve 27 Nisan'da Talat Bey'e telgraf çekerek köylerden 120 liderin ve farklı bölgelerden çoğunluğu parti üyesi bin kaçağın tutuklandığını bildirmiştir. İttihatçıların aldığı tehcir kararı imparatorluğun genelinde olduğu gibi Diyarbakır'da da Ermenilere büyük bir yıkım getirmiştir, bu kararlar birlikte Diyarbakır'da hazırlık sürecinden soykırım sürecine geçildiğini söyleyebiliriz.

Reşid, Mayıs ayının sonlarında vilayetdeki bütün Ermeni elitlerini tutuklatmıştır. 30 Mayıs 1915'te aralarında piskoposların da olduğu 636 Ermeni ileri gelenini şehirden çıkarılarak öldürülmüştür. Elitlerin ardından Ermeni nüfus kitlesel olarak katledilmeye başlanmıştır. Diyarbakır'ın soykırım açısından özgün yanlarından biri, soykırımın katliam boyutunun büyük ölçüde şehrin sınırları içinde gerçekleştirilmiş olmasıdır. Hilmar Kaiser'in de altını çizdiği üzere, Diyarbakırlı Ermenilerin yüzde 75'e yakını Diyarbakır sınırları içinde katledilmiştir. Diyarbakır'da öldürülenler sadece Diyarbakırlı Ermeniler değildir. Tehcir güzergâhında önemli bir nokta olan Diyarbakır'a ulaşan tehcir kabileleri de katliama uğramıştır.

Soykırıma katılan aktörler açısından Ermeni mallarının önemli bir motivasyon kaynağı olduğunu söylemek mümkündür. Katliamlara paralel olarak, Ermeni malları devlet, devlet görevlileri, eşraf, aşiret reisleri, milisler, jandarma ve ahali tarafından gasp edilmiştir. Devlet mülk transferi sürecini kendi kontrolü altında, emval-i metruke komisyonları üzerinden gerçekleştirmek istese de, yerelde özellikle toplumsal sermayeye sahip eşraf ve aşiret reisleri ile idari konumlarını istismar eden devlet görevlileri malları doğrudan gasp etmişlerdir. Devlet tarafından el konulan mülkler bölgeye muhacirlerin yerleştirilmesi ve bölgede devlet kapasitesinin artırılması amaçlarıyla kullanılmışlardır. Bu çerçevede Diyarbakır platosu boyunca boşaltılan Ermeni ve Süryani köylerine Müslüman muhacirler yerleştirilmiştir. Diyarbakır polis karakolu savaş boyunca iki defa, ikisi de Ermenilere ait binalara taşınmıştır. Kiliseler ve varlıklı Ermenilere ait evler, askeri hastane, mühimmat deposu, devlet yetimhanesi ve camilere dönüştürülmüştür.

Öte yandan, Diyarbakır'da Ermeni mallarının doğrudan yerel aktörler ve devlet görevlileri tarafından gaspı, diğer vilayetlere kıyasla çok daha yüksektir. Milislerin komutasından sorumlu Tahkik Heyeti üyeleri ve aileleri bu süreçte pek çok mülke el koymuştur. Veli Necdet, Bankacı Tırpancıyan'ın evini işgal etmiş,

polis Őefi Memduh Bey 50 bin liraya varan bir servet edinmiŐtir. Tırpancıyan, İpek Fabrikası'nda alıŐan Ermeni ve Sűryani iŐŐiler soykırımda öldűrűlműŐ, fabrikaya 1905'te "hain Ermenilere karŐı boykot" aęrısı yapan Műftűzade Őeref Uluę'un ailesinden Hűseyin Bey tarafından el konulmuŐtur.

Vali ReŐid de soykırım esnasında inanılmaz bir servet edinmiŐtir. Dr. Hyacinth Fardjalian, ReŐid'in İstanbul'a trenle giderken beraberinde 43 kutu műcevher ve 2 sandık kıymetli taŐ götürdűęűnű belirtmiŐtir. ReŐid, İstanbul'a varınca 9 bin lira deęerindeki bir malikāneyi satın almaya kalkıŐmıŐ ve bu giriŐim hakkındaki yolsuzluk suçlamalarını aevlendirmiŐtir.

MűlksűzleŐtirme ve műlk transferi Diyarbakır'da kitlesel katliamlar kadar hızlı geliŐmiŐtir. 1915'in kıŐında Ermeni mallarının paylaŐım sűreci bűyűk űlűde tamamlanmıŐtır.

1915, Diyarbekir ve Kürtler Paneli
DİYARBAKIR

MODERATÖR:

Ayhan Işık

Utrecht Üniversitesi

Çok teşekkür ederim davet için. Burada olmaktan dolayı çok mutluyum. Program çok iyi ve önemli. Önceki konuşmaları da çok sevdim!

Osmanlı tarihçileri genellikle İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne gidip Osmanlı Devleti'nin resmi kaynaklarını kullanıyorlar. Bu arşivde milyonlarca kaynak, kayıt bulunmaktadır ve bunlar Osmanlıca, yani devletin resmi diliyle yazılmıştır. Fakat bu kaynaklar sadece imparatorluğun perspektifinden yazıldığı için tarihe devletin gözüyle yaşanmış ve devletin diliyle yazılmış bir pencere sunar. Ama Osmanlı bir ulus-devlet değildi; farklı etnisitelerin, dinlerin ve dillerin bir arada yaşadığı çok uluslu bir devlettir. Tüm bu toplumlar kendi dilleriyle, kendi perspektiflerinden kaynaklar bırakmışlardır. Bize Osmanlı'yı anlatabilecek olan sadece Osmanlıca kaynaklar değil, Bulgarca, Rumca, Ermenice, Arapça, Kürtçe vs. her çeşit dilden kaynak bulunmaktadır. Bu kaynaklar sayesinde sadece merkezin değil, merkez tarafından marjinal olarak adlandırılan grupların, sınıfların seslerini de duyabilmekte, yeni hikayeler dinleyebilmekteyiz.

Osmanlı Devleti'nin bütün topraklarını göz önüne alırsak, örneğin Kürtler ve Ermeniler azınlık gibi gözükebilir; ancak doğu vilayetlerinde Kürt ve Ermeni nüfusu çoğunluğu oluşturmaktaydı. Dolayısıyla bu grupların bakış açılarını dikkate almak zorundayız. Bu bölgeler hakkında yazabilmek, bu dönemi araştırabilmek için sadece devlet arşivlerine değil, yerel halkların dillerinde yazılmış kaynaklara bakmak gerekmektedir. Yazılı kaynakların en önemli kısmını Ermenice metinler oluşturmaktadır. Bugün, bu döneme ait

Ermenice bir eser hakkında konuşmak istiyorum. Yazarı Rupen Der Minasyan'dır. Rupen Der Minasyan 1882 yılında Akhalkalak'ta (bugünkü Gürcistan) doğdu. Kendisi Rus Ermenilerindendi. Taşnak Partisi'nde devcimcileşti, Kars'ta yetişerek devrimci oldu. Sonra sınırı geçip Osmanlı topraklarına yerleşti, Muş ve Sason civarında fedailerin lideri oldu. Ancak 1915'te, Sason ve çevresinde yaşayan Ermenileri korumayı başaramadı, katliamların ancak tanığı olabildi. Kendisi, Kafkasya'ya kaçmak zorunda kaldı. Savaş sonrasında Ermenistan'da ilk kurulan Ermeni Cumhuriyeti'nde görev aldı, daha sonra da başbakan oldu. Ancak Sovyet İhtilali'nden sonra sürgün edildi. Ardında, sürgün yıllarında anılarını yazdığı yedi ciltlik bir eser bıraktı. Bu yedi ciltlik eserin altısı sadece Muş, Van ve Sason'ndaki anılarından oluşmaktadır. Toplumun, köylülerin ve devrimcilerin günlük hayatını çok detaylı bir şekilde anlatmaktadır.

Rupen Der Minasyan'ın ve diğer Ermeni Taşnak devrimcilerinin amaçlarını anlayabilmek için, önce doğu vilayetlerinin 19. yüzyılın ikinci yarısına dair genel bir çerçeve oluşturmak gerekmektedir. Tabii bu konuda hala inanılmaz bir bilgi eksikliği var, daha önce de belirttiğim gibi, özellikle günlük yaşam hakkında yeterli araştırma maalesef yok. 1840'lara kadar Kürt ve Ermeni vilayetleri resmi olarak Osmanlı'ya bağlı olsa da, merkezi hükümetin bu bölgelerde otoritesi bulunmamaktaydı. Asıl güç Kürt emirlere aitti, Bedirxan Bey de bu emirlerden en önemlisiydi. 1840'lı yıllarda Osmanlı Devleti taşrada kontrolü sağlayabilmek için merkezileşme politikaları uygulamaya başladı ve Kürdistan bir kez daha işgal edildi. Devlet var olan sistemi bozdu, ancak yeni bir düzen inşa edemedi. Bu otorite boşluğu aşiretlerin, valilik ve ordunun, kısacası bölgedeki tüm güçlerin iktidar için birbirleriyle çatıştığı bir ortama gebe oldu. Herkesin kendi konumunu güçlendirmeye çalıştığı bu yeni düzende şiddet ve güvensizlik hissiyatı günlük hayatı tanımlar hale geldi. Hükümet otorite sağlayamadı, hep zayıf kaldı. Bunun yerine bölgesel bir takım yerel güçleri destekledi. 1890'larda ise çeşitli bölgelerdeki aşiretlerle iş birliğiyle Hamidiye Alayları kuruldu. Devlet, otorite ve şiddet yet-

kisini Hamidiye Alayları'na devretti. Bu şekilde merkezi hükümet her gün meydana gelen şiddeti desteklemiş oldu. Aslında tüm bu şiddet, toplu katliamlar ve en sonunda soykırım devlet politikalarının bir ürünüydü.

Bu durumda, bütün bunlar olup biterken Ermeniler ne istiyordu? Ermeni devrimcileri ne istiyordu? Genelde anlatılan, çatışmanın Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında olduğu yönünde. Bu anlayışa göre çatışmanın bir tarafını Osmanlı Türk Devleti, yerel Müslüman Kürt halkı ve muhacirler, yani 19. yüzyılda Balkanlardan, Kafkasya'dan ve Kırım'dan gelip Osmanlı topraklarına yerleştirilen göçmenler, diğer tarafını ise Hristiyan Ermeniler oluşturmaktadır. Dinsel farklılıkların olduğu doğru, zaten Osmanlı Devleti bir İslam Devleti olarak bu farklılığın temeli üzerine kurulmuştur. Bu temelde Hristiyanlara yönetme hakkı tanınmamış, özellikle de asker ve polis teşkilatlarının dışında bırakılmışlardır. Bu korunmasız ortamda Ermeniler savunma araçlarına sahip olmadıklarından dolayı özellikle korunmasız kaldılar müdafaasız hale geldiler, getirildiler. Ancak genel olarak dinsel/ulusal bir çatışma yoktu.

Dinsel farklılıklardan ziyade, ekonomik durumun farkına varmak gerekmektedir. Namık Bey meselenin ekonomi boyutundan söz etti. Vilayetlerde Ermenilerin çoğu kırsal kesimde, yaklaşık yüzde onluk ufak bir kesimse kentlerde yaşamaktaydı. Kentlerdeki zanaatkâr, tüccar, entelektüel nüfusun büyük kısmını Müslümanlardan ziyade Ermeniler oluşturmaktaydı. Doğrudur ki kentlerde yaşayan Ermeni nüfus 19. yy sırasında zenginleşti ve bazıları yeni statülerini, kendilerinden emin bir şekilde göstermeye başladı. Ancak köylerdeki büyük kesim fakirdi ve Kürt beylerin baskısı altında yaşamaktaydı. Kürt ağalar ve aşiret beyleri toplumdan yüksek vergi alıp, hayvanları çalıp köyleri yağmalarlardı. Bazen de kadınları kaçırdılar. Ancak sadece Ermeni değil, Müslüman köylülere de bu şekilde davranırlardı. Yani sadece Ermeniler değil Kürt köylüler de savunmasızdı. Buradaki asıl çatışma beylerin

köylüleri bastırıldığı dinsel bir çatışma değil, ekonomik kökenli bir çatışmaydı; köylüler ister Müslüman Kürt, ister Hristiyan Ermeni olsunlar fark etmezdi. Müslüman Kürt köylüler başkaldırma araçlarından yoksunlardı. Ancak Ermenilerin yazdığı dilekçeler Patrikhane yoluyla Osmanlı yönetimine kadar ulaşmaktaydı. Bu sebeptendir ki, o zamanın Avrupalılar tarafından ve hala bizim gözümüzden de aslında ekonomik kökenli olan bu çatışma dinsel bir çatışma zannedildi, zannediliyor. Ermeni devrimcileri tüm bu taleplerin, başkaldırmaların sonuçsuz kaldığını ve Osmanlı yönetiminin köylüleri ağaların ve Hamidiye Alayları'nın talan ve yağmalarına karşı korumadığını gördü. Kilise yoluyla çözüm bulmaya çalışmışlardı, ancak cevap yoktu. Ermeni devrimcileri bu durumda Kürt ağalarının ve Hamidiye Alaylarının yanı sıra yerel bir güç olmak istediler. Amaçları, Ermeniler kendilerini koruyabilmelerini sağlamaktı. Bu yüzdendir ki, Ermeni devrimciler Rupen Der Minasyan'ın bize anılarında anlattığı gibi Ermeni köylülerini örgütlemeye ve silahlandırmaya çalıştılar. Başka bir deyişle, Ermeni köyleri üzerine, Kürt ağalarının yerine kendi otoritelerini kurmaya çalıştılar.

Ermeni devrimcileri kendi amaçlarını tanımlarken realistlerdi. Rupen Der Minasyan neyin ulaşılabilir olup neyin olmadığını farkındaydı. Ermeni devrimcileri Batı Ermenistan'da yaşayanların yarısının Ermeni olmadığını, Kürt olduğunu biliyorlardı. Bağımsız bir Ermeni devletinin bir hayal olmaktan öteye gidemeyeceğinin farkındalardı. Çoğu da Rusya'dan olduğu için, Rusya'daki Çarist, merkeziyetçi, güçlü model altında Ermenilerin Osmanlı'daki Ermenilere göre çok daha fazla devlet baskısı altında yaşadıklarını biliyorlardı. Ermeni halkının geleceğini Osmanlı Devleti çerçevesi içinde gördüler. Osmanlı Devleti'nin Ermenilerin kendilerine yer bulabileceği çoğulcu, adem-i merkeziyetçi bir yapıya dönüşeceğini umdular. Tüm çabalarını ve olanaklarını Osmanlı devletini modernleştirmeye ve demokratikleştirmeye yönelttiler. Gelecek için çeşitli ulusların yan yana yaşayabileceği güçlü, demokratik ve çoğulcu ve adem-i merkeziyetçi bir Osmanlı

Devleti hayal ettiler. Ancak bir yandan da, Osmanlı merkezi yönetiminin köylüleri korumak istemediğini görüyorlardı. Bu yüzden de Ermeni toplumunu güçlendirmeyi ve Ermeni toplumunun kendini koruyabiliyor olmasını istediler. Rupen Der Minasyan ezilen Ermeni ve Kürt köylülerinin işbirliği yapması gerektiğine emindi. Anılarında, kendisinin aktif olduğu Bitlis ve Van vilayetlerinde Kürtlerin Ermeni devrimci hareketine katıldığından veya farklı gruplar arasında habercilik yaptığından bahsetmektedir. Rupen Der Minasyan ve arkadaşları 1906'da Ermeni ve Kürt federasyonu kurmaya çalıştılar. Daha sonra Ermeni devrimcileri Kürt halk hareketini desteklemişlerdir. Bunun en önemli örneğini Taşnak ve Xoybûn dayanışmasında görebilmekteyiz.

Rupen Der Minasyan'ın hatıralarını okurken öğrenmemiz gereken önemli bir ders var. Rupen Der Minasyan, Osmanlı yönetiminin yıkıldığı ana kadar adem-i merkeziyetçiliğe inandı. Son güne kadar, birçok halkın yan yana yaşadığı bu topraklardan homojen ulus-devletlerin ortaya çıkmaması gerektiğini savundu. Çünkü ona göre ulus-devletler, ancak toplu şiddet, katliam ve sürgün sonucu ortaya çıkabilirlerdi. Ermeni devrimcileri Abdülhamit'i indirmek için Jön Türklerle birlik olduklarında, Jön Türklerde büyük bir kesim demokrasi ve çoğulculuğa inandırmaktaydı. Jön Türk hareketinin içinde iki fraksiyon vardı. Bir taraf adem-i merkeziyetçiliği savunmaktaydı ve azınlıkların büyük bir kısmı bu fikri destekliyordu. Diğer taraf ise merkeziyetçilik taraftaydı. Zamanla kendileri güç kazanıp adem-i merkeziyetçi kanadı marjinalleştirdiler. Kendi ulus anlayışları Osmanlıcılıktan Türkçülüğe dönüştü. Müslüman ve Türk olmayan azınlıkların bu fraksiyondaki yerleri git gide küçülmeye başladı. Bunun sonucunun Ermeni Soykırımı olduğunu biliyoruz. Tüm ulus-devletlerin temelinde bunun gibi homojenleştirme süreçlerini görüyoruz. Ancak biz bugün tüm o bölgede, Balkanlardan Suriye'ye, Suriye'den Afganistan'a ve hatta Avrupa devletlerinde aynı sorunlar ve sorularla karşı karşıyayız. Tüm bu devletlerin popülasyonu homojen değil. Farklı etnik, dinsel ve dil gruplarından oluşuyor.

Cevaplar ve modeller bulmak bizim görevimiz. Çoğulcu bir toplum için nasıl bir politik model oluşturabiliriz? Geleceğimizi iyi düşünebilmemiz için tarihi iyi analiz etmemiz lazım.

Teşekkürler.

1915 Soykırımı'nın, 100. yıldönümü vesilesi ile sözlü tarih çalışmaları ve toplumsal hafızaya başvurmak, yaşanan soykırımı doğru algılamak üzere bir proje hazırlandı. İsmail Beşikci Vakfı bünyesinde yürütülen "1915 Diyarbakır ve Kürtler" projesi çerçevesinde çalışmalar "Yüzyıllık Ah! Toplumsal Hafızanın İzinde, 1915 Diyarbakır" ismi ile kitaplaştırıldı. Projenin programı çerçevesinde, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Kuştepe Kampüsü Konferans Salonu'nda ve Diyarbakır Büyük Şehir Belediyesini Şehir Tiyatroları Salonu'nda, elinizdeki kitabın sunumlarını içeren sempozyumlar gerçekleştirildi.

ISBN 978-605-9073-10-3

SATILAMAZ